

ISSN: 1306-6250

YASAMA DERGİSİ

Sayı 33 • ÖZEL SAYI

“DÜNYA KADINLAR GÜNÜ”

Özel Sayısı - 3

Cumhuriyet Öncesi Dönemde
Türk Kadınının Aile Hukukundaki Durumu

Belkıs Konan

Kadına Biçilen Role Karşı Bir Direnme Yolu Olarak
Feminist Sanat

Hatice Dönmez Aydın

1950-1960 Döneminde Türkiye’de Kadın Hareketlerinin
Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme

Abdullah Aydın - Murat Yıldız

İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet
Politika Belirleme Süreçleri

Nuran Talu

YASAMA DERNEĞİ

www.yasader.org.tr

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Erdal ONAR <i>Bilkent Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN <i>İstanbul Şehir Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hüsnü ERDEM <i>Dicle Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Hasan TUNÇ <i>Hasan Kalyoncu Üniversitesi</i>
Prof. Dr. A. İter TURAN <i>İstanbul Bilgi Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Mehmet TURHAN <i>Çankaya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ahmet Merih ÖDEN <i>Ankara Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Kemal GÖZLER <i>Uludağ Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ö. Faruk GENÇKAYA <i>Marmara Üniversitesi</i>	Prof. Dr. Hikmet KAVRUK <i>Gazi Üniversitesi</i>
Doç. Dr. İrfan NEZİROĞLU <i>TBMM Başkan Başmüşaviri</i>	

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Ahmet YILDIZ	Dr. Gamze ÇELİK
Doç. Dr. Şeref İBA	Ercan DURDULAR
Dr. Günal SEYİT	Semra GÖKÇİMEN
Dr. Mustafa ŞAHİN	

YASAMA DERGİSİ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ (İnönü Üniversitesi), Prof. Dr. Erdal ONAR (Bilkent Üniversitesi), Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ (Anayasa Mahkemesi Üyesi), Prof. Dr. Selin ESEN (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Hasan TUNÇ (Hasan Kalyoncu Üniversitesi), Prof. Dr. Faruk BİLİR (Kişisel Verileri Koruma Kurulu Başkanı), Prof. Dr. Hikmet KAVRUK (Gazi Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER (Gazi Üniversitesi), Prof. M. Kamil MUTLUER (Bilkent Üniversitesi), Prof. Dr. Fevzi DEMİR (Yaşar Üniversitesi), Prof. Dr. Yüksel METİN (Süleyman Demirel Üniversitesi), Doç. Dr. Ece GÖZTEPE (Bilkent Üniversitesi), Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Gazi Üniversitesi), Doç. Dr. Haldun YALÇINKAYA (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi), Doç. Dr. Hüseyin Özcan (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ (Ufuk Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa İsmail KAYA (Gazi Üniversitesi), Doç. Dr. Aydın USTA (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Yusuf TEKİN (Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı), Doç. Dr. Ahmet YILDIZ (TBMM Başkan Müşaviri), Yrd. Doç. Dr. Ozan ERGÜL (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Bülent YÜCEL (Anadolu Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ali Ersoy KONTACI (Ankara Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İlhan SAĞSEN (ODTÜ), Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT (Süleyman Demirel Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK (Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mustafa TAYTAK (Uşak Üniversitesi).

YASAMA

D E R G İ S İ

Sayı 33 • ÖZEL SAYI

“DÜNYA KADINLAR GÜNÜ”
Özel Sayısı-III

YASAMA DERGİSİ
www.yasader.org.tr

Yasama Derneği Adına Sahibi
Habip Kocaman
Yasama Derneği Başkanı

Yasama Dergisi
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Editör
Doç. Dr. Fahri BAKIRCI

Dünya Kadınlar Günü Özel Sayısı Editörleri
Yrd. Doç. Dr. Hatice Altunok, Arş. Gör. Fatma Gül Gedikkaya

Yasama Dergisi
Hakemli Bir Dergidir

YASAMA DERGİSİ
DÜNYA KADINLAR GÜNÜ
ÖZEL SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA (*Marmara Üniversitesi*), Prof. Dr. Arif ERENÇİN (*Abant İzzet Baysal Üniversitesi*), Prof. Dr. Selma KARATEPE (*İnönü Üniversitesi*), Doç. Dr. İlhan AKSOY (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi*), Doç. Dr. Belkıs KONAN (*Ankara Üniversitesi*), Yrd. Doç. Dr. Jülide ERDEM (*Abant İzzet Baysal Üniversitesi*).

Yayın idare adresi: Menekşe 2. Cad. No: 19/17 Kızılay/Çankaya-Ankara

Görsel Uygulama Tasarım: Epos, Tel.: +90. 312. 232 14 70

Yayın Türü: Yaygın süreli

Basım Yeri: Sözkesen Matbaacılık Ltd Şti.,

İvedik OSB, 1518. Sk. Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40

Yenimahalle-Ankara. Tel.: +90. 312. 395 21 10

Basım Tarihi: Eylül 2017

(Sayı 33 • Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2016)

© Yasama Derneği 2017

Web: www.yasader.org.tr/wp/?page_id=110

E-posta: fahribakirci@gmail.com

Yasama Dergisi, *Yasama Derneği'nin süreli yayını olup ücretsizdir.*
Dergiye yukarıdaki adresten PDF formatında ulaşılabilir.

İçindekiler

<i>Editörlerin Sunuşu</i>	5
1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türk Kadınının Aile Hukukundaki Durumu <i>Belkıs Konan</i>	7
2. Kadına Biçilen Role Karşı Bir Direnme Yolu Olarak Feminist Sanat <i>Hatice Dönmez Aydın</i>	29
3. 1950-1960 Döneminde Türkiye’de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme <i>Abdullah Aydın – Murat Yıldız</i>	50
4. İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet <i>Politika Belirleme Süreçleri</i> <i>Nuran Talu</i>	68

Editörlerden

Tarihte bazı kişi ve olaylar toplumlar için sembolleşir. 8 Mart Dünya Kadınlar Günü de hazin bir olayın yankıları sonucu 1977'den itibaren Birleşmiş Milletler tarafından uluslararası bir gün olarak kabul edilmiş ve sembolleşmiştir. Bu sembol gün, özel günlerin genelinde yapıldığı gibi siyasi kesimler, bürokrasi, sivil toplum örgütleri, eğitim kurumları vb. çeşitli aktörlerin gerçekleştirdiği çeşitli etkinlikleri kapsar. Toplantılar, gösteriler, yürüyüşler, paneller gibi aktivitelerle kadınlara ilişkin pek çok konu tartışılır, durum değerlendirmeleri yapılır ve geleceğe yönelik talep ve planlar gündemde yer alır.

Pek çok ülkede ve Türkiye'de kadın erkek eşitliğini sağlanması yolunda atılan adımlar düşünüldüğünde önemli değişimler yaşanmıştır. Geleneklerin belirlediği cinsiyet rollerinin değişmesiyle Yuval Noah Harari'nin Hayvanlardan Tanrılara Sapiens adlı eserinde işaret ettiği gibi neredeyse bilinen bütün toplumlarda önemli bir yere sahip olan cinsiyet hiyerarşisi sarsılmaya başlamıştır. Bunun gerçekleşmesinde ise kadının çalışma hayatında ve politika üretiminde yer alması etkili olmuştur ve olmaktadır.

Ancak dünyanın her yerinde kadın erkek eşitliği konusunda olumlu gelişmeler yaşanmamaktadır. Eğitim hakkına erişemeyen, küçük yaşta evlendirilen, taciz, şiddet, alınıp satılma gibi kötü muamelelere maruz kalan kadınların varlığı düşünüldüğünde kadın konusunda düşünülmesi, yazılması, uygulanması ve değişmesi gereken çok şeyin olduğu söylenebilir. Tartışma açan, öneri sunan, durum betimlemelerini ortaya koyan her çalışmanın ayrı ayrı önemi olmaktadır. Türkiye özelinde Cumhuriyet Devrimleriyle haklarına kavuşmuş kadın için sadece sembolleşmiş günler bağlamında değil, teorisyenler, politika yapıcılar ve uygulayıcıların gündeminde kazanılmış hakların geliştirilmesi yer almalıdır. Emre Kongar'ın Kızlarıma Mektuplar adlı eserinde belirttiği erkek egemen bir kültürde kız çocuk babası olmanın tehlikeleri bir de bu kültürde kadınlar açısından düşünüldüğünde bu tehlikelerin yok edilmesine yönelik her adımın her çalışmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Yasama Dergisi'nin Dünya Kadınlar Günü için hazırlanan bu

özel sayısında da bu çabalar doğrultusundaki birikime katkı sunmak amaçlamıştır.

Dergide yer Doç. Dr. Belkıs Konan'ın kaleme aldığı “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türk Kadınının Aile Hukukundaki Durumu” başlıklı makalede; eski Türklerde aile hukuku ve Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde ve Tanzimat sonrasında evlenme, boşanma, çok eşlilik meselelerine odaklanılmıştır. 1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesinin kadınlar ile ilgili yaptığı düzenlemeler incelenerek Medeni Kanun'un kabulünden önce kadının aile hukuku açısından durumu ortaya konulmuştur.

Hatice Dönmez Aydın'a ait olan “Kadına Bıçılan Role Karşı Bir Direnme Yolu Olarak Feminist Sanat” adlı makalede feminist sanatın ne olduğu, nasıl geliştiği ve feminist sanatçıların sanatsal direnme yöntemleri açıklanmıştır.

Dr. Abdullah Aydın – Yrd. Doç. Dr. Murat Yıldız'ın kaleme almış oldukları “1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme” adlı makalede kadın hareketlerinin demokratikleşme süreci ile birlikte nasıl geliştiği Türk kadın derneklerinin arşivleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Dr. Nuran Talu'nun kaleme almış olduğu “İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Politika Belirleme Süreçleri” başlıklı makalede iklim değişikliği ile mücadelede toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemi ve Uluslararası platformlarda bu konunun ne şekilde gündeme geldiği hakkında bilgi verilmiştir.

Yasama Dergisi'nin Dünya Kadınlar Günü özel sayısına yazar ve hakem olarak katkı sunan hocalarımıza çok teşekkür ederiz.

Özel Sayı Editörleri

Yrd. Doç. Dr. Hatice Altunok

Arş. Gör. Fatma Gül Gedikkaya

Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türk Kadınının Aile Hukukundaki Durumu

*Belkıs Konan**

Özet

Bir toplumda özellikle aile hukuku anlamında yapılan araştırmalar kadınların toplumsal yaşamda konumlarını ve hukuki durumlarını yansıtmaları açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde kadının hukuki durumunu yansıtan en önemli alan aile hukukudur. Osmanlı'nın şer'i ve örfi hukuktan oluşan ikili hukuk sistemi içerisinde zaman zaman örfi düzenlemelerle devlet müdahalesi yapılsa bile, aile hukuku alanında ağırlıklı olarak İslâm hukuku kuralları geçerli olmuştur. Bu çalışmanın konusu Cumhuriyet Dönemi öncesinde Türk kadınının aile hukuku içinde hukuki durumunu belirlemektir. Araştırmamız sırasında ilk olarak eski Türklerde kadının hukuki durumuna kısaca bakılacak ardından, Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde ve Tanzimat sonrasında evlenme, boşanma, çok eşlilik meseleleri ele alınacaktır. Çalışmamızda son olarak 1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesinin kadınlar ile ilgili yaptığı düzenlemeler incelenerek Medeni Kanun'un kabulünden önceki durum ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın hakları, İslâm Hukuku, Osmanlı Hukuku, Evlenme, Boşanma, Hukuk-ı Aile Kararnamesi, çok eşlilik.

The Situation of the Turkish Woman in the Family Law before the Republic

Abstract

Research conducted in a society, especially in the sense of family law, is important in terms of reflecting the positions and legal status of women in

* Doç.Dr, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı Hukuk Tarihi Kürsüsü Öğretim Üyesi (belkiskonan@yahoo.com)

Makalenin gönderilme tarihi: 24.05.2017; Kabul tarihi: 18.06.2017.

social life. In the Ottoman Empire, the most important area reflecting the legal status of a woman is family law. Even if state intervention is occasionally occurred within the dual legal system of the Ottoman Empire and the law, the laws of Islamic law have been applied predominantly in the field of family law. The subject of this study is to determine the legal status of the Turkish woman in family law before the Republican Period. During the course of our research, we will first look at the legal situation of women in ancient Turks and then discuss the issues of marriage, divorce and polygamy in the Ottoman Empire in the classical period and after Tanzimat. In our work we will examine the arrangements made by Family Law decree, which was last published in 1917, on women, and the situation before the adoption of the Civil Code will be revealed.

Keywords: Women's rights, Islamic law, Ottoman law, marriage, divorce, family law decree, polygamy.

I. Eski Türklerde Kadının Hukuki Durumu

İslâmiyet öncesi Türk Devletlerinde kadınların hukuki durumu diğer eski hukuk sistemlerine göre çok daha iyi durumdadır.¹ Orta Asya'da yaşayan Türkler ile ilgili ilk bilgiler MÖ VII-IV. yüzyıllarda İskitlerle ilgilidir. İskit toplumunda kadının çok önemli bir yeri vardır. Asker olarak yetiştirilen kadın ok atar, ata biner, ancak yine de yazılı bir belge bulunamadığından hukuki durumuna ilişkin bir değerlendirme yapmamız mümkün olamamaktadır.²

Eski Türklerde aile evlenme ile kurulurdu. Evlilik sırasında kızın iradesine de önem verilip, rızası dışında evlendirilmezdi.³ Orta Asya Türklerinde ev-

¹ Örneğin Hammurabi Kanunlarında kadınlarla ilgili olan hükümlere bakacak olursak, kadının zinası durumunda ölümle cezalandırıldığı, kocanın borcu yüzünden karısını ve çocuklarını satabileceği veya rehin gösterebileceği belirtilirken benzer bir hükme Asurlarda da rastlamak mümkündür. Hatta Asur tabletlerinde kadını rehin alan kişinin isterse kadını dövebileceği, kulaklarını kesebileceği dahi yazmaktadır. Kocaya itaat etmeyen kadının kulaklarını kesme, dövme hakkı kocaya tanınmıştır. Mezopotamya toplumlarında üst sınıflara dahil olan kadınlar ise daha ayrıcalıklı haklara sahip olup, miras malvarlığı, miras, sözleşme yapma hakkı vardır. Hatta bazı hükümdar eşleri devlet idaresinde bile rol oynamıştır. Gül Akyılmaz, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Göksu yayınları, Konya 2000, s. 6-7; Bekir Topaloğlu, *İslâm'da Kadın*, 21. Basım, İstanbul 2013, s. 175 vd.

² A. Afetinan, *Türk Kadınının Tarih Boyunca Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Basımevi, 4. Bası, İstanbul 1982, s. 26.

³ Sadri Maksudi, Arsal, 'Eski Türklerin Hususi Hukuku', *Türkler*, ed. Hasan Celal Gü-

liliğin gerçekleşmesi için evlenecek kız ile erkeğin sosyal durumlarının birbirine eşit olması ya da erkeğin sosyal durumunun kadınınkinden yüksek olması gerekliliği anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle kadın, kendisinden daha düşük bir sosyal seviyedeki erkekle evlenemezdi.⁴

Evlenme akdinin yapılabilmesi için ayrıca erkeğin kızın ailesine “kalın” adı verilen bir miktar malı vermesi gerekirdi.⁵ Eski Türklerde genel olarak “tek eşlilik” geçerliydi. Ancak bazı durumlarda poligamiye de rastlanmaktadır. Hükümdarların “kuma” adı verilen diğer eşleri, gerçek eş niteliği taşımazlardı. Eski Türklerde kadınların aile hayatındaki en önemli kısıtlama “Levirat” adı verilen kurumdu. En genel anlamıyla babanın ölümünden sonra üvey evlatların, amcanın ölümünden sonra yeğenlerin, ağabeyin ölümünden sonra erkek kardeşlerin yengeleri ile evlenmeleri olarak tanımlayabileceğimiz “levirat” kurumuyla kadının hukuki ve sosyal konumunu kısıtlamaktaydı. Böyle bir kurumun varlığı, o dönem koşullarında dul kalan kadının korunması ve aile malvarlığının azalmaması gibi bazı sosyo-kültürel nedenlere dayandırılmıştır.⁶

Eski Orta Asya Türk Aile Hukuku’nda evlilik içerisinde kadın ile erkeğin hukuki statüsü bakımından aralarında büyük farklar görülmez. Evlenmeyle kadınların hukuksal ehliyeti üzerinde herhangi bir değişiklik yaratmayıp, evlenen kadın evlilik öncesindeki soyunun adını kullanmaya devam edebilmekteydi.⁷

Eski Türk toplumlarında boşanma hakkı sadece erkeğe tanınmış bir hak

zel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,(s. 142-158) s. 147; Cin ,Halil-Akyılmaz,Gül, Türk Hukuk Tarihi, Konya 2003, s. 33.

⁴ Cin Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 341, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, s. 273.

⁵ Evlenmek isteyen erkeğin kendisinin veya akrabalarının, evleneceği kızın ailesine vermek zorunda olduğu belirli bir miktar mal veya hayvan olarak tanımlanabilir Kalınlı ilgili geniş bilgi için bkz: Hıfzı Timur, “Eski Örfi Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalın” E. Mardin’e Armağan, İstanbul 1943, s. 1140-; Cin, Evlenme, s. 274. Kalın içinde nişanlı kıza “yelü” isimli bir hediye ve anneye de “süt hakkı” adı verilen bir hediye de yer alırdı.

⁶ Üçok Coşkun– Ahmet Mumcu – Gülnihal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 24; Esra,Yakut, “Eski Türklerde Hukuk”, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 3, Eskişehir, 2002,(s. 401-426), s. 409; Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, Beta Basım Yayım, 7. Bası, İstanbul 2009, s. 18, Cin-Akyılmaz, s. 35-36; Sadri Maksudi, Arsal, “Eski Türklerin Hususi Hukuku”, Türkler, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,(s. 142-158), s. 149.

⁷ Cin, Evlenme, s. 280, Cin-Akyılmaz, s. 35.

değildi.⁸ Kadınların da bazı durumlarda boşanma hakkı bulunuyordu. Erkeğin karısını boşayabilmesi için belli bir boşanma sebebinin varlığı gerekmiyordu. Şöyle ki, kusuru nedeniyle boşanan ve sebep göstermeyen koca, karısına vermiş olduğu “kalın” adı verilen malı geri isteyemeyeceği gibi, kadının evlenirken getirdiği “cihaz” adı verilen eşyalarını almasına engel olamazdı. Kadının zina yapması halinde, kocanın karısını boşaması adet gereği idi. Taraflar ayrıca karşılıklı anlaşma nedeniyle de boşanabilirlerdi.

Kadın açısından boşanma sebeplerine baktığımız zaman, bu sebeplerin başında kocanın zinası gelmektedir. Tüm toplumlarda, evlilik içinde eşlerin birbirine sadakati en önemli yükümlülükleri olarak görülmüştür. Görüldüğü gibi, eski Türklerde, aile birliği içinde sadakate çok önem vermişler ve zina hem kadın hem de erkek açısından en önemli boşanma sebebi sayılmıştır.⁹ Evli adamın gayrimeşru ilişkisi eski Türk hukukunda idam ile cezalandırılırdı. Eski Çin Kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla da 6. ve 7. yüzyıllarda Türklerde başkasının karısı ile yasak münasebet (zina) idam ile cezalandırılır. Kazak-Kırgız Tevke Han’dan kalma kanunun bir maddesinde, *Gayrimeşru münasebette bulunan karısını meşhut cürüm halinde yakalayan koca suç işleyen karısını meşhut cürüm halinde öldürürse cezalandırılmaz.*” hükmü yer alır. Koca, o andan itibaren her zaman için karısının ve zina yaptığı erkeğin idamını talep edebilir. 13. Yüzyılda, Cengiz Kanununda “ *Evli olsun, bekar olsun gayri meşru münasebette bulunan, idam cezasına mahkum olur*” denilerek zina cürmü, idam ile cezalandırılmıştı.¹⁰

Kadınlar için boşanma sebepleri “zina” dışında, “kötü muamele” ve “erkeğin iktidarsızlığı” idi.¹¹ Kadınların, çocukları üzerindeki velayet ve vesayet haklarına bakacak olursak, aile içinde ananın yeri babanın diğer akrabalarından üstündür. Baba öldüğü zaman çocukların vasisinin anne olduğu görülür. Henüz küçükken kız-erkek bütün çocuklarının bakımını üstlenen annenin görevi onların büyümeye başlamasıyla azalmakta, anne esas olarak kız çocuklarının yetiştirilmesi görevini üstlenmeye başlamaktadır. Eski Türklerde kadınların miras hakkı da bulunmaktadır. Kocanın ölümünden sonra mirastan 1/4 oranında pay alır.

Temsil konusuna gelince, ailenin dışarıya karşı temsilinde, diğer bir deyiş-

⁸ Cin Evlenme, Ankara 1974, s. 280.

⁹ Arsal, Sadri Maksudi, Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947, s. 337.

¹⁰ Arsal, Türk Tarihi, s. 162, 169, 261.

¹¹ Arsal, s. 333; Cin-Akyılmaz, s. 36; Aydın, s. 19; Cin, Boşanma, s. 28.

le aile adına dışarıda çeşitli hukuki işlemlerde bulunulması konularında önce erkeğin, ondan sonra da kadının yetkili olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Erkek, dışarıyla daha çok temasta bulunacağından aileyi de öncelikle o temsil edecek, onun yokluğunda erkek adına iş yapabilmeye hak sahibirdi.¹²Eski Türklerde, mal ayrılığı ilkesi geçerli olduğundan, her iki taraf da kendi malvarlığı üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Boşanma halinde ise, kadın baba evinden getirdiklerini geri alabilme hakkına sahiptir.¹³ Boşanma kadına tanınan üç haktan herhangi biri nedeniyle meydana gelmişse, diğer bir deyişle kocanın kusuru nedeniyle olmuşsa koca, evlilik sırasında kadının ailesine verilen kalından vazgeçmek zorunda olduğu gibi, kadının getirdiği çeyizi de geri almasına katlanmak durumunda kalacaktır.¹⁴

Orta Asya Türk toplumlarında kadınlara verilen önemin bir diğer göstergesi, kadınlara karşı işlenen suçların diğer suçlardan ayrılmaları ve bunların oldukça ağır bir şekilde cezalandırılmalarıdır. Eski Türklerde “*evli bir kadına tecavüz etmenin cezası ölümdür*”.¹⁵ Bu suçtaki ölüm cezasının uygulanış şekli de oldukça ağır gözükmektedir. Nitekim, failin vücudu ikiye parçalanarak idam gerçekleştirilmektedir. Bunun gerekçesi olarak zina yapan kişinin birbirlerinin eşi olan bir çifti ayırdığı, o halde kendi vücudunun da ikiye ayrılması gerektiği inancı gösterilmektedir.¹⁶ Göktürk Ceza Hukuku’nda da aynı kuralın varlığı dikkat çekmektedir. Göktürkler’de ayrıca, evli olmayan kadına tecavüz etmenin cezası ağır bir para cezası yanında o kadınla evlenmek olarak tespit edilmiştir.

Kadınlara hakları her ne kadar erkeklere yakın görülmekte ise de, Göktürklerde görülen bir ceza çeşidine de değinmek yerinde olacaktır. Göktürk Ceza Hukuku’na göre, bir adamın gözünü köretme halinde, failin kimsenin gözünü çıkararak bir kişinin ceza olarak kızını veya karısının mallarını mağdur tarafa vermesi öngörülmüştür¹⁷ Böyle bir cezayla, hiçbir suçu olmayan bir

¹² Bahaeddin, Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, 247

¹³ Cin-Akyılmaz, s.35.

¹⁴ Cin Boşanma, s. 29; Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s. 333, Aydın, s. 19.

¹⁵ Aydın, 15; Cin, *Evlendirme*, s. 272; Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s. 280.

¹⁶ Fazlan, Rahman, *Seyahatname*, Çev.: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 35.

¹⁷ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C. I, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989s. 43.

kız tanımadığı bir erkekle evlenmek zorunda bırakılmakta ya da evli bir kadın çeyizinden mahrum edilmektedir. Toplumda kadının sahip olduğu saygınlık göz önüne alındığında, kadınlara yönelik böylesi bir cezanın var olması oldukça düşündürücüdür. Bu ceza kaynaklarda çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. İlk olarak, eski Türklerde kadınların ve kız çocuklarının kocanın velayeti altında bulunmaları dolayısıyla, kadına ya da kız çocuğuna verilen bu cezanın aslında kocaya verilmiş olduğu ileri sürülmüş ve ceza hukuken temellendirilmeye çalışılmıştır.¹⁸

II. Genel Olarak İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadınların Aile Hukukundaki Durumu

İslâm dini ortaya çıktığı dönem ve coğrafya açısından kadın hakları konusunda birçok yenilik getirmiştir. İslâm dini o zamanın Arap toplumu için radikal sayılabilecek düzenlemeler yapmıştı. Kız çocuklarının öldürülmesi yasaklanmış, evlenme ve boşanma belli kurallara bağlanmıştır. İslâm hukuku ile kadınlara miras hakkı¹⁹ ve mal edinme hakkı tanınmış, kadına kocasına itaat zorunluluğu getirilirken, kocanın da karısına iyi davranma yükümlülüğü getirilmiştir. Fakat sonraları, Arap, Fars ve Bizans etkisi ile İslâm dini ve İslâm'daki kadın hakları değişikliğe uğramıştır.

İslâm hukukunun ana kaynağı olan Kuran'da, kadın erkek arasında insanlık bakımından bir fark olmadığını belirtmiştir. İnsanlık ve kulluk açısından biri diğerinden üstün değildir. Hatta ırk, din, dil ve bir dereceye kadar din ayrımı yapılmaz. Nitekim Nisa suresinde “*ey insanlar! Sizi tek bir candan yaratan, ondan da eşini vücuda getiren ve ikisinden birçok erkek ve kadın üreten Rabb'inize karşı gelmekten sakının*”²⁰ Bunun gibi birçok ayette kadın ve erkek arasında insanlık açısından bir ayrım yapılmadan ceza ve ödüllendirmelerde eşit oldukları belirtilmektedir.²¹ Veda hutbesinde de kadınların bazı haklarından söz edilmektedir. “*....kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz, kadınları Allah'ın emaneti olarak*

¹⁸ Üçok – Mumcu – Bozkurt, s. 33.

¹⁹ Mirasın babadan oğula geçmesi geleneği yerine kadınlara da erkeğe düşen mirasın yarısı kadar pay verilmiştir.

²⁰ Nisa suresi 4/1.

²¹ Ahzâb suresi, 33/35, Âli-i imran 3/195, Tevbe 9/71, Yûnus 10/14, Ahzâb 33/72, Rûm 30/21. Hayrettin Karaman, İslâm'da Kadın ve Aile, İstanbul 2010, s. 299-301.

aldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakkı vardır.” Fendoğlu, buradan yola çıkarak Kuran’ın kadın-erkek ayrımı yapmadığını “ayetlerle getirilen yasak ve emirlerin “toplumun kadın ve erkekleri “açısından yorumlanması gerektiği düşüncesindedir.²²

İslâm dini sadece ibadete ilişkin hükümlerden oluşmayıp aynı zamanda hukuki kuralları da içerir. Türk hukuk tarihinde önemli bir dönüm noktası olan İslâmiyetin kabulü ile Türkler, sadece dinlerini değil aynı zamanda hukuk sistemlerini de değiştirmişlerdir. Osmanlı Devleti de genel yapısı itibarıyla bir İslâm devleti olduğu için kuruluşundan sona ermesine kadar bu dinin esaslarını uygulamıştır. Aile hukuku alanında da şeri hükümler uygulanmakla birlikte, sınırlı da olsa bazı durumlarda örfi düzenlemeler yapıldığı da olmuştur. Bu genel açıklamalardan sonra şimdi Osmanlı Devleti’nde aile hukuku açısından kadınların hukuki durumunu inceleyelim.

2.1. Evlenme

İslâm hukukuna göre, evlilik nikâh akdi ile kurulur. Akdin gerçekleşmesi için tarafların rızalarını iki erkek şahit önünde açıklaması gerekir. İslâm hukukunda nikâh akdi dini bir akit değildir. Bu nedenle, nikâh sırasında bir din adamının hazır bulunması zorunluluğu yoktur. Resmi makam önünde nikâh akdinin yapılmaması zorunlu olmamakla birlikte yine de Osmanlı Devleti’nde erken dönemden itibaren nikâh akitlerinin mahkeme huzurunda yapılarak mahkeme sicillerine kaydedildiğini görmekteyiz.²³ Ayrıca evliliğin sona ermesi halinde mehir miktarının şeriye sicillerinde kayıtlı olması evliliğin sona ermesi halinde kadınların mehir miktarının yani ekonomik haklarının zarar görmemesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti’nde, kadının aile hukukunda durumunu belirlerken nikâh akdi sırasında rızasının alınmasını, evlenme ehliyetine sahip olması için gerekir. İslâm hukukuna göre, bir kadının evlenme ehliyetine sahip olması için âkil ve baliğ olması lazımdır. Ancak, evlenme ehliyetine sahip olan kadının velisinin izni olmadan tek başına nikâh akdini yapması meselesi mezheplere

²² Hasan Tahsin Fendoğlu, *Anayasal Derinlik*, Yetkin Yayınevi, Ankara 2012, s. 591.

²³ Aydın, nikâhın dini bir yetkili huzurunda ya da mahkeme önünde yapılmasını daha çok devletin evliliğe verdiği öneme yorumlamaktadır. Evlilik akdinin geçerli olması sonucu zina suçunu doğuracağından toplumda hem günah hem de suç işlemekten korkularak böyle bir yöntem tercih edilmiştir. Bkz. Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları No:11, 1985, s. 85 vd.

göre farklılık göstermektedir. Hanefi mezhebinden Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre erkek olsun, kadın olsun temyiz gücüne sahip ve ergenlik çağına gelmiş herkes aile hukuku bakımından tam ehliyetlidir ve velisinin rızası olmadan evlenebilir. Ancak Hanefi mezhebinden İmam Muhammed diğerlerinden farklı olarak, buluğa ermiş olan kızların rızasının evlenme akdinde tek başına yeterli olmadığını ayrıca velilerin rızasının bulunması şartını da aramıştır.²⁴ Osmanlı Devleti'nde ise 16. yüzyılın 2. yarısına kadar Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşü uygulanmıştır. Yani Kadınlar kendi irade beyanlarıyla velilerinin rızasına gerek duymadan evlenebilmişlerdir. 1544 tarihinden itibaren ise İmam Muhammed'e ait olan görüş alınmış, bu tarihten itibaren kadınların ancak velilerinin izniyle evlenebilecekleri padişahın emriyle uygulanmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra kadılar, veli izinsiz nikâh kıymamışlar ve bu nikâhların gayri sahih olduğuna hükmetmişlerse de, izin alınmadan kıyılan nikâhlar feshedilmemiştir. 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi'yle tekrar Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşüne geri dönmüştür.²⁵

Hanefi Mezhebi'ne göre akıllı ve baliğ olan bir kız, velisi tarafından cebren yani rızası hilafına evlendirilemez. Ancak islâm hukukunda evlenmede yaş sınırı olmadığı için, buluğa ermemiş olan kız çocukları velileri tarafından evlendirilebilirler. Velisi tarafından evlendirilmiş bir kız, ancak buluğa erdikten kadıya başvurarak "Hıyar'ül buluğ" hakkını kullanarak bu evliliğin iptalini sağlayabilir. Ancak uygulamada bu yola dayanarak evliliğini feshettirmek isteyen kadınların sayısının çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır.²⁶

2.2. Evlilik Birliği İçinde Kadının Hakları ve Sorumlulukları

Aile hukuku anlamında kadınların durumuna kısaca bakacak olursak öncelikle evin reisi koca olup, kadının evlilik birliği içinde kocasının makul ve meşru isteklerini kabul ederek ona itaat etmektir. Kadın ayrıca kocasının belirleyeceği ikametgâhta oturmak mecburiyetindedir.²⁷ Kocanın, karısının evden dı-

²⁴ Cin, Evlenme, s. 68; Esra, Yakut, "Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu", Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2015, C.1,S.1 (1-23), s. 6. internet erişim: <http://andhd.dergi.anadolu.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/20-published.pdf>.

²⁵ Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, s.99; Aydın, Hukuk Tarihi, 279-280.

²⁶ Akyılmaz, 30.

²⁷ Ancak, koca karısının müşterek akrabaları ve varsa başka eşleri ile aynı yerde otur-

şarı çıkmasını denetleme hakkı olmakla birlikte²⁸ Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebine göre, koca karısının haftada bir kez anne-babasını, yılda bir kere de kendisiyle evlenmeleri yasak olan hısımlarını ziyaret etmesine mani olamaz. Ayrıca koca, karısının herhangi bir meslek ya da sanatla uğraşmasını yasaklayabilir. Koca karısının eve ziyaretçi kabulünü de yasaklayabilir. Müşterek ikametgâhı koca belirlediği ve masraflarını karşıladığı için kadın onun izni olmadan eve ziyaretçi kabul edemez.²⁹

Evlenme, kadının fiil ehliyeti üzerinde hiçbir değişiklik yapmaz. İslâm hukukunda eşler arasında “*mal ayrılığı rejimi*” kabul etmiştir. Buna göre karı kendi malları üzerinde tasarrufta bulunurken kocasının iznini almak zorunda değildir. Kadın, mallarını bizzat idare edebileceği gibi, bu işi kocasından başka bir şahsa da bırakabilir. Kadın kocasının iznini almadan, kendi malvarlığı üzerinde vakıf da kurabilir. Osmanlı uygulamasına baktığımız zaman vakıf kuran kadınların sayısının oldukça fazla olduğunu görürüz.

Evlilik birliği içinde kadının konumunu belirlerken, doktrinde çok tartışılan bir konu olan kocanın karısını “darp”, diğer bir ifade ile dövme hakkı olup olmadığına da değinmek istiyoruz. Nisa suresine dayanarak birçok yazar, karının kocaya itaat etmemesi halinde darp etme yetkisi bulunduğu kanaatinde-dir. Ancak, Nisa suresinin 34. ayetinde, kadının sadakatsizlik ve iffetsizlik kuşkusu yaratması durumunda üçlü bir tedbir getirilmekte ve kocaya “Öğüt vermek”, “yatakta yalnız bırakma” “daha etkili bir uyarı için olay açıklık kazanıncaya kadar evden uzaklaştırma/darp etme” hakkı verilmektedir.³⁰

maya zorlayamaz. Kadınlar aynı evde oturmaya zorlanamaz. Ayrıca sağlık açısından ikametgâhın kadının oturabileceği nitelikte olması gerekir. Cin, Evlenme, s. 183.

²⁸ Birçok yazar tarafından Osmanlı Devleti'nde kadınların eve hapsedildikleri yazılmaktadır. Abdülkadir Mutaf, bu konuda Şeriyye sicillerinden hareketle farklı bir sonuca ulaşmaktadır. Kadınların dini açıdan “örtülü olmak kaydıyla” dışarıya çıkmalarına örneğin hamama, çarşıya, düğüne, başka mahallelere, komşu ziyaretine gitmesine engel bir durum yoktur. Hatta, Mutaf, kadınların terekelerindeki giyecekler içerisinde dış kıyafetlerinin miktar olarak diğer kıyafetlere oranla daha fazla ve çeşitli olduğunu tespit ederek onların ev dışı hayatlarının yoğun olduğu yolunda kanaat varmıştır. Aile içinde veya kadın kadına olan akraba, komşu ve hamam ziyaretleri dışında kadınlar, erkeklerle doğrudan muhatap olacakları yerlere de gittiklerine dair belgeler de sunmaktadır. Mutaf, Abdülmecit (2002), XVII. Yüzyılda Balıkesirde Kadın, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

²⁹ Cin, Evlenme, s. 183.

³⁰ Akyılmaz, Gül, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, internet erişim adresi <http://www.tarihtarih.com/? Syf=26&Syz=382117>.

2.3. Boşanma

İslâm hukukunda genel olarak dört boşanma çeşidi kabul edilmiştir. Bunlardan ilki, erkek tarafından, erkeğin tek yanlı irade beyanı ile olan boşanma, ikincisi, karşılıklı rıza ile boşanma ve üçüncüsü de, kocanın verdiği yetkiye dayanılarak kadın tarafından boşanma ve son olarak da mahkeme kararıyla boşanmadır. İslâm hukukunda boşanmaya ilişkin hükümler kur’anda “müfarekat” bölümünde düzenlenmiştir. Müfarekat kelime anlamı olarak evlilik ilişkisinin sona ermesi ve eşlerin birbirinden ayrılması anlamına gelir. Ancak, İslâm hukukunda boşanma için “müfarekat” kelimesinden ziyade “Talak” kelimesi kullanılmaktadır.³¹ Talak, İslâm hukukunda erkeğin karısını tek taraflı iradesi ile ve hiçbir sebep göstermeden boşayabilmesi demektir. Bu boşama işlemi koca, tek taraflı yaptığından resmi bir kurumun onayına ihtiyaç yoktur. O halde, talak günümüzde anlaşılan boşanma kavramına karşılık gelmez. Ancak, bazı yazarlar, talak kelimesinin sadece erkeğin boşaması olarak değil, genel bir deyim olarak karşılıklı boşanma ve özellikle kadın tarafından boşanma talebi üzerine hâkim tarafından evlenmenin sonlandırılması anlamında kullanıldığını belirtmektedir.³² Buna göre talak kelimesi dar anlamda sadece erkeğin boşanma hakkını, geniş anlamda ise kadın tarafından da boşanabilme hakkını ifade eder.

Talak, kurum olarak çok eskiye dayanmaktadır. Eski yunan toplumunda ve Roma ‘da da kabul edilmiş olan talak İslâm dininin ortaya çıkmasından önce Cahiliye döneminde Arabistan’da uygulanan bir yöntemdi. O dönemde evlilik, daha çok satış sözleşmesi gibi görüldüğünden, kadın eş olarak kabul edilmemekte, erkeğin tek taraflı iradesi ile birlikteliğe son verebilirdi.³³ İslâm dini, talak kurumunun bu kullanılış şeklini almakla beraber kadına da bazı durumlarda evliliği sona erdirme hakkını ve bazen de karşılıklı anlaşma ile evliliğin sona erdirilebilme imkânını getirmiştir. İslâm dini de kendisinden önceki dinlerde de kabul edilen ve o anda fiilen Arabistan’da uygulanan talak kurumunu kabul etmiştir.³⁴

³¹ Ömer Nasuhi, Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, C.II, İstanbul, 1950, s. 184.

³² Karaman, s. 101; 104.

³³ Topaloğlu, s. 175-179.

³⁴ Accarias’dan nakleden, Cin, Boşanma, s.34 dn: 5. İslâmiyet dışındaki dinlere baktığımız zaman, musevilikte de talak sadece erkeğe verilen bir haktır. Bunun sebebi ise, o dönem için toplumda kadının statüsünün erkeğin aşağısında kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bakara suresinin 236. ayetinde “ kendileriyle temas etmediğiniz yahut kendilerine bir mehir tayin eylemediğiniz kadınları boşamışsanız bunda üzerinize vebal yoktur.” ve aynı surenin 229. ayetinde “ (ric’i talakta) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır. (Evlilikte) tarafların Allah’ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah’ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah’ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir” hükmü ile karı kocanın boşanmasına imkân vermiştir. Ayete göre, kadın kocaya ivaz vererek veya ivazsız olarak boşanabilir.

İslâm hukukuna göre, erkek tek taraflı iradesi ile kadını boşayabilir. İslâmiyetten önce Arap yarımadasında sıklıkla kullanılan bu usul, İslâmiyet tarafından da kabul edilmiştir. Ancak, Cahiliye devrinde kötüye kullanılan bu boşanma çeşidini, İslâm dini daha temkinli yaklaşmıştır. Tek taraflı irade ile boşanma, erkek için bir hak ise de, boşanmanın toplum düzenini bozacağı nedeniyle hoş karşılanmadığı, ancak çok ciddi nedenlerin varlığı halinde uygulanması gerektiği Peygamber tarafından salık verilmiştir. Sünnetlerle, erkeklerin bu haklarını kötüye kullanmalarına engel olunmaya çalışılmış ve karılarını sebepsiz boşamamaları istenmiştir.³⁵ Bu tür boşanmalarda, boşanmak için haklı bir neden aranmadığı gibi, erkeğin tek sözü boşanmanın gerçekleşmesi için yeterli sayılmaktadır. Genellikle koca, “boş ol”, “seni boşadım”, “bundan sonra karım değilsin” şeklindeki sözleriyle karısını boşamış olur.

“Muhalaa” veya “hul” adı da verilen rıza ile boşanmalarda, ayrılma talebi genellikle karıdan gelir. Bu tür boşanmalarda, kadın, genellikle kocasından alacaklı olduğu bir bedelden vazgeçerek kocasından kendisini boşamasını ister. Erkek de bu talep karşısında karısını boşarsa boşanma gerçekleşmiş olur. Görüldüğü gibi, bu tür boşanmalarda kadının tek taraflı iradesi boşanma işleminin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Boşanma işlemi ancak kocanın irade beyanı gerçekleşir. Karı, kocasını mehir ödeme yükümlülüğünden kurtararak bir anlamda kocayı boşanmaya ikna etmektedir. Ancak, koca bu talebi kabul etmek zorunda değildir. ³⁶ Talak yetkisine esas itibarıyla koca sahip olmakla birlikte koca, nikâh anında veya daha sonra karısına bu yetkiyi verirse,

³⁵ Cin, Boşanma, s. 37, Topaloğlu, s. 180.

³⁶ Karaman, s. 112-113, Cin-Akgündüz,C.2, s.109; Esra,Yakut, “Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu”, s.15.

kadın da bu yetki dahilinde boşanma hakkını kullanabilir ki bunu “tefviz-i talâk” denir. Koca karısına “işin kendi elindedir”, “dilersen kendini boşa” gibi ifadelerden birini kullanarak boşanma hakkını verebilir. Boşama hakkını karısına veren koca bundan geri dönemez. Osmanlı hukuk uygulamasında tefviz-i talâk çok sınırlı olarak uygulanmıştır. Ancak Osmanlı padişahlarının kızlarının en azından belirli bir tarihten sonra tefviz-i talâkla evlendikleri görülmektedir.³⁷

Tefrik adı verilen bu tür boşanmalarda belli bir sebebin varlığı halinde, eşlerden biri mahkemeye başvurarak hakimden boşanmaya karar vermesini ister. Uygulamada genellikle kadınların başvurduğu bu boşanma çeşidinde, geçerli sebeplerin bulunması halinde hakim boşanmaya hükmeder. Diğer boşanma çeşitlerinden farklı olarak, boşanmanın gerçekleşmesi için erkeğin irade beyanı değil, hakimin kararı şarttır. Hakim kararı şart olduğu için bu boşanmalara “kazai boşanma” adı verilmektedir. Mezhepler arasında farklılıklar olsa da, genellikle kazai boşanmalar için dört sebep kabul edilmektedir. Bunlar, hastalık, nafaka ödenmemesi, gaiplik, kötü muamele ve geçimsizliktir. Tefrikte kocanın rızası aranmaz. Bu nedenle kadının muhalaada olduğu gibi, “müeccel mehrinden” vazgeçmek zorunluluğu yoktur. Tefrik sebepleri konusunda mezhepler görüş farklılıkları bulunmaktadır. Hanefi Mezhebi sadece hastalık nedeniyle tefrik yolunu kabul eder. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’a göre sadece “kocanın iktidarsız olması” tefrik sebebi iken,³⁸ İmam Muhammed erkekte iktidarsızlık dışında bulunan akıl hastalığı, cüzzam ve barası da (alaca hastalığı) tefrik sebebi olarak kabul etmiştir. Osmanlı Devleti’nde 1916 yılına kadar Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’un görüşü sahih görüş olarak alınmıştır.³⁹

Kocanın karısına fena muamelesi ve geçimsizlik durumlarında kadınlar muhalaaya yoluna başvurmayı tercih etmişlerdir. Hatta, kocanın kötü niyetle muhalaaya yanaşmadığı durumlarda ise kadınların kocalarını padişaha veya Divân-ı Hümayun’a başvurarak şikayet ettikleri de olmuştur. Aşağıda da göreceğimiz gibi, 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile diğer üç mezhebin görüşlerinden istifade edilerek tefrik yolları genişletilecektir.

³⁷ Topaloğlu, s. 206, Cin, Boşanma, s. 47.

³⁸ Karaman, s. 115, Topaloğlu, s. 193.

³⁹ Ancak erken dönemde kadılar 16. yüzyıla kadar başka mezheplerin görüşlerinden dolayı olarak yararlanmışlardı. Hanefi Mezhebi içtihatları doğrultusunda, koca nafaka bırakmadan kaybolduğunda, tarafların boşanmalarına uzun yıllar hükmedemeyen Osmanlı kadıları bu gibi durumlarda Şafii Mezhebi’nden nâibler tayin ederek ve onların kendi mezheplerine göre verdikleri boşanma kararlarını uygulayarak bu durumdaki kadınların boşanmalarına imkân sağlamıştır.

2.4. Çok Eşlilik (*Taaddüd-ü Zevcat*)

Nisa suresinin 3. ayeti “ o kadınlar arasında adaleti gerçekleştiremeyeceğinizden korkarsanız bir tane alın” Yine Nisa suresinin 129. ayetinde “ ne kadar isterseniz isteyin yine de kadınlara eşitliği sağlayamazsınız” demektedir. Aynı suresinin 128. ayetinde “ ..nefisler .kıskaçtır. Erkeklerini paylaşmak istemezler” ayetinden aslında normal olanın monogami yani tek eşlilik olduğu sonucuna varılabilir.⁴⁰

Çok eşliliğin Osmanlı toplumunda görülmesinin en önemli sebebi XVII. yüzyılda meydana gelen çok sayıda olan ve uzun süren savaşlar, isyanlar veya ekonomik sebepler nedeniyle başka şehirlere gidildiğinde oralarda meydana gelen ölümler sebebiyle erkek nüfusunun azalması; bunun karşılığında da kadın nüfusun artmış olmasıdır. Ayrıca, dul kadınlara toplum tarafından yapılan baskıyı da gözdardı etmemek gerekir. Kadınların geçim kaynaklarının sınırlı olması, çoğu zaman aldıkları mehirin yaşamlarını idame ettirmeye yetmemesi yüzünden bazı kadınlar ikinci eş olmaya razı olmuşlardır.

Osmanlı Devleti’nde taaddüd-ü zevcatla ilgili yapılan araştırmalara göre, çok eşlilik çok yaygın bir uygulama değildir. Toplumda görülme oranı % 3 ile %12 arası değişmektedir. Daha çok yönetici sınıf arasında yaygın olduğu da saptanan bilgiler arasındadır.⁴¹ İstanbul’da İsveç elçiliğinde uzun süren çalışan D’Ohsson da çok eşliliğin Osmanlı toplumunda yaygın olmadığını, çok az müslüman erkeğin iki karısı olduğuna değinerek bu durumu ekonomik sebepler ve nihayet ana-babaların, evli erkeklere kız verme konusunda titiz davranmalarına bağlamaktadır. ⁴²

III. Tanzimat sonrası Dönemde Aile Hukuku Alanında Gelişmeler:

Hukuk-ı Aile Kararnamesi

Tanzimat Döneminde başlayan kanunlaştırma hareketlerinin çok önemli parçalarından biri 25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesidir.⁴³ Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Hanefi mezhebi dışındaki mezheplerden de yararlanıla-

⁴⁰ Fendoğlu, s. 604.

⁴¹ Konuyla ilgili çalışmalar için bkz: Haim Gerber, “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700 “, International Journal of Middle Eastern Studies, No:12, 1980, s. 232 vd.

⁴² Akyılmaz, Osmanlı Aile Hukukunda Kadın.

⁴³ Kararnemenin metni için bkz: Düstur, II, 9. Tertip, s. 762-781.

rak kadınların hukuki durumunda son derece radikal düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat sonrasında ortaya çıkan tüm siyasi, sosyolojik ve ekonomik gelişmelere uygun olarak kadının hukuki durumu özellikle evlenme, boşanma konusunda hakları konusunda eskiden farklı bazı hükümler getirilmiştir.⁴⁴ Aile hukuku ile ilgili düzenlemelerin Osmanlı Devleti'nin Medeni Kanunu olarak hazırlanan Mecellenin içinde yer almaması hukukçular tarafından büyük bir eksiklik olarak nitelendirilmiştir. Bu eksiklik Mecelle'nin çıkarılmasından neredeyse elli yıl kadar sonra gerçekleşebilmiştir.⁴⁵ Hukuk-ı Aile Kararnamesinin hazırlanmasında hukukî, sosyal, iktisadî, kültürel sebepler ve fikir hareketleri (feminizm) etkili olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁶

Aslında Kararnamesinin hazırlanmasından önce aile hukuku alanında bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır.⁴⁷ 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinde ve 1872 tarihli Nizamnamede⁴⁸ “İran uyruklularla evlenme yasağı” teyit edilmişti. 1870 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi⁴⁹ ile nikâhın tescili esas kabul edilmiş ve yine aynı yıl çıkarılan bir kararname ile talakların da nüfus sicillerine bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca 1872 tarihinde yayınlanan fermanla mehir için alt ve üst sınır belirlenmiştir.⁵⁰ Bunların dışında, 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesiyle nikâhın tescili esas kabul edilmiş, 1887 tarihli bir kararname ile de nikâh ve diğer vukuatı nüfus memurlarına bildirmeyen imam veya ruhanî liderlerden para cezası alınması hükmü getirilmiştir.

Kararnamenin çıkarılmasından önce aile hukuku anlamında kadınların hu-

⁴⁴ Orhan Çeker, Hukuk-ı Aile Kararnamesinin Giriş ve Tarihçesi, Mehir Vakfı Yayınları, 1999, s. 19.

⁴⁵ Medeni kanun boşluğunu doldurma amacıyla yola çıkılmış olmasına rağmen, Mecelle'de kişi, vakıf, aile ve miras hukuklarına ilişkin hüküm bulunmamaktadır. Gülnihal, Bozkurt, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine Resepsiyon Süreci, (1839-1939), Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 2010, 2. bası, s. 161.

⁴⁶ Mehmet, Ünal, “Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, AÜHF, C.XXXIV, Sa. 1-4, Ankara, AÜHFY, 1977, s. (195-231).

⁴⁷ Örneğin, I. Abdülmecit döneminde baliğ kız ve dul kadınların geçerli bir evlilik sözleşmesi yapabilecekleriyle ilgili 1844 tarihli bir ferman yayınlanmıştır.

⁴⁸ Düstur, I. Tertip, IV, 614.

⁴⁹ Düstur I. Tertip, Zeyl II, 15.

⁵⁰ Düstur, I. Tertip, I, 736.

kuki durumunu etkileyen en önemli düzenlemeler, 1916 yılında kısa aralıklarla çıkarılan iki fermanla yapılmıştır.⁵¹ Bunlardan ilki Hızan Kadılığının sorusu üzerine, şeyhülislâmlığın verdiği cevaba müsteniden⁵² 5 Mart 1916 tarihli irade-i seniyye ile diğer mezheplerin görüşlerinden yararlanılarak, kocası tarafından nafakasız bir şekilde terkedilen kadına tefrik nedeniyle boşanma hakkının verilmesidir. Hızan Kadılığı, kaza dahilinde kocaları tarafından “bilâ nafaka velâ munfik” terkedilen “kadınların beşer, sekizer, onar senedir kocalarını bekledikleri ve sefaletlerinin “takat fersa bir halde” bulunduğu belirtilerek Şafii mezhebinden istifade ile bunların tefriklerinin mümkün olup olmadığı sorulmuş ve Şeyhülislâmlık, Hızan Kadılığına verdiği cevapta benzer durumlarda ve mücbir vaziyet vukuunda bir Şafii alimini naip tayin ederek, şafii hukukçunun karı koca arasında bu durumda verdiği tefrik kararını infaz edeceği cevabını vermiştir Aynı yıl, 23 Mart 1916 tarihli (7 Muharrem 1334) bir başka irade-i seniyye kadına, kocasının delilik, cüzzam, vitiligo gibi ağır hasta olması halinde tefrik talep etme hakkını vermiştir.⁵³ Yukarıda da değindiğimiz gibi, o tarihe kadar kadın sadece kocasının cinsel açıdan iktidarsız olması durumunda tefrik talep edebiliyordu. Hanbeli mezhebine dayanılarak kabul edilen bu tefrik hali daha sonra Hukuk-ı Aile Kararnamesinin 126. maddesinde yer alacaktır.⁵⁴ Kararnamenin çıkarılmasından çok kısa bir süre önce yayımlanan bu iradelerde; diğer mezheplerin görüşlerinden istifade edilerek kadına kocasının kaybolması veya hasta olması gibi sebeplerle mahkemeye başvurarak tefrik talebinde bulunma hakkı verilmesi uygulamada kadınlar lehine büyük bir kolaylık getirmiştir. Kararname içinde yer alan kadınlara ilişkin düzenlemeleri şu şekilde değerlendirebiliriz:

1. En başta, evlenecek kadın ve erkek için yaş sınırlaması kabul edilmiştir. İslâm hukukunda nikâh akdinde yaş sınırı olmaması kuralı yerine, 9 yaşından küçük kız çocuklarının velileri tarafından evlendirilemeyecekleri ayrıca, 17 ya-

⁵¹ Mehmet Akif Aydın, “Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, İslâm Ansiklopedisi, C. 18 (s. 314- 319), s. 314.

⁵² Çeker, s. 20; Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, s. 146; dn. 67-s.147; Cin- Akgündüz, C.2, s. 63.

⁵³ Cin, Evlenme, s. 286.

⁵⁴ Hukuk-ı Aile Kararnamesi yerine çalışmamızda HAK kısaltması kullanılmıştır. Bkz. HAK, madde 126:”Bir kadının zevci ihtifa veyahut müddet-i sefer veya daha karib bir mahalle giderek teğayyub edip veya mefkud olup nafaka tahsili müteazzir olur ve zevcesi tefriki talep ederse hakim tahkikat-ı lâzime icrasından sonra beynleri tefrike hükmeder.”

şını doldurmuş olan bir kızın da velisinin iznine gerek olmadan kendi kendine nikâh akdedebileceği hüküm altına alınmıştır. Küçük yaştaki çocukların velileri tarafından evlendirilmelerinin önüne geçilerek kadınların lehine olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

2. Bunların yanı sıra Kararnamenin 38. maddesi ile, Osmanlı hukuk tarihinde çok eşlilik (*taaddüt-ü zevcad*) belirli ölçüde sınırlandırılmıştır. Kararnamenin hazırlanması sırasında en yoğun tartışmalar çok eşliliğin sınırlandırılması konusunda olmuştur. Batıcılar ve Türkçüler çok evliliğin kaldırılmasını talep ederken, İslâmcılar ile bu konuda hararetli tartışmalar yapılmıştır.⁵⁵ Batıcılardan Celal Nuri, çok eşle evliliğin halife tarafından tamamen yasaklanabileceği ya da kısmen buna izin verilebileceği düşüncesinde olup, taaddüt-ü zevcata karşı çıkar. Celal Nuri göre din, vicdana ve muamelata taalluk eden iki kısımdan oluştuğunu, vicdanla ilgili kısımda değişiklik olamayacağını ama, hukukla ilgili olan alanda değişiklik yapılabileceğini iddia eder.⁵⁶ Çok eşliliğin kaldırılmasını savunan bir başka isim de Mansurizade Saiddir. Mansurizade, taaddüt-i zevcâtın “kamu otoritesi” tarafından yasaklanabileceğini ileri sürer.⁵⁷ Aslında İslâmcı olan Mansûrîzâde Sait’in bu konuda Türkçülerin tarafında yer aldığı ve *İslâm Mecmuası*’nda çok eşle evlilik aleyhine yazılar yazdığına da dikkat çekmek istiyoruz

Komisyon, Batıcılar ve Türkçülerin çok kadınla evliliğin yasaklanması yönündeki taleplerini dikkate alarak, kadının evlenirken kocasına evlilik hayatı boyunca tek kadınla evli kalmasını şart koşabileceği hükmünü getirmişlerdir. Görüldüğü gibi taaddüt-ü zevcat yasaklanmamış, sadece evlenme mukavele-

⁵⁵ Fatma Aliye Hanım gibi kadın yazarlar, makalelerinde sürekli bu konuyu ele almışlardı. Fatma Aliye, Osmanlı’da Kadın-Cariyelik, Çokeşlilik ve Moda, Çev: Orhan Sakin, Bizim Kitaplar, İstanbul 2009, “Çok kadınla Evlilik” , s. 47-59.

⁵⁶ Aydın, Mehmet Akif , Hukuk-ı Aile Kararnamesi, İslâm Ansiklopedisi, C. 18,(s. 314-319), s.316 ; Mehmet Akif Aydın, Mehmet Akif, Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü, İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, (s.157-189).

⁵⁷ Mansurizade Said’in görüşleri ile ilgili bkz: Kahraman, Abdullah, Mansûrîzâde Said’in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler,CÜİF Dergisi, V,(1) (s. 223-262), internet erişim: <http://docplayer.biz.tr/12371404-Mansurizade-said-in-klasik-fikihcilara-yonelttiği-bazi-elestiriler.html>, ayrıca Kahraman Abdullah, Darü’lfünûn İlahiyat Sempozyumu, 18-19 Kasım 2009 Tebliğler İstanbul 2010, “Darü’l funûn Hocalarından Mansûrîzâde Mehmed Said ve Klasik Fıkıhın Sınırlarını Zorlayan Bazı Görüşler” (s. 405-414).

sine eklenecek “üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevvüc sahih ve şart muteberdir” şart ile ilk eşe bir seçenek sunulmuştur.⁵⁸ Bu tür bir şartın Hanefi Mezhebi’ne göre geçerli ve bağlayıcı olması mümkün değildir. Bu nedenle Hanbeli görüşüne itibar edilerek, nikâh akdi yapılırken, kadının evlilikleri devam ettiği müddetçe, kocasının başka bir kadınla evlenmemesi, aksi takdirde kendisinin veya ikinci kadının “boş olması” şartını ileri sürebileceği esas kabul edilmiştir.⁵⁹ Çok eşliliği Osmanlı toplumsal yaşamından tamamen çıkaramadığı eleştiri konusu olsa bile, pratik açıdan meseleye bakıldığında, evliliğin henüz başlangıcında kadına yukarıda zikredilen maddeyi evlilik sözleşmesine ekleme imkânının sağlanması ve erkeklerin çok eşli yaşamak istemeleri durumunda evliliklerini kaybetme korkusu “dolaylı yoldan da olsa” tek kadınla evliliğin toplumda hakim olması yolunda önemli bir adımdır. Ancak, maddenin, Osmanlı Devleti’nde, HAK’ın yürürlükte olduğu kısa sürece boyunca tam anlamıyla yaşama geçirilemediğine de dikkat çekmek isteriz. HAK’ın yürürlüğe girmesinin ardından imzalanan evlilik sözleşmelerine bakıldığında, söz konusu maddenin bu yeni kanunnameye binaen pek az sözleşmeye dâhil edildiği görülür. Ancak büyük şehirlerde yaşayan sınırlı sayıda aydın kadın yararlanabilmiştir.⁶⁰

3. Kararnameyle kadınlar açısından getirilen bir diğer önemli yenilik de tefrik nedenlerinin çeşitlendirilmesi olmuştur. Kararname diğer mezheplerin görüşlerini de dikkate alarak kadın açısından boşanma talep etme nedenlerini artırmıştır. Yeni düzenlemelere göre kocada sadece iktidarsızlık hali değil diğer zührevi hastalıklar, cüzzam, baras ve aklî rahatsızlıkların ortaya çıkması durumu, “kocanın nafaka bırakmadan karısını terki”, kocanın kaybolması (gayıplik) veya “kadının kötü muameleye maruz kalması” gibi sebeplerin varlığı halinde de kadına mahkemeye başvurarak boşanma isteme hakkı tanınmıştır. Getirilen bir başka yenilik ise, eşler arasında geçimsizlik halinde Maliki mez-

⁵⁸ HAK madde 38. Ayrıca bkz, Cin, Evlenme, s. 301.

⁵⁹ Cin, Evlenme, s. 301.

⁶⁰ Halide Edip Adıvar, “Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri, İstanbul 1956, s. 153’den nakleden Şefika Kurnaz (Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992, s. 90; bu konu ile ilgili bir örnek için bkz: B.O.A., “Sadaret Müsteşarı Ali Fuad Bey’in oğlu İkinci Ticaret Mahkemesi İmza Mülazımı Celal Bey ile zevcesi Nezahat Hanım arasındaki şiddetli geçimsizlikten dolayı açılan boşanma davasına dair evrak”.g.a.y.tt (29/Z /1341 (Hicrî) Dosya No :9 Gömlek No :12 Fon Kodu: HSD.AFT.

hebinin uygulamalarından hareketle, hakem heyetinin yetkileri boşanma kararı verebilecek şekilde genişletilmesidir.

4. Kararname ile ikrah (zorlama) altında yapılan evlilik ve boşanmalar hukuken geçersiz sayılmıştır. Hukuk-ı Aile Kararnamesinin yürürlüğe girdiği 1917 yılına kadar, ikrah altında yapılan nikâh Osmanlı İmparatorluğunda geçerli sayılmıştı. HAK, 57. maddesinde “*İkrah ile vukubulan nikâh fâsiddir*” hükmü getirilmiştir.⁶¹

5. Kararnâmenin 37. maddesinde, nikâhın hâkim veya vekilinin huzurunda kıyılması ve mahkemece tescili esası getirilmiştir.⁶² İslâm Hukukunda nikâh işleminin belli bir mercii önünde yapılması zorunluluğu yokken, HAK, evlenmeyi serbest irade ile istenildiği yer ve zaman akdedilen bir akit olmaktan çıkarmıştır 37. madde ile nikâh işlemlerinde hakim kontrolü getirilmiştir.⁶³

6. Kararname de kadınları ilgilendiren bir başka yenilik İddet konusunun düzenlenmesidir. İslâm hukukuna göre, kadın talaktan sonra hamile değil ise bekleme süresi üç hayız süresi iddet bekler. Bir hastalık nedeniyle hiç hayız görmeyen kadın Hanefilere göre, “*sinn-i iyas*”a kadar bekleyip sonra 9 ay daha iddet beklemelidir. Kararnamede, iddet Maliki mezhebinin görüşü tercih edilmiştir. 140. maddesine göre, iddet sırasında hiç hayız görmezse veya 1 ya da 2 defa hayız gördükten sonra 3. görmezse, bu kadın sinn-i iyasa vasıl olmuşsa bu tarihten itibaren üç ay, sinn-i iyasa vasıl olmamışsa iddetin lüzumu tarihinden itibaren dokuz ay iddet bekleyeceği düzenlenmiştir. Böylece, uygulamada hem kadınlar için hem de erkekler için büyük bir sorun oluşturan iddet sorununa bir çözüm getirilerek kadınların neredeyse bir ömür biyu iddet süresinde kalmaları, erklerinde tüm yaşamı boyunca kadına nafaka vermelelerinin önüne geçilmiş oldu.

7. Son olarak değineceğimiz konu evlenmede denklik (kefaet) meselesidir. Hanefi mezhebine göre; evlenecek taraflar arasında dini, iktisadi ve sos-

⁶¹ HAK, madde 57: “*İkrah ile vukubulan nikâh fâsiddir*”. Hanefi mezhebinde yaygın olarak kabul gören görüşe göre ikrah altında yapılan boşanmalar geçerlidir. Bkz: Karaman, s. 105.

⁶² “HAK, madde 37: *Esnâ-yi akitte hâtip ve mahtûbeden birinin ikâmetgâhı bulunan kaza hâkimi veya bunun izinnâme-i mahsus ile me’zun kıldığı nâip hazır bulunup akitnâme-yi tanzim ve tescil eder*”.

⁶³ Cin, Evlenme, s. 296-298.

yal seviye açısından yakın olmayı ifade eden denklik için din, soy, meslek, servet ve hürriyet gibi bazı alanlarda erkeklerle kadınlar benzer konumda olmaları gerekir. Eğer bu konuda bir eksiklik varsa, kadın ya da kadının velisi evliliği feshedebilir. Kararname, denkliği sadece “mülkiyet” ve “meslek” konularında arar.⁶⁴ Bu madde, denkliğin gerekli olduğu alanların zenginlik ve mesleğe indirgenliğini açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁵ Kararnamenin 46. maddesinde kefaetin ayrıca akid sırasında arandığı, akid yapıldıktan sonra kefaetle ilgili itirazların nikâh akdini geçersiz kılmayacağı yazılıdır.⁶⁶ Hakim, velilerin itirazı olup olmadığını sorar ve itirazı yok ise çiftin evlenmesine izin verir. Bu nedenle; kızın, velilerinin rızası olmadan evlenmek için feshin mümkün olması 47. madde ile güvence altına alınmıştır.⁶⁷

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, sadrazam vekili ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin imzasıyla yayımlanan 19 Haziran 1919 tarihli muvakkat bir kânunla yürürlükten kaldırılmıştır. Kararnâmenin bir buçuk yıl gibi kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırılmasında temel olarak iki gurubunda etkisinden söz edilebilir. Bunlardan birisi gayrimüslim cemaat reisleridir. Kararnâme, yargı birliği çerçevesinde cemaat mahkemelerinin kazâi yetkisini kaldırarak gayrimüslimleri şeriyeye mahkemelerinin kapsamına soktuğundan gayrimüslim cemaat reisleri yetkilerinin kaldırılmasından memnun kalmamıştı. Bir diğer neden ise, fıkıh esaslarına aykırı hükümler ihtiva ettiği yolunda yapılan eleştirilerdir. Kararnamenin kadınlara aile hukukunda getirdiği yenilikler ve bu ye-

⁶⁴ Mülkiyette denklik, erkeğin mehr-i muacceli ödeyebilecek ve kadının geçimini sağlayabilecek durumda olması demektir. Meslekte denklik ise, erkeğin ticaret veya hizmet alanında yürüttüğü mesleğinin kadının ailesi ile denk olması anlamına gelmektedir.

⁶⁵ Hak 45: “*Mal ve hurfet gibi husûsâtda erkeğin kadına küfîv olması nikâhın lüzumunda şarttır. Malde kefaet zevcin mehr-i müecceli i'tâyâ ve zevcenin nafakasını tedarike muktedir olmasıdır. Hurfette kefaet zevcin sülûk ettiği ticaret veya hizmetin şerefce zevce velilerinin ticaret veya hizmetleriyle mütekârib olmasıdır*”.

⁶⁶ madde 46: “*Kefâet ibtidâ-yı akidde aranır. Ba'del akd zâil olsa nikâha zarar vermez.*”.

⁶⁷ HAK, madde 47: “*Bir kebîre velisini ketm ile rızasını istihsâl etmeksizin nefsinin âhara tezvîc ettiği surette nazar olunur. Eğer küfviine tezvîc etmiş ise akid lâzım olur, velev ki mehr-i mislinden noksan ile olsun. Ama küfvi olmayan kimseye tezvîc etmiş ise veli hakime mürâcaatla nikâhu feshettirebilir.*” “Eğer bir kız ergenlikle birlikte tam yasal yaşına erişmişse, mali işlemler için artık velayet gerekmemektedir. Aynı zamanda, bu durumda velayet lağvedilmelidir”.

niliklerin düzenlenmesinde Hanefi mezhebi kavlından çıkılarak diğerk üç mezhepten alınan hükümler sebebiyle dönemin bir kısım uleması tarafından çok sert tepkilere neden olmuştu.

Kararname getirmiş olduğu yeniliklere rağmen içerik açısından bazı eksiklikler taşımaktadır. Hukuk-ı Aile Kararnamesi, gerek tam bir aile kanununda bulunması gerekli kısımlar ve gerekse içermesi gereken hükümler itibariyle boşluk ve eksiklikler taşımaktaydı. Çünkü aile kanunu denildiğinde sadece evlenme ve boşanma değil aynı zamanda nesep, vesayet, nafaka ve mal rejimi gibi konuların da düzenlenmesi gereklidir. Kararnamede ise sadece karıkoca nafakasına yer verilmiştir. Ayrıca kararnâmenin 156. maddesiyle gayrimüslimlerin hukukî özerkliklerinin sonlandırılarak şeriyeye mahkemelerinin yargı sahasına dâhil edilmeleri de gayrimüslim ruhani reisleri tarafından hoş karşılanmamıştı.⁶⁸

Sonuç

Araştırmamız sonucunda ilk olarak Orta Asya Türklerinde kadınların toplumsal yaşamda özellikle aile hukuku bağlamında önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ziya Gökalp, bu durumu “*eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemiş ve saygı göstermemiştir*” sözleriyle ifade etmiştir.

Klasik dönemde Osmanlı Devleti’nde aile hukuku alanında İslâm hukukunun özellikle Hanefi mezhebine ilişkin görüşleri geçerli olmuştur. Tanzimat sonrası dönemde çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Hanefi mezhebi dışındaki mezheplerden de yararlanılarak kadınların hukuki durumunda son derece radikal düzenlemeler yapılmıştır. Erkeklerin birden fazla kadınla evliliği, evlenmede yaş sınırı, izin alınması, ikrah altında yapılan evliliklerin batıl olması, nikâh akdine devletin müdahalesi gibi konular kararname yürürlüğe girmeden önce de / girdikten sonra da en çok eleştirilen konular olmuştur. Özellikle kadınlara aile hukukunda getirileni yenilikler konusunda diğerk üç mezhebin görüşlerinin de esas alınması üzerine hem ulema hem gayrimüslim ruhani liderler tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Kararname, 19 Haziran 1919 tarihli muvakkat bir kânunla yürürlükten kaldırılmış olsa da ileriki yıllarda yansımaları Medeni kanunun çıkarılmasında bile sonuçlarını doğuracaktır. Tüm eksik-

⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Belkıs Konan, “Hukuk-ı Aile Kararnamesinde Kadının Hukuki Durumu ile İlgili Düzenlemeler”, (s. 323-352), II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri C. I, 1. Baskı, İstanbul, Aralık 2016.

lilerine rağmen kadının toplumsal durumuna ve yeni doğan ihtiyaçlara daha uygun bir hukuki statüye kavuşturulması yolunda önemli bir adım olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi 1923 ve 1924 aile hukuku taslaklarına örnek teşkil ettiği gibi İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulünde de rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- Afetinan, A, Türk Kadınının Tarih Boyunca Hak ve Görevleri, Milli Eğitim Basımevi, 4. Bası, İstanbul 1982.
- Akyılmaz, Gül, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü, Gökso yayınları, Konya 2000.
- Akyılmaz Gül, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", internet erişim: <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382117>.
- Arsal, Sadri Maksudi, Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947.
- Arsal, Sadri Maksudi, "Eski Türklerin Hususi Hukuku", Türkler, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,(s. 142-158).
- Aydın, Mehmet Akif, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları No:11, İstanbul,1985.
- Aydın, Mehmet Akif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü", İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, (s.157-189).
- Aydın, Mehmet Akif, Türk Hukuk Tarihi, Beta yayınları, 7. Bası, İstanbul 2009.
- Aydın, Mehmet Akif , "Hukuk-ı Aile Kararnamesi, İslâm Ansiklopedisi", C. 18(s. 314- 319).
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, C.II, İstanbul, 1950.
- Bozkurt, Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci, (1839-1939), Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 2010, 2. Bası.
- Cin, Halil -Ahmet, Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, C. I, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989 C.1-2.
- Cin, Halil- Akyılmaz, Gül, Türk Hukuk Tarihi, Konya 2003.
- Cin Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 341, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Cin Halil, Eski Hukukumuzda Boşanma, Konya 1988.
- Çeker, Orhan, Hukuk-ı Aile Kararnamesinin Giriş ve Tarihçesi, Mehir Vakfı Yayınları, 1999
- Fatma Aliye, Osmanlı'da Kadın-Cariyelik, Çokeşlilik ve Moda, Çev: Orhan Sakin, Bizim Kitaplar, İstanbul 2009, "Çok kadınla Evlilik", (s. 47-59).
- Fazlan, Rahman, Seyahatname, çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, Anayasal Derinlik, Yetkin Yayınevi, Ankara 2012.
- Gerber, Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City,

- Bursa 1600-1700 “ International Journal of Middle Eastern Studies, No:12,1980.
- Kahraman, Abdullah, “Mansûrizâde Said’in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler”, CÜİF Dergisi, V,(1) (s. 223-262), internet erişim:<http://docplayer.biz.tr/12371404-Mansurizade-said-in-klasik-fikihcilara-yonelttiği-bazi-elestiriler.html>.
- Kahraman Abdullah, Darü’lfünûn İlahiyat Sempozyumu, 18-19 Kasım 2009 Tebliğler İstanbul 2010, “Darü’lfünûn Hocalarından Mansûrizâde Mehmed Said ve Klasik Fıkım Sınırlarını Zorlayan Bazı Görüşler” (s. 405-414).
- Karaman, Hayreddin, İslâmda Kadın ve Aile, 4. Basım, Haziran 2010.
- Konan, Belkıs, “Hukuk-ı Aile Kararnamesinde Kadının Hukuki Durumu ile İlgili Düzenlemeler”, (s. 323-352), II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri C:1, 1. Bası, İstanbul Aralık 2016.
- Kurnaz, Şefika, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992.
- Mutaf, Abdülmecit (2002), XVII. Yüzyılda Balıkesirde Kadın, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988
- Timur, Hıfzı, “Eski Örfi Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalın” E. Mardin’e Armağan, İstanbul 1943.
- Topaloğlu, Bekir, İslâm’da Kadın, 21. Basım, İstanbul 2013.
- Üçok Coşkun– Ahmet Mumcu- Gülnihal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- Ünal, “Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuku-ı Aile Kararnamesi”, AÜHFD, C. XXXIV, Sa. 1-4, Ankara, AÜHFY,1977, s. (195-231).
- Yakut, Esra, “Eski Türklerde Hukuk”, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 3, Eskişehir, 2002, (s. 401-426).
- Yakut, Esra, Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu, “Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi”, 2015, C.1.S.1(1-23) internet erişim:<http://andhd.dergi.anadolu.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/20-published.pdf>

Kadına Biçilen Role Karşı Bir Direnme Yolu Olarak Feminist Sanat¹

Hatice Dönmez Aydın*

Özet

Feminizm siyasi bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıktığı andan itibaren geniş alanlara yayılan feminizm sanatın da konusu olmuştur. Sanatın birbirinden farklı birçok mecrasını konu olan feminizm kadınların toplum içerisinde yaşadıkları sorunlara temas etme konusunda çok cüretkâr bir tutum sergilemiştir. Nitekim Feminist sanat olarak ifade edilen feminizmin sanatsal etkileri, ele aldığı her alanda hatırı sayılır eser vermekten kaçınmamış ve birçok örnek vermiştir. Üstelik feminist sanatın irdelediği her bir konuyu icra ederken farklı direnme yöntemleri geliştirerek sanatın sınırlarını geliştirmiş ve sanata özgür ve cesur bir alan kazandırmıştır. Bu çalışmada feminizm ve feminist sanat nedir? Soruları cevaplanırken, Feminist sanatın direnme yöntemleri, bu yöntemleri kullanarak gerçekleştirilmiş eserlerden birer tane örnek seçilerek, direnme yöntemlerinin feminizm üzerinde ne şekilde kullanıldığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Feminist Sanat, Direnme Yöntemleri, Kadın Hareketleri.

¹ “Feminist Sanatçıların Kadınlara Biçilen Toplumsal Role Sanatsal Direnme Yöntemleri Açısından Türk ve Yabancı Sanatçıların Karşılaştırması” isimli yüksek lisans tezinin üretilmiştir.

* haticedonmez01@hotmail.com

Makalenin gönderilme tarihi: 24.05.2017; Kabul tarihi: 17.06.2017

The Feminist Art as Resistance Against Role of the Woman

Summary

Feminism has emerged as a political tendency. Feminism, which has been spreading over wide areas since then, has also become a subject of art. Feminism, which is the subject of many different media of art, has shown a very daring attitude towards contacting the problems women experience in society. As a matter of fact, the feminist artistic effects expressed as feminist arts have not avoided to give a considerable amount of work to every field they have studied and gave many examples. Moreover, while practicing each theme discussed by feminist art, he has developed the boundaries of art by developing different methods of resistance and has given sanata a free and bold space. What is feminism and feminist art in this work? In answering their questions, attempts were made to explain how resistance methods were used on feminism by choosing one of the examples of resistance methods of feminist art, works performed using these methods.

Keywords: Feminism, Feminist Art, Methods of Resistance, Women's Movements

Giriş

İlk olarak siyasal alanda kendini hissettiren feminizm, kadın hakları konusundaki büyük sorunlar yüzünde sosyal ve siyasal yaşam içerisinde kısa sürede kabul görmüştür. Bu nedenle feminizmin sanatsal yansımalarının olması gayet doğaldır. Feminist sanat olarak ifade edilen bu hareketler sanatın üretkârlığını kullanarak toplumun yaşamış olduğu ve mahrem kalan sorunlara temas etmiş ve sanatın ve hatta siyasal alanın sınırlarını arttırmıştır. Zira her konunun özgür bir şekilde ele alınabilmesi kadın ve kadınların yaşamış oldukları sorunları daha görünür bir hale getirmiştir. Çalışmanın ilk kısmında feminizm ve feminist sanat kavramları üzerinde durularak özellikle siyasal alandaki hareketlerin sanatsal yansımaları açıklanmıştır. Devamında feminist sanatçıların kadınlara biçilen toplumsal role sanatsal direnme yöntemleri olan feminist resim sanatı, feminist performans (*gösteri*) sanatı, enstalasyon (*yerleştirme*) sanatı, feminist video art, feminist carnal art (*etsel sanat*), feminist fotoğraf sanatı, Türk ve yabancı sanatçıların verdiği bir eserle beraber incelenmiştir.

Feminizm

Feminizm kavramı ilk olarak sosyal filozof ‘Charles Fourier’ (1772–1837) tarafından ortaya atılmış olup, *Fourier* sosyal gelişmenin kadınlara verilecek daha fazla özgürlükle mümkün olacağını savunmaktadır. Feminizm sözcüğü, Latince kadın anlamına gelen ‘*femina*’ sözcüğünden türetilen bu kavram ilk olarak Fransızcaya 1837’den sonra girmiştir. İngilizceye girerek *womanism* (kadıncılık) teriminin yerini alışı da 1890’lara denk düşmektedir (Silberling, 1911:7). Robert Sözlüğü, bu kelimeyi ‘kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin’ olarak tanımlamaktadır. Feminizm, kadınlara cinsiyet hiyerarşisi baskısının sona erdirilmesi ve toplumsal cinsiyet tutumlarının aynı değerde olması için toplumun değişimini amaçlamıştır. Feminizm, bir teori olduğu bilinse de aynı zamanda da hak eşitliği, insanlık şerefi ve kadınlara karar verme özgürlüğü amaçlarıyla, politik bir harekettir (Kayhan, 1999, 9).

Bell Hooks (2016, 2), ise “*Feminizm Herkes İçindir*” adlı kitabında, “*Feminizm cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir*” şeklinde tanımlamaktadır. Feminizmi genel olarak kadın erkek ayrımcılığına karşı çıkararak, cinsler arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitliği savunan görüş olarak tanımlamak da mümkündür. Tüm dünyada kadınların özgürlüğü ve kurtuluşu adına kadınlar tarafından, kadınlar için üretilmiş olan tek doktrin olarak görmek mümkündür. Çünkü feminizm bir teori olduğu kadar pratiktir de karşılığı olan bir kavramdır (İmançer, 2002, 151).

Feminist Sanat

İlk doğuşu siyaset ile başlayan feminist hareket, 1970’li yıllarda kadın sorunsalını içselleştiren bir dizi sanatçı tarafından sanatın gündemine taşınması ile sanat tarihindeki yerini almıştır. Sanat tarihçilerinden olan Amerikalı Linda Nochlin’in *Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok* konulu makalesi ile 1970’li yıllarda erkek egemen bir akademik disiplin olarak şekillenen sanat tarihi sadece kadınları değil birçok ötekileşmişlerin de dışlanışlarına dur niteliğindedir. Yayınlanan bu makale ile kadın sorunsalının sanatta var oluşu ve yok oluşu üzerinden söylemler ile Feminist sanat çerçevesinde yerini almıştır. Sanat tarihinin feminist bakış açısıyla sorgulanması Amerikalı sanat tarihçisi 1971’de Linda Nochlin’in “*Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok*” başlıklı makalesi o tarihe kadar erkek egemen bir akademik disiplin olarak şekillenen sanat tarihinin yalnızca kadınları değil her ‘öteki’ni dışlama biçimlerini/süreçlerini/yöntemlerini irdeleme önerisiyle çığır açıcı bir öneme sahiptir (Antmen,

2012: 10-11, Nochlin, 2008: 126).

1960'lı yıllara kadar gelinen süreçte kadın sanatçıların birçoğu sanat çalışmalarına devam edebilmek için büyük zorluklar yaşarken aynı zamanda sorgulamalara maruz kalmışlardır. "Kadın" kimliğini taşımış olmaları, devamlı olarak yaptıkları eserlerin önüne geçmiş, bu yüzden çalışmalarından ziyade yaşamları tartışılmıştır. Bu yıllarda feminist hareketle birlikte aynı dönemde ortaya çıkmış, tepkisel hareketler gündeme gelmekteydi. Amerika'da Sosyal Vatandaşlık Hareketi, Vietnam Savaşı, ekonomik zenginlik, oral kontraseptiflerin (*doğum kontrol hapi*) ortaya çıkışı, Katolik kilisesindeki reformlar, John Kennedy'nin başkanlığı ve psiko-terapi ilâçlarının kullanımıyla birlikte sosyal bir patlama yaşanmaktaydı (Eyigör ve Korkmaz, 2013).

1960'lı yıllarda cinsiyet ayrımcılığında ırkçılığa her türlü ötekileştirici tavrın sorgulanmaya başlandığı toplumsal muhalefet ortamından doğan ve beslenen Feminist Sanat, bu anlamda belli bir misyon duygusundan hareket ederek kadınların davasının yoğun bir biçimde gündeme gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tarihsel süreçte meşruiyet kazanmış ayrımcı kültür politikalarıyla mücadele ederek erkek egemen sanatsal modernizmin kırılma sürecine katkıda bulunan Feminist sanat kapsamında izlenen çabalar, tarihin göz ardı ettiği kadın sanatçıların keşfine neden olmuştur. Yeni yazılan sanat tarihlerinde kadın sanatçıların gündeme gelmesinde rol oynamış ve kurumlarda kadın sanatçıların geçmişe oranla daha fazla temsil olanağı bulmasının yolunu açmıştır (Antmen, 2012: 239).

Bu toplumsal dönüşüm, birçok farklı ülkede yankı bularak benzer sıkıntılar ve sorgulamalar yaşanmasına neden olmuştur. O güne kadar kadın sanatçıları tarafından ele alınan cinsiyet konusu, erkeklerin de yoğun bir biçimde ele aldığı bir konu olmuştur. Aslında feminist sanat özünde her iki cinsiyeti ilgilendirmesine rağmen, daha çok kadınların cinselliği ve cinsel kimlikleri üzerinde durmuştur. Kadın sanatçıları eşit haklar için müze ve sanat akademilerinde protesto gösterileri yapmışlar, kendi sergilerini kendileri organize etmişler, kendi galerilerini işletmişler ve kendilerine ait sanat okulları açmışlardır. Geleneksel sanat tarihi incelendiğinde, bugüne kadar aktarılan bilgilere olan güven aniden sarsılmıştır. Özellikle modernist sanat tarihçileri kadın sanatçıları görmezden gelmişler, kadınların yaptığı sanatı zanaatla ilişkilendirerek, kadınları sadece el becerileri gerektiren işlerden bahsederken kullanmışlardır. Bu ilişkilendirmeyi açıklarken de kadınların yaratıcılık gerektiren işlerden yoksun oldukları için zanaatla uğraştıklarını iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir (Eyigör ve Korkmaz, 2013).

Tarihsel olarak aydınlanma ile paralel olarak gelişen ve eşitlik, özgürleşme, kültürel ve hukuksal haklar konuları üzerine odaklanmış *Birinci Dalga Feminizm*'den sonra 1960'larda ortaya çıkan ve 1970'lerin aktivist toplumsal yapısıyla güçlenen İkinci Dalga Feminizm, eşitlik yerine farklılık fikrini temel almıştır. Bu teorisyenlere göre eşitlik nosyonu, beraberinde eşit olunacak standartları da gündeme getiriyor ve bu standartların kendileri sorgulandıklarında, erkek-egemen söyleme ait kavramlarla (güç, bağımsızlık, us gibi) inşa edilmiş oldukları anlaşılıyordu. Marksist ve psikanalist doktrinlerle hareket eden İkinci Dalga Feministler, erkek-egemen kültürün yücelttiği ideal standartlarda eşitlenmek yerine, kadına ait özelliklerin ön plana çıkartıldığı yeni standartların altını çiziyorlar ve kadınsılığı temsil ettiklerini düşündükleri duyarlılık, doğallık, anaçlık, sezgisellik gibi kavramların kutsandığı bir söylemi ve sanatsal pratiği tercih ediyorlardı (Ergaz, 2005: 30).

Kadın bedenine ve temsillerine, kadınların doğurganlığına ve ana tanrıça kültürüne odaklanan, kadın bedeninin biyolojik özelliklerini imgeselleştiren ve vajinal imgelerden oluşan bir ikonografiye yönelen 'ilk kuşak' feminist sanatçıların ardından gelen sanatçılar, kadın bedeninden çok kadın bedenini kuşatan kültürel kodların eleştirisine yönelmişlerdir. Feminist sanat tam anlamıyla ele alındığında; 1960'ların sonlarında başlayarak, 1970'lerde kadın sanatçıların bilinçlenmesiyle güçlendiği, hedefi ataerkil toplum yapısını sorgulamak, kadın deneyimini ve değerlerini ortaya çıkarmıştır. Feminist sanatçı, sanat tarihçisi ve sanat eleştirmenleri kadının sanatta, sanat tarihinde, sanat kurumlarında ve müzelerde yeterince ve doğru temsil edilmemesine, hatta çoğu zaman tümüyle dışlanmasına karşı mücadelede etmeyi amaçladığı bilinmektedir. ABD'de başlayan, sonra Avrupa'ya (Almanya, Avusturya, İngiltere, Polonya) ulaşarak farklı direnme yöntemleriyle kadınsal sorunları ele alan ve her tür sanatsal biçimi ile karşımıza çıkabilecek olan sanattır. Feminist sanatı şu şekilde ki direnme yöntemleri ile resim, heykel, grafik, fotoğraf, video, performans, gösteri, yerleştirme, beden, diyalog gibi... Plastik sanat unsurları içerisinde ele almışlardır. Feminist sanatı birinci kuşak ve ikinci kuşak feminist sanat olarak iki başlık altında incelemek mümkün (Ergaz, 2005: 33).

Birinci kuşak sanatçılar, kadın sanatı ürünlerinin niteliklerine, değerlendirilmesine ve statüsüne ilişkin konularla ilgilenirler ve feminist sanat eleştirisinin gelişiminde öncü rolü oynarlar. Geleneksel sanat eleştirisi birinci kuşak feminist sanatın sorunlarını ve hayalleri için elverişli olmadığından, feminist eleştirmenler alternatif arayışına girerler. Birinci kuşak feminist sanatçılar birbirinden değişik yöntemler kullanarak 'kadınlığın ayırıcı yönlerini' ortaya çıkarmaya çalışırlar (Antmen, 2008:2).

Feminist sanatın başlangıç evresini oluşturan ‘Birinci kuşak feminist’ sanatçılar, özellikle 1960-1980 sürecinde yoğun bir üretim içinde bulunmuşlar ve bu üretimlerinde belirgin bir biçimde kadınlığın ayırıcı özelliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu yaklaşım bir yandan kadını erkekten ayıran biyolojik özelliklere odaklanması öte yandan tarihsel süreçte ‘kadın’lık bağlantılarında ‘dekoratif’, ‘küçük’, ‘minör’, ‘duygusal’, ‘amatör’ gibi özelliklerin üzerine gidilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda kadının ve üretiminin toplumsal yapılanmanın temelinde yer alan zıt kavram çiftlerinin (erkek\kadın; kültür\doğa; zekâ\sezgi; akıl\duygu; sanat\zanaat vb.) eksi uçunda görülmesinin koşulları ve nedenleri araştırılmış; bu gibi ayrımların ancak kültürel yapılar içinde, belli güç ilişkileri temelinde belirlendiği düşüncesi sanat yapıtlarına yansımıştır. Feminist sanat kapsamında gündeme gelen geniş üretime bir Doğa-kültür ikilemi açısından bakmak, sanatçıları ve yapıtlarını yalnızca konuları ve tavırları açısından değil, tarihsel süreçte de ayıra bilmemize olanak tanır (Antmen, 2008: 241-242).

Adalet, hakikat, erdem gibi kavramların alegorik sanatta neden arzu nesnesi konumundaki kadın bedeni tarafından temsil edildiği, erkek ve kadının Batı sanat tarihinde neden böylesine farklı ortaya konulduğu, Rönesans sonrası sanatta dişi nü figürün neden bu kadar önemli bir motif olduğu gibi sorular peş peşe gündeme geliyordu (Ergaz, 2005: 31).

Bu anlayışın sonucu olarak ‘ikinci kuşak’ feminist sanat öne çıkmaktadır. Özüdoğlu’nun da belirttiği gibi, “birinci kuşak sanatçılar, eleştirmenler ve sanat tarihçileri sanat dünyasındaki ayrımcılığı ifşa etme, reformları savunma, bugünün ve dünyanın kadın sanatçıları sergileme gibi işlerde genellikle başarılıdır” ikinci kuşak ise “kaidelerin nasıl, ne zaman ve hangi amaçlarla inşa edildiğini” sorgular. Kaideleri biçimlendiren ‘değerlere’ ve ‘standartlara’ ışık tutarlar (Freeland 2008: 128). Kullandıkları yöntemler psikanalizden Marksizme kadar uzanmakta ve çeşitlilik göstermektedir (Özüdoğlu, 2010: 114). Kadın bedenine ve temsillerine, kadınların doğurganlığına ve ana tanrıça kültürüne odaklanana, kadın bedenin biyolojik özelliklerini imgeselleştiren ve vajinal imgelerden oluşan bir ikonografiye yönelen ilk kuşak feminist sanatçılarından ardından gelen sanatçılar, kadın bedeninden çok kadın bedenini kuşatan kültürel kodların eleştirisine yönelmişlerdir (Antmen, 2008: 242).

İkinci Dalga Feminizmi benimseyen kadın sanatçılar, kadının erkekten farklı olarak sahip olduğu değerleri yeniden keşfetme arzusu bağlamında (ve aslında geriye dönük bir perspektiften bakıldığında birbirinden çok uzak so-

nuçları ortaya koymuş olduğu anlaşılabilir) kadınsılığı yücelten ve kadınsılıktan türeyen çeşitli yaklaşımlar geliştirmeye çalıştılar. Bu bağlamda, feminist eleştirmen Lucy Lippard, kadınsal bir duyarlılığı açığa çıkardığını düşündüğü, yuvarlatılmış, dairesel, konik biçimler, amorf ya da organik formlar ve vücudu çağrıştıran materyallerin ön planda olduğu bir feminist sanatı teorileştirmektedir. Carolee Schneemann *İçteki Tomar* isimli gösterisinde kadın ile ilgili yasaklanmış alanların sınırlarını rahatsız edici ve bilinçli bir şekilde ihlal ederek saldırgan yaklaşımlar geliştirmiştir (Ergaz, 2005: 31).

Birinci kuşak feministler kadının özgül ürettiklerinin üzerinde dururken, ikinci kuşak feministler erkek egemen bir toplumda kadının temsilini bu rolü sorgulamaktadırlar. Onlara göre kadınlık, oluşumu tamamlanmıştır ve bu olgu sürekli inşa halinde ki bir sürecin devamıdır. Anlaşılacağı gibi ikinci kuşak feministler temsil olgusunu araştırmalarının temelini yerleştirirler; sınırlarını erkeklerin koyduğu ve kaidelerini erkeklerin belirlediği bir sanat dünyasında kadın temsillerinin yarattığı stereotipleri sorgulamaktadırlar (Özüdoğulu, 2010: 114).

Feminizm olarak başlayan ve siyasi bir dalga olarak ilerlerken sanat alanında da kendine yer bulan kadın konusu feminist sanatçılar tarafından çeşitli sanatsal direnme yöntemleri kullanılarak işlenmiştir. Kadınlara biçilen toplumsal rolden yola çıkarak Feminizmin konu olarak ele aldığı her alanda ve konuda eserler bulmak mevcuttur. Bu direnme yöntemlerini aşağıdaki şekilde sınıflandırarak her direnme yönteminde uygulanmış birer örnek vererek feminist sanatta direnme yöntemlerinin ne şekilde kullanılmış olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Feminist Sanatçıların Kadınlara Biçilen Toplumsal Role Sanatsal Direnme Yöntemleri

Feminist sanatçıların sanatsal direnme yöntemleri feminist resim sanatı, feminist performans (*gösteri*) sanatı, enstalasyon (*yerleştirme*) sanatı, feminist video art, feminist carnal art (*etsel sanat*) ve feminist fotoğraf sanatıdır. Bu bağlamda, bu sanatsal direnme yöntemlerini ve uygulama örneklerini ele alacağız.

Feminist Resim Sanatı

Birçok kadın sanatçı aile içi şiddet, cinsellik, beden, göç, kimlik, savaş, özel-kamusal alan gibi konuları ele alarak feminist sanatın içerisinde eril sanat yapısını sorgulamışlardır. 1960'lı yıllardan itibaren alışılan konu, teknik ve malzemenin dışına çıkan kadın sanatçılar 70'li yıllardan itibaren klasik pentür ge-

leneğini aşıp farklı direnme yöntemlerini de kullanmışlardır (Öztürk, 2013: 84). Bu gelişim süreci düşünüldüğünde klasik pentürün içerisinde yer almayan belki de sanatın ilk çağlardan bu yana kullanılan yöntem farklı yüzeyler üzerine resmetmekle gün yüzüne çıkmıştır. 1960'dan önce kadın konusunu bilmeden veya bilerek icra etmiş kendi yaşadığı gerçekliğini tuvale yansıttığını söyleyen Frida Kahlo akla gelen ilk sanatçı örneklerinden bir tanesidir. Kadınlık, doğum, kürtaj, cinsiyet rolleri ve bir kadın olarak yaşadığı sorunları cesaretle ve kendine has üslubuyla resmetmiş olduğu bilinmektedir (Komut, 2013). Frida boyayı, fırçayı, tuvali ve renkleri kendi iç dünyasını anlatmak için kendine araç edinmiştir. Resmetmiş olduğu otoportrelerin her biri ressamın iç devinimlerinin ve yaşanmışlıklarının resimlerine yansımalarıdır.

Feminist ressam Jenny Saville'nin gözünden ise tek tiplerden kadın bedenini sorgularken sanatçıyı en çok etkileyen şeyin insan bedeni olduğu kuşkusuz resimlerinden anlaşılmaktadır. Bir yazıda bedene olan bakış açısını oluşturan, etkileyen şeylerden bahsederken, parkta kısa şortlarla yürüyüş yapan kilolu insanları gördüğü andan bahseden sanatçı, Bu olayın onun için tetikleyici başlangıçlardan biri olmuştunu dile getirmektedir. Resimlerinde biçimsel olarak daha çok bedenin fiziksel özelliklerinin üzerinde yoğunlaşan Saville, bu çalışmalarını kendi sözleriyle; "*Temelde kadın deneyimiyle ilgiliyim. İçinde bulunduğumuz çağda, evrensel bir kadın tipi çizmeden bir kadın bedeni taşımak nasıl bir şey?*" sorusuna yanıtı resimleri ile cevaplamaktadır (Korkmaz, 2006: 107).

Jenny Saville, ideal güzellik anlayışının yaptırımları altında kalan kadınlara genel bir eleştiriyi alıcıya sunarken, feminist bir yapı ile sergilemekten kendini alıkoyamaz. Yani Saville'nin, toplumda uzun, ince, güzel, bakımlı ve her daim arzu edilen kadın tipine karşı bir karşı duruşun temsilini oluşturmaktadır. Şişman kadın bedenlerini resmetme sebebi de beklenen güzellik anlayışına karşı duruşunun sonucudur. Burada Saville'nin ideal güzellik anlayışına karşı duruşu sadece erkeklere olmamış o aynı zamanda tüketim toplumunda özendirme amaçlı kullanılan her türlü reklam, afiş ve diğer materyallerin kullanıldığı tüm mecraların içerisinde kadını bir tüketim nesnesi olarak sunan kurumlara eleştirel tutum ile yaklaşmıştır. Bu sebeple arzulanan, idealleştirilen ve seks objesi olan kadın bedenlerinin ve bunu görmek isteyenlerin karşısına Saville deformasyona uğratmış olduğu devasa bedenler resmederken çıkar. Bu kilolu bedenleri resimlerken onların fiziksel özelliklerini abartılı ve şişman bedenlerini zor hareketler içinde resmetmektedir. Sanatçının "*Desteklemek*" isimli eserinde kullanmış olduğu figürlerin bedenindeki et dokusu ise,

yaşayan bir canlıyı betimlemek yerine etin direk kendisini ifade etmesi; tıpkı bir böbrek, bir kalp nasıl görünüyorsa bedenini de bu mantık dâhilinde resmedilmiştir. Bedeni cisimleştiren, sadece ruhsuz bir meta haline dönüştüren Saville, müthiş bir rakursi tekniği kullanarak şişman bireyleri resmetmiştir. Kendi bedenini de kullanmış olduğu resimlerinde Saville, kendi bedenini de normalde olduğundan çok daha fazla kilolu resimlemiştir (Korkmaz, 2006: 109). Jenny Saville'nin tarzını Mehmet Yılmaz'ın (2006a; 371) da ifade ettiği gibi devasa büyüklükte tuvallere aşırı şişman, abartılı kadın bedenlerini eziyet izleri ile rahatsızlık içinde resmetmiştir. Saville desenlerinin çıplak olmasına rağmen itici bir dil kullanarak resmetmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda sanat tarihinin geçmişinde geleneksel çıplak figür işleyen ressamlardan ziyade, kadın bedeni konusuna ve ideal güzellik anlayışına eleştireci bir bakış açısı getirmiştir.

Çalışmalarında Jenny Saville, bedenlerin resim içinde yer almasını istemektedir. Resim ve vücut bütünleşerek boyanın vücudunu oluşturur. Bedenin, sahip olduğu yaşamsallığı, acıları ve hikâyeleri her yönüyle yansıtmaktadır. 1992'de yaptığı kilolu vücutların birkaçında ise, dizlerin sanki tuvalden dışarı fırlayacakmış gibi etkileri vardır. Bu vücutlar, çağın getirilerine sahip belirgin şekilde etle ilişkilendirerek yansıtmıştır. Saville göre televizyon, fotoğraf, video ve dijitalleşme gibi teknolojik ürünler ise onun işini beslemekte ama direnme yöntemi olarak kullanmayı tercih etmediği kısımda yer almaktadır; sadece sanatına farklı bir kanal açtığını düşünmekte fakat en çok kullandığı direnme şekli ve yöntemi Resim üzerinden devamlılık teşkil etmektedir (Renkçi, 2014: 143).

Feminist Performans (Gösteri) Sanatı

16. yy. da İngilizce ve Fransızca kullanılan tanımıyla performance kelimesi, "tamamlama" anlamını taşımaktadır. Bir sanat eserinin "tamamlanması", diğer bir söyleyişle "sanat performansı" şeklinde ifade edildiğinde sanat yapınının, hiçbir özel beceri kullanılmadan, özel bir işlev ile ifade yüklenmeden alıcı tarafından tamamlanması beklenen bir direnme yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Germaner, 1997: 59). Birçok kaynakta ise performans sanatı, gösteri sanatı, vücut sanatı, happening (*oluşumlar*) gibi farklı isimlerde kullanılmıştır. Oluşumlar, planlanmadan, daha anlık ve daha çok izleyici katılımı ile gerçekleşen olaylardır. İlk öncülerinden biri olan Jackson Pollock *Eylem Resmi*² (*Action Painting*) adı altındaki çalışma tarzı performans sanatı açısından

² Eylem Resmi (*Action Painting*): 1940'larda ABD'de ortaya çıkarak, etkisini 50'li yıl-

değerlendirildiğinde erken bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Performans, sahne ve görsel sanatlar alanında, malzemesi yalnızca beden olan, yeni bir ifade biçimi yaratmayı hedefleyen eylemlerin tümüdür. Performans sanatı, sanat aktivitelerini görsel bir iletişim armonisine dönüştürme isteğiyle sanatçıları, sanat nesnesi yaratma zorundalığından kurtararak, bir yandan tiyatro, görsel sanatlar, dans ve müzik gibi multidisipliner bir yaklaşımla sınırları yıkarken, bir diğer taraftan da kullanılabilir ortam, malzeme ya da konu dağarcığını genişletmiştir (Atakan, 1998: 70).

1960'lardan bugüne çok yoğun ve çeşitli bir üretimi kapsayan Feminist Sanat birikimi içinde resim, heykel gibi geleneksel türlerin yanı sıra etkin ve farklı bir direnişin ifadesi olarak performans önemli bir yer tutmaktadır (Antmen, 2008: 239).

Tiyatro, görsel sanatlar, dans ve müzik gibi farklı disiplinlerin arasındaki çizilmiş sınırları yok etmeyi amaçlayan performans sanatı, sanatçı tarafından herhangi bir olayın tek seferde oynandığı metin, görüntü ve ses toplamının bütünüdür. Tiyatroya yakınlığı ile karşımıza çıksa da; performans sanatı hem mekân olarak (mekânlar galeri ve müzelerin yanı sıra cafe, bar ve sokakta herhangi bir yer) hem de belli bir süre veya yazılı bir metine bağlı olmaksızın (bazen doğaçlama bazen de aylarca prova edilerek) yapılması bakımından tiyatrodan farklı bir yöne ayrılmaktadır. Ön hazırlık yapılmadan gerçekleştirilen doğaçlama performanslarda geri dönüşü olmayan, o anlık, önceden ne olacağı kestirilemeyen ve bilinçaltının yönlendirmesiyle ortaya çıkan sonuçlar elde edilmektedir (Gürcan, 2003: 16- 18). “*Performans yalnızca bir an için var olur. Yaşamın en yüksek derecesini ifade ederken ölüme çok yakındır. Unutma belleğin bir parçasıdır, performans sanatı yalnızca seyircinin belleğinde varlığını sürdürür*” (Germaner, 1997: 60). Tekrarlansa dahi bu tekrar bir öncekinden farklı olacaktır ve dolayısı ile bu performans öncekinden başka bir performans olacaktır. Bu özelliği ile provası ve tekrarı olmayan, yaşamdaki bilinmezliğe en yakın olan sanat biçimlerinden bir tanesidir (Atakan, 1998: 9).

Erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü bir mekânda “*Bordello*” isimli performansını gerçekleştiren Şükran Moral, meslek seçimi ve dişilik/cinsellik gibi kavramlara gönderme yaparken Türk kültürünün tabularına meydan oku-

ların sonuna kadar sürdürmüş, kullanılan kağıt, tual, kumaş gibi yüzeylere anında ve dikkatsizce dökülen, sıçratılan, damlatılan veya sürülen boyama yolunun aynı zamanda fiziksel hareketi de içine dahil eden bir resim üslubu olarak tanılandırılmaktadır (Kınacı, 2008: 1).

muştur. Şükran Moral “*kızım kısa giyme yüksek kaldırıma düşersin*” korkuları ile büyütüldüğünü sık sık dile getirir ve yaptığı bütün işlerinin geçmişten gelen korkularına bağlı olduğunu söylemektedir (Sönmez, 2009: 132). Özellikle onun döneminde kadınlar; toplumsal birçok korku ile yaşamış bir Türk kadınının temsili olduğundan bahseder ve bu yüzden kendini erkeğin egemen olduğu ortamlardaki performansları ile göstermekten çekinmemiştir. Genelev çalışanlarının yerine müşteri bekleyerek kendini ortaya koyduğu performansı büyük yankı uyandırmıştır. Bu performansı gerçekleştirirken tercih ettiği mekân İstanbul yüksek kaldırımdır. Genelev kapısında sigara içerek erkeklerin dikkatlerini üzerine çekmeyi amaçlarken mesleğin gerekliliklerini yerine getirmektedir. Fonda Türk kültüründe yer alan arabesk bir müzik yüksek sesle çalarken, sarı saçları ve vücudunu çok açık bırakan bir o kadar ucuz iç çamaşırı ile o yer için bile garip bir görünüme bürünmüştür. Fakat bunu yaparken gerçek bir genelev kadını izleniminden çok film setinden bir kare çekilmiş gibi algılanmıştır. Performansa tanık olan erkekler kameranın varlığından haberdarken, şaşkın ama bir kurgunun içinde yer aldıklarının farkındalığı görülmektedir (Sönmez, 2009: 132).

Enstalasyon (Yerleştirme) Sanatı

Enstalasyon, seçilen nesnenin veya nesnelerin sanatın bir parçası olacak şekilde mekân içerisine konması, yerlerinin belirlenmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Ancak, bu direnme yöntemini karmaşık kılan, bu nesnelerin mekâna ne şekilde ve ne sebeple yerleştirildikleri; bu düzenlemenin, yerleştirmenin mekânın durumundaki, anlatımındaki önemi; diğer bir deyişle mekân ve yerleştirilen nesne arasındaki ilişkinin kavramsal boyutudur. Bu direnme yönteminde sanat içinde, mekân, ortak bir temsil olarak yerleştirilmiş; sanatçılar gündelik kullandıkları nesnelere kendi hayali mekânlarını, sanat eserlerini yaratmaya başlamışlardır. Sanatta bu mekânsal arayışlar, resim ve heykel klasiğinden farklı, insanın algısal deneyimini ve bu yolla ortaya konan kavramsal iletilerinin sanat çalışmalarında var olması şeklini almıştır. 20. yüzyılın sonlarında, bu deneyimlenen mekânlar ‘enstalasyon’ (yerleştirme) olarak adlandırılmıştır ve aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır (Oliveria, 2005: 13-15).

Enstalasyon sabit sınırları kabullenmemesiyle tanımlanan bir sanat olarak literatürde yerini almıştır. Enstalasyonun deneysel oluşu, sanatçıları başka disiplinlerin sınırlarını irdelemeye yöneltirken aynı zamanda multidisipliner yaklaşımların artışına da katkı sağlamıştır. Dolayısıyla enstalasyon, mekanın fiziksel sınırlarının ötesine geçen, sınırları belirlenmiş bir alan olarak görül-

mektedir. Sanatın birçok dalını kullanması ve bu kullanımda sınır tanımamazlığı, izleyicinin de katılabildiği eylemsel ve deneyimsel bir sanattır. Enstalasyonu, mimarlık, müzik, şiir, resim, heykel, performans, tiyatro dallarından beslenen bir çalışma biçimi olarak ortaya koymuştur. Değişimselliğe açık olan bu sanat alanının feminist sanatçılar tarafından sıklıkla kullanılan bir direnme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Sarıkartal, 2007: 141).

Canan Şenol, 2003 yılında, enest ilişkisini konu aldığı *Görmedim, Duymadım, Bilmiyorum* adlı enstalasyon tarzı eserinde, barbie bebekleri kullanarak enest bir ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Küçük kızlarla özdeşleşmiş barbie bebekler masum birer oyuncakken aniden karşımıza cinsel bir suiistimali göstermek için kullanılırken karşımıza çıkmıştır. Araç olarak oyuncak bebek kullanılması, kutsal bir kurum olan ailenin, yeri geldiği zaman ne kadar tehlikeli olabileceği ile özdeşleştirilmiştir (Yılmaz, 2010: 130). Aslında sanatçının tepkisi sadece tacizi gerçekleştiren kişiye değil, o aynı zamanda çocuğun annesi dâhil, diğer tüm akrabalar tarafından bu olay bilindiği halde görmezlikten gelmesine de nefretle yaklaşmaktadır. Bu tür olayların aile içinde nasıl örtbas edildiğinin, aile denilen kurumun ne yaşanırsa yaşansın korunmaya çalışılmasının bir göstergesidir (Korkmaz, 2006: 104)

Şenol'a (2009) göre; *Görmedim, Duymadım, Bilmiyorum* adlı yapıt planlanmayan, ama yaşadığı sansür süreciyle aslında oluşma sürecini tamamlayan, amacına ulaşmış bir fotoğraftır. Çünkü bu esere verilen olumsuz tepkiler toplumun aile içinde yaşanan cinsel istismarı görmemekte ısrarlarını, kabul lenmek istememelerinin ayaklı kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum enest ilişki, aile için taciz ve tecavüz olaylarını aile mahremiyeti içinde yaşayarak anne de dâhil gizli bir alanın içinde kalmasını sağlamaktadırlar (Korkmaz, 2006: 104).

Feminist Video Art

1960'lı yıllardan itibaren yerleştirme ve performans yapan sanatçılar, belgeleme amacı ile ya da daha farklı etkiler elde etmek için 60'lı yılların sonunda video kayıtlarından faydalanma çabaları ile video sanatı doğmuştur. Televizyon ve sinemanın bir alt türü ve aracı olan video sanatı hareketli imgelere yer veren sanatsal direnme yöntemlerinden biridir. Video sanatını sinemadan ayıran farklılıkların biri de sinemanın eğlence amacı taşıması iken, video sanatının geleneksel sinemadan beklenmekte olan beklentileri, anlayışı sorgulamasıdır. Ayrıca sinemanın temelini senaryo, oyuncu, diyalog gibi öğeler oluştururken video sanatı için bu gerekli değildir. Video sanatı kesinlikle bir film

değildir. Video sanatının kullanım olanaklarının bağımsızlığı performans, yerleştirme çalışmalarının ayrılmaz bir parçası olarak görülmüş ve sanatçılar tarafından vazgeçilmez bir nesne şeklinde kullanılmıştır. Performanslardaki oluşumlar yakın ya da uzak çekim, yavaşlatılmış ya da hızlandırılmış olarak, kimi zamanda görsel efektlerden faydalanma yoluna gidilerek kaydedilerek kullanılmıştır. Beden sanatçıları video aracılığı ile teknik olanakların yeniden üretimine katkıları sağlamıştır. İzleyicinin algısına yeni ve farklı sunumlar kazandırmıştır. Video sanatı, sinema ve televizyonun aksine, mesaj yüklü hareketli imgelerin oluşumuna dayalı sanatsal işlerin bir alt türüdür. Görüntü veya ses kayıtlarından oluşup analog veya dijital ortamlarda saklanabilmektedir. Ayrıca video kaydı, yapılan performansın daha çok kişi tarafından takip edilmesi ve ulaşılabilme imkânı sağlar. Video sanatında profesyonel aktörler veya kişiler kullanılmayabilirken, hiç diyalog içermeye de bilir (Özkan, 2011).

Ses ve daha sonrasında görüntülü kayıt alma makinelerinin halk dolayısıyla sanatçılar tarafından makul bir fiyat çerçevesinde alınabilecek düzeyde ve büyüklükte üretilmeye başlaması ile video sanatı, gün geçtikçe toplumlarda yer etmiş ve özellikle medya tarafından yönetilen ABD toplumunu bir manada bir üst yapıya büründürmüştür. Yani doğru ya da yanlış görüntünün cazibesi gazetelerin önüne geçmiş insanları bir manada büyülemiştir. Sanatçılar açısından video sanatının ortaya çıkmasında protest manada aslında birbirinden çok da uzak olmayan iki farklı yol ortaya çıkmıştır. Birinci yol, estetikten uzak, politik bir eylem olarak video yapmayı hedeflemiş ve kendilerine gerilla adını vermiş videocuların seçtiği yol, ikincisi ise 1965'te, bir Fluxus sanatçısı olarak tanınan müzisyen Nam June Paik'in ilk video projeksiyonuyla başlayan bir sanat akımıdır. Zamanla bir akım olmaktan çıkan video tabii ki, kendi özgün estetik kaygılarını yaratarak sınırlılıklarını belirlemiştir. Video sanatı en etkili zamanlarını 1960 ve 70'lerde yaşayarak, hala da uygulanmaya devam edilmektedir. Günümüzde daha çok başka ortam ve araçlarla birleştirilmekte, örneğin büyük bir enstalasyon veya performansın bir parçası olarak kullanılabilir (Tezkan, 2009).

1960'lı yılların sonlarında video sanatı, yerleştirme ve performans sanatının gelişiminin ardına yaygınlaşması ile yapılan çalışmaların belgelenmesi, saklanması amaçlanarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraları daha farklı etkiler yaratmayı da hedefleri arasına alan video sanatı kullanım alanını geliştirerek kendinden sıkça söz etmiştir. Bu kullanım alanlarından ilk sırada yer alan feminist çevrenin en vazgeçilmez direnme yöntemlerinden biri olmuştur. Hemen hemen feminist sanatçıların büyük çoğunluğunun eserlerini icra ederken kullanmaktan çekinmedikleri bir keşfin başlangıcı olmuştur.

Tokyo’da doğan Amerikan vatandaşı olarak yaşayan Yoko Ono sinema ve şiire duyduğu ilginin yanında aldığı müzik ve felsefe eğitimi yaptığı eserlerin şekillenmesinde önemli faktör olmuştur. Etnik ve cinsiyet temelli farklılıklarını irdeleyen yerleştirme çalışmaları yapmıştır. Ono, kadın kimliğini ve kendi bedeninin farkındalığını, kompleks yöntemler içerisinde değişken bir ürün olarak sergilemiştir. Bu görünüm içerisinde, çalışmalarının merkezine kuvvetli bir şekilde cinsiyet konusunu yerleştirmiştir. Yoko Ono’nun çalışmalarındaki feminist tepki kadın olduğu için kendisini bu görevi yapmakla yükümlü görmesinden de ileri gelmektedir. Bir kadın ve bir sanatçı olarak toplumda kadın rolüne atfedilen baskıcı yaklaşımı irdelemenin gerekliliği üzerine uzun konuşmalar yapmış, bu tutumunu gösterilerine yönlendirmiştir (Korkmaz, 2006: 82).

Yoko Ono’yu derinden sarsan hayatının acıları arasında yer alan olay ise, ikinci kocası Cox’dan olan kızı Kyoko’nun kaçırılması ve ondan uzun yıllar boyunca haber alınmamasıdır. 1969 yılında gerçekleştirdiği “*Tecavüz*” adlı film, kızının kaçırıldığı o kötü anın etkisiyle oluşmuştur. Feminist bir dille gerçekleştirdiği filmlerinde zorla içeri girerek bir kadına şiddetle saldıran, bir kameraman konu edilmiştir. Ayrıca filmde kadına tacizi, taciz-tecavüz korkusunu, endişeyi ele alarak kadının duygu ve sezisleri seyirciye verilmek istenmiştir. Bir erkeğin kadın bedeni üzerinde uyguladığı tacizi erkeğin yerine kamera ile yapılmış olması ise video sanatının içinde ince ve sessiz bir çılgılık şeklinde başarılı bir biçim dili ile yansıtılmıştır (Korkmaz, 2006: 82).

Feminist Carnal Art (*Etsel Sanat*)

Etsel Sanat klasik bir söylem olarak düşünüldüğünde oto portredir, fakat teknoloji aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Figürü yeniden oluşturma ile bozma arasında gidip gelir. Orlan’ın ete attığı imza yüzyılımızın bir fonksiyonudur. Beden “*dönüştürülmüş bir ready-made*” oldu, artık eskisi gibi bir ideali temsil etmemekle birlikte; beden, artık bir zamanlar üzerine imza atmanın tatmin edici olduğu o ideal ready-made değil. Orlan kadının meta haline getirilmesi ve ideal güzellik kavramı içerisine sokulmuş kalıba şiddetle karşı çıkmış olmakla birlikte bu oluşuma başkaldırıcıyı hedeflememiştir. Orlan’ın kendi bedenini kullanması, Marina Abramovic, Yoko Ono gibi diğer beden sanatçılarına bazı farklı noktalar taşısa da birçok yönden benzemektedir. Bu farklılıklardan biri Orlan haricindeki diğer sanatçılar acı çekmemek için herhangi bir madde kullanmamalarıdır. Orlan ise, “*yaşasın morfin*” sloganıyla hiç acı çekmeden gösterilerini gerçekleştirmesi etsel sanatın en önemli farklılığıdır. Orlan mor-

fini kullanarak sorunlarla acı çekmeden de baş edilebilmesinin mümkün olduğunu anlatmak istemiştir (Akman, 2005).

Orlan'ın sanatını diğer direnme yöntemlerinden tamamen ayıran ikinci özellik ise, performanslarının, uygulamadan önce denenmiş, sonuçları en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş ve tahmin edilebilir olmasının kazandırdığı, konuya hâkimiyet ve rahatlık vardır. Orlan sanatını bütün hayatına yaymıştır. Bu, kendiliğinden gerçekleşen bir durum değildir. Aksine detaylı bir planlamanın üzerine, bilinçli ve organize edilmiş bir şekilde gerçekleştirilen eserlerdir. Egemen erkek merkezli düşüncenin ürettiği ideal güzelliğin kalıplarını yok ederek, kadınları, kendi bedenleri üzerindeki hâkimiyetlerini ele almaya davet etmiştir. Neredeyse hiç acı çekmediği düşünüldüğünde ve operasyonlardaki sakin görünüşüne rağmen, Orlan için sanat aynı zamanda bir ölüm kalem meselesi de olabilir. Büyük bir risk taşıyan gösteriler, felç veya ölüm tehlikesiyle beraber uygulanmaktadır. Orlan sanatı uğruna bedenini kullanım alanı olarak uygulama nesnesine dönüştürürken aynı zamanda gözden de çıkarılmış durumdadır. Onu kurban ederken aynı zamanda gündün güne tüketirken bunun sonsuz bir kaynak olmadığını da farkındadır (Akman, 2005).

Bedenini bir sanat objesine dönüştürmek için kendi vücudunu kullanan Orlan, radikal bir performans sanatçısıdır. Ataerkil düzenin güzellik kavramını ve modern batı toplumlarında arzu edilen kadın biçimini eleştirmek için bir dizi estetik ameliyatla vücudunu ve yüzünü yeniden biçimlendirerek "Carnal Art" adını verdiği, anti-formalist ve anti-konformist sanatı gerçekleştiren bir sanatçıdır. Carnal Art manifestosunda Orlan, ironik bir ifadeyle, sergilediği sanatın, klasik anlamda, çağın mümkün kıldığı teknolojiyle gerçekleşen bir oto portre olduğunu bildirir. Orlan aslında Carnal Art'la, bugüne kadar kadınların ya bakire ya fahişe olarak sınıflandırılmasına tepkisini ortaya koymuştur. Bunun yanında bedenini ve yüzünü sürekli deforme ederek ve değiştirerek hem standartlaşmış yüz-kimlik örtüşmesini yıkar, hem de toplumsal ahlaki yargıları sorgular. Orlan kadınların güzellik standartlarına ulaşmak için kullandığı estetik cerrahiyi, güzellik kavramını yeniden yapılandırmak için de kullanmaktadır (Akman, 2005).

Orlan, dünyada plastik cerrahiyi sanat için kullanan en önemli kişi olarak tanınmaktadır. Her fırsatta feminist olduğunu dile getiren Orlan'a göre "*sanatçı risk almalıdır ve normların dışındadır*". Sanatçı stüdyo olarak farklı bir mekân olan ameliyathaneleri ve uygulayıcı olarak da cerrahları kullanmaktadır. Orlan, bedenini yalnızca yapıtlarını gerçekleştirebileceği bir uygulama alanı olarak görmez, aynı zamanda estetik otoritelerin beğeni biçimlerine olan

tepkisini dile getiren bir metafor olarak kullanmaktadır. Orlan daha önce lokal anestezi altında geçirmiş olduğu bir rahim ameliyatından sonra, kendisini hem uygulama alanı hem de gözlemci olarak kullanabileceğini fark eder ve cerrahi operasyonu performans sanatına dönüştürmeye karar verir. Bu operasyonlarını, müzik, dans gösterileri ve şiir eşliğinde sanatını icra edebileceğini kurgulamıştır. Ameliyatlarında lokal anestezi kullandığı için izleyicilerle iletişim kurabilmekte ve yaşadığı her türlü ifade değişikliğini izleyiciye gösterebilmektedir. İzleyiciler bu performanslarda interaktif rollerini oynayarak, herhangi bir tiyatro sahnesini seyretmenin aksine gerçek bir operasyona şahit olmaktadır. Cerrahın yaptığı tüm müdahalelere şahit olan seyirciler, işneler Orlan'ın yüzüne ve vücuduna battıkça, dudakları ve kulakları kesilip yüzünden ayrıldıkça büyük bir rahatsızlık içinde ve kelimenin tam anlamıyla dehşete kapılmış izlerken, gösteri boyunca Orlan sakinliğini korumaktadır. Tabii bu ameliyatların, cerrahların, video çekimlerinin ve telif haklarının ağır masraflarını karşılayacak uygun bir kaynak gerekiyordu. Bu sorunu ise Orlan, ameliyatlarında akan kanı, kesilen et parçalarını satarak aşmıştır (Akman, 2005).

Eleştirmen Kathy Davis'e göre (Kaya Okan, 2011) Orlan'ın gösterileri, *“ırk ve cinsiyetin sınırlarını aşmak için farklı kimlikleri tecrübe etmek adına bedenini cerrahi yollarla değiştirilmesi”* olarak tarif edilmektedir (Galester,2015). Bu tanımın doğruluğunun yanı sıra kalıcı olarak bir cinsiyet ve ırk kimliğine girmediği için eksik yönleri de ortaya çıkmaktadır. Bu performansları, kimlik üzerine ideal güzellik kavramını post-modern feminist bir yaklaşımla eleştirel bir dile çevrilmiş bir katkı olarak da görebiliriz. Bunun yanında estetik cerrahiye farklı bir kullanım amacına sokarak, kadınlara bedenlerinin kontrolünü geri kazanabilmelerinin yolunu ortaya koyan bir gösteri olduğunu da söylemek mümkündür (Korkmaz, 2006: 88). Ayrıca Orlan yapmış olduğu çalışmalarda tercih ettiği irite edici yöntemlerle aslında kadınları fabrikadan çıkmış bir güzellik anlayışını dayatan ve kadınların metalaştırılmasına çalışılan bu sisteme direnmiştir.

Feminist Fotoğraf Sanatı

Görsel Sanatlarda kadın imgesi, yüzyıllardır patriarkal düzen içerisinde diğer görsel imge üreten sanat dallarında olduğu gibi fotoğrafta da temsil krizi yaşamaktadır. Belgeselden kurgusala, moda fotoğraflarından reklam fotoğraflarına kadar kadın bedeninin seyirlik bir nesne haline gelmesi fotoğraf disiplini içerisinde ve akademide büyük bir yankı bulmaktadır. Feminist fotoğrafçı-

lığı, yaklaşık kırk yıl boyunca en baskın temaları metalaşan beden, erkil söyleme karşı duruş, göç, kimlik, ırksal farklılıklar, aile içi şiddet ve kadın sınıfı gibi kadın deneyimine ait alanları konu olarak ele almıştır. Bu da feminist fotoğrafçılığı “*esnek, çok kültürlü, ‘feminizm’in kültürden kültüre değişebileceğini dikkate alan, farklı ifade biçimleri ve aciliyetler olduğunu kabul eden, bu aciliyetlerin etnik ve ulusal sorunlar kadar ‘feminist’ sorunları da kapsadığını gören bir sanat dalı yapıyor.*” (Moore,2016).

Çağdaş sanatlarla ilgilenenler ve feminist çevreler Shirin Neshat’ın yapıtlarını yakından tanımıştır. Shirin Neshat 1957 yılında İran’da doğmuş, Lisans ve Güzel Sanatlarda Yüksek Lisans öğrenimini Kaliforniya Üniversitesinde tamamlamıştır. Sanatçının karşılaştığı en büyük olay, doğmuş olduğu İran’da 1979 da gerçekleşen İslâm Devrimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Neshat 1979-1990 yıllarındaki dönemi Amerika’da sürgünde geçirdikten sonra ülkesine döndüğünde, yaşanan değişimin boyutları Neshat’ı derinden sarsacak ve şaşırtacaktır. Artık İran, Şah döneminden tamamen farklı, dine dayalı bir yönetim ile idare edilmektedir. Bu teokratik yönetim, toplumun tamamı politize olmak zorunda bırakılarak uygulanmıştır (Akman, 2005).

Dini politizasyonun kadın bedeni üzerinde devam eden stratejilerinin göstergesi siyah çarşaf olarak adlandırılmıştır. Kadın, bu İslâmi rejim dâhilinde kamusal alandaki yaşamına ancak çarşaf altında vücudunu gizleyerek, örtünerek katılabilecek ve bu şekilde varlığını ortaya koyacaktır. Neshat, 11 yıllık bir ayrı kalışın ardından yaşadığı şoktan beslenerek, bu sarsıcı deneyimin etkisiyle 1993-1997 yıllarında “*Allah’ın Kadınları*” başlıklı fotoğraflar serisini üretmiştir (Akman, 2005).

Neshat ne radikal feministlerin içinde yer almaktadır, ne de içinden geldiği toplumu kökten reddeden bir devrimcidir. O sadece çağına tanıklık eden sanatçılardandır. “*Allah’ın Kadınları*”, İranlı hâkim zihniyetin istemeyecekleri türde bir eleştiri sürgünü niteliğindedir (Akman, 2005).

Toplumsal hareketler, siyasal fikirler ve dinler beden üzerinden kendilerine özgü politikalarını sürmektedirler. Kadınlardan bir şeyler için ölmeleri, yaşamaları, acı çekmeleri, vücutlarında belirli işaretler taşımaları, istenildiğinde doğurmaları, öldürmeleri, gerektiği gibi hareket etmeleri, uygun görüldüğü şekilde yine uygun görülen insanla sevişmeleri, karar vermedikleri bir estetik ve güzellik anlayışına göre kendilerini istenilen şekle sokmaları beklenmektedir. Bir siyasal sistem ve din beden politikalarının varlığının hüküm sürmeye devam ettiği alan olabilir. Fakat insan bedeni daima bireyin kendi iradesi dışında, yapısal olarak empoze edilen, otoritelerin nesnesi olarak varlığı-

nı sürdürmektedir. Tabii ki bu yapısal etiketin toplumsal olarak en çok uygulandığı mecra kadın bedenidir(Yılmaz, 2010).

Allah'ın Kadınları'nda Shirin Neshat, büyük çoğunluğunda kendisini model olarak alıp, siyah beyaz fotoğrafların içerisine kadınları yerleştirmiştir. Neshat'ın eserlerinde yarattığı kurgusallıkta kadınların yüzlerinde, ellerinde, ayaklarında (dinen görünmesinde sakınca bulunmayan yerlerinde) farsça yazılara yer verilmiştir. Sanatçı yazıları çektiği fotoğrafların üzerine yerleştirmiştir. Aynı seride tekrarlanan bir diğer öğe kadınların ellerinde tuttukları, vücutlarına ve yüzlerine dokunan silahlardır. Toplum içinde kadınların politikleşmesinin ve militarize edilmesinin sembolleri olarak yazılar ve silahlar kullanılmıştır. Batı'dan bakıldığında Neshat'ın sanatının Doğu'da ve ülkesinde ciddi bir izleyici potansiyeli yoktur. Neshat daha çok Avrupa'da ve Amerika'da ki entelektüellerin dikkatini çekmektedir. Aslında Fars alfabesi olsa dahi Arap harfleri olarak anlaşılan metin hangi dilde yazılırsa yazılsın ve hangi metni anlatırsa anlatsın İslâm'ı sembol etmektedir (Akman, 2005).

*"Allah'ın Kadınları"*nda anlatılmak istenen, Ortadoğu'daki iktidarların beden politikalarının üzerinden ortaya çıkan kadın kimliğinin oluşturulmasına işaret etmektedir. Kadının vücudunda görünen sınırlı yerler (eller, yüz ve ayaklar) sosyal yaşamda kadının varlığını gösterebildiği sınırlandırılmış alanlar ile benzerlik göstermektedir. Gösterilmesinde sakınca olmayan vücudun belli alanları veya kadının var olmasının mümkün olduğu alanlar inanç otoritesi altında şekillenmesi bir bütünlüğü de beraberinde getirmektedir (Akman, 2005).

Sonuç ve Değerlendirme

Altmışlı yıllar ve sonrasındaki dönemde ortaya çıkmış olan sanatsal algılamanın sanat, sanatçı ve sanat üretimi üzerindeki etkisi sanat dünyasında köklü ve farklı değişimleri de beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Sanat tarihi literatüründe cinsiyet üzerine yapılan eleştirilere son otuz yıllık dönemde yer verilmiş olduğu yapılan araştırmada ortaya çıkmıştır. 1960 sonrası sanatta sık sık gündeme gelmeye başlayan feminist sanat, sanatın gündemine oturduğu yadsınamaz bir gerçeklik taşımaktadır. Cinsiyet ayrımcılığından, ırkçılığa her türlü ötekileştirici tavrın sorgulanmaya başlandığı gözlemlenirken; birinci kuşak feminist sanatçılar feminist sanatın ilk yıllarında icra edilen konular daha naif daha minör duygular etrafında oluşurken ikinci kuşak feminist sanatçılarının değindikleri konular daha cesur daha rahatsız edici bir üsluba dönüşmüştür. Feminist kadın sanatçılar ve eleştirmenlerin ana çalışma alanları ve

temel sorunsalları, kadın açısından sanat tarihinde göz ardı edilen yönleri sorgulamak olurken feminizmin irdelediği hemen her konu feminist sanatta da karşılığını bulmuştur. Öte yandan farklı ülkelerdeki kadına biçilen toplumsal roller göstermektedir ki, kadın üzerinden yürütülen siyasetlerin ve iktidar söylemlerinin birbirinden pek de farklı olmadığı gözlemlenmektedir. Türk Feminist sanatçıların beklenenin aksine yabancı sanatçılardan daha fazla kadın konulu eserler verdiği ve hatta beklenenin aksine daha cesur çalışmalar ile feminist sanata olan katkılarından söz etmek mümkündür. Bu analizlerin sonucunda direnme yöntemlerini kullanan sanatçıların ortak buldukları noktaların başında kendi kültürlerine, içinde yaşadıkları topluma ait; semboller, yaşanmışlıklar ve materyaller kullanmış olmaları gelmektedir. Zaman zaman aynı direnme yöntemlerini kullandıkları düşünülse de her sanatçı birbirinden farklı direnme yöntemlerini feminist sanat başlığı altında işlemişlerdir.

Sonuç olarak; kadın sanatçılar, uzun yıllar süren gayret ve çalışmaları sonucunda yok sayılmışlıklarını ve cinsiyetçi ayrımcılığı göz ardı ederek sanat tarihinde, galerilerde ve çeşitli sanat mecralarında var olduklarını her fırsatta göstermişlerdir. Bu durum kadının yok sayıldığı veya çok güçsüz olduğu alanlara bir örnek teşkil etmektedir. Fakat günümüzde hala bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira belki kadınların en özgür olduğu alanlardan biri olan sanat alanı bile istenilen seviyelere ulaşamamış ve yapılan birçok eser sansasyonlara yol açarak zaman zaman basında ve benzeri birçok alanda ret yemek, kabul görmemekte ve fazlaca sınırları zorladığı iddia edilmektedir. Bu durumun toplumun birçok kesiminde rahatsızlık uyandırmasının sebebi kadın ve diğer dezavantajlı grupların yaşamış oldukları gerçeklerin bu kadar açık bir şekilde gözler önüne serilmesidir. Vicdanları sızlatan bir biçimde ele alınan konular, birer sanatsal direnme yöntemi olarak gerçekleri görme imkânı sunmaktadırlar. Sanatın gerçek gücü ve varlık sebebi işte burada ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Antmen, Ahu (2008). “*Sanat Cinsiyet*”, (Ed.: Antmen, Ahu) *Özel Alanda Erkekler ve Kadınlar* içinde (s.239) İstanbul: İletişim Yayınları.

Antmen, Ahu (2010). *20.Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Akman, Kubilay (2005). “Orlan’ ın Suretleri”, *İzinsiz Gösteri Online Dergi*, 71. <http://www.izinsizgosteri.net/asalsayi37/Kubilay.Ak->

- [man_37.html](#). (Erişim Tarihi: 25.06.2014).
- Atakan, Nancy (1998). “*Arayışlar: Resim ve Heykelde Alternatif Akımlar*”. İstanbul: Y.K.Y.
- Ergaz, Erdem (2005). *Postmodern Teorinin Günümüz Estetik Söylem Ve Pratiği Üzerine Getirdiği Açılımlar* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezii Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Eyigör, Fevziye ve Korkmaz, F. Deniz (2013). “1960’dan Günümüze Plastik Sanatlar Alanında Feminist Yansımalar”. <http://feyigor-art-tick.blogspot.com.tr/2013/01/1960dan-gunumuze-plastik-sanat-lar.html> (Erişim Tarihi:19 Ocak 2013).
- Freeland, Cynthia (2008). “*Sanat Kuramı*”. Ankara: Dost Kitabevi. <http://www.galerist.com.tr/tr/artist/nil-yalter/biography/>. (Erişim Tarihi: 18.03.2015).
- Germaner, Semra (1997). “*1960 Sonrası Sanat*”. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gürcan, Göknur (2003). *Çağdaş Türk Sanatında Performans*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hooks, Bell (2016) “*Feminizm Herkes İçindir*” BGST Yayınevi, İstanbul.
- İmançer, Dilek (2002). “*Feminizm ve Yeni Yönelimler*,” İstanbul: İletişim Yayınları. Doğu Batı, Sayı:19, (Mayıs, Haziran, Temmuz 3 Aylık Düşünce Dergisi), s.151-169,
- Kaya Okan, Berna (2011). “Günümüz Sanatında Feminist Yaklaşımlar”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8, S. 77- 90.
- Kayhan, Fatma (1999) “*Feminizm*”, BDS Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Fatma Deniz (2006). “*Eleştiri Kuramı Olarak Feminizm Ve Sanata Yansımaları: Feminist Sanat*”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üni Komut, Sultan (2013). “Frida Kahlo: Bir Fahişe Olarak Doğdum” <http://bianet.org/biamag/sanat/148437-frida-kahlo-bir-fahise-olarak-dogdum> (Erişim Tarihi: 03.06.2015).
- Moore, Catriona (10.07.2009). “Anneliğin İcadı: Feminist Yaklaşımlar”, (Çev. Suna Kafadar ve Duygu Demir), *Fotoğrafya Dergisi*, 22, <http://fotografya.fotografya.gen.tr/cnd/index.php?id=491,767,1,1,1,0> (Erişim Tarihi: 03.06.2015).
- Nochlin, Linda (2008), Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?, Sanat Cinsiyet, haz. Ahu Antmen, İletişim Yayınları, İstanbul,.
- Oliveira, Nicolas de, (2005) “*Yeni Milenyumda Enstalasyon Sanatı Duyular İmparatorluğu*”, Akbank Kültür sanat Yayınları Çev: Osman Akinhay, İstanbul.
- Özkan, Esra (2011). 1960-70 “*Arası Performans Sanatı*”. <http://www.ozkaneroglu.com/readessay.asp?id=134&catalog=3>. (Erişim Tarihi: 17.11.2011).
- Öztürk, Yıldız (2013). “Sanatta Feminist Eleştiri”. *Rh+Art Magazine Dergi*, Şubat-Mart 97. http://etkinlik.aydin.edu.tr/dosyalar/Yildiz_Oz

- [turk_Otkunc-RH.pdf](#) (Erişim Tarihi:11.07.2015).
- Özüdoğlu, Şakir (2010), "Feminist Sanata İki Farklı Yaklaşım: Gerilla Kızlar ve Cindy Sherman". *Gazi Üniversitesi G.S.F Sanat ve Tasarım Dergi*, 6.
http://www.sanatvetasarim.gazi.edu.tr/web/makaleler/6_sakir.pdf. (Erişim Tarihi:15.09.2008).
- Renkçi, Tuğba (Mart 2014). "Çağdaş Bedenin Sanatçısı: JENNY SAVILLE". *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13, s:143.
- Sarıkartal, Zekiye, (2007). "*Sanat Alanının Küresel Kurumsallaşması ve Yerleştirmenin (Enstalasyon) Gelişimi*", Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Yazıları 16, Ankara.
- Silberling, Edouard, (1911). Dictionnaire de sociologie phalanstérienne: guide des oeuvres complètes de Charles Fourier, Burt Franklin, New York, in their Bibliography and Reference Series, no. 63
- Sönmez, Ayşegül (2009). "*Unjust Provocation - Bir Sergi Kitabı Haksız Tahrik*". İstanbul: Alef Yayınevi.
- Şenol, Canan (2009). "*Canan Şenol Dosyası*" Fotoğrafya Sanat Dergi, S.22.
<http://fotografya.fotografya.gen.tr/cnd/index.php?id=534.0.0.1.0.0> (Erişim Tarihi:23.06.2017).
- Tezkan, Melis (2009). "*Gerçekçiliğe Alternatif Bir Gerçeklik: Nil Yalter Videosu*" <http://www.nilyalter.com/texts/1/gerceklige-alternatif-bir-gerceklik-nil-yalter-videosu-turkish-by-melis-tezkan.html> (Erişim Tarihi:04.09.2014).
- Yılmaz, Hacer (2010). "Shirin Neshat ve Allah'ın Kadınları".
<http://haceryilmaz.wordpress.com/2010/11/27/shirin-neshat/> (Erişim Tarihi: 09.03.2015).
- Yılmaz, Mehmet. (2006a). "*Modernizmden Postmodernizme Sanat*". Ankara: Ütopya Yayınevi.

1950-1960 Döneminde Türkiye’de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme

*Dr. Abdullah Aydın**
*Yrd. Doç. Dr. Murat Yıldız***

Özet

Kadın hareketlerinin geçmişi sanayi devrimi ile kadınların iş hayatına girmesi ile başlamıştır. Batı’daki bu gelişmeler kadını ve kadına bağlı sivil toplum kuruluşlarını görünür kılmıştır. Türkiye’de ise kadın hareketleri diğer sivil toplum hareketlerinden bağımsız bir seyir izlememiştir. Ancak özellikle kadının toplumun en dezavantajlı gruplarının başında gelmesi onların özgürce siyasal ve toplumsal alanda var olmasının önünde ciddi engeller oluşturmaktadır.

Tanzimat ile başlayan modernleşme hareketleri Cumhuriyet ile devam etmiştir. 1950 yılında yapılan seçimler ile çok partili çoğulcu demokratik bir rejime geçilmiştir. Bu döneme açık ve adil ilk demokratik seçimin yapılmasıyla Demokrat Parti iktidara gelmiştir. 1950-1960 Dönemi Türk siyasal tarihi açısından birçok ilki içinde barındırmaktadır.

Her ne kadar demokratik rejime geçildiği söylene de toplumun bazı dinamiklerinin bunu içselleştirmediği bir ortamda açık ve adil seçimlerin yapılması demokrasinin tam olarak işleyişini anlatmamaktadır. Bu çalışmada

* Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü,
abdullahaydin01@hotmail.com
Makalenin gönd erilme tarihi: 01.06.2017; Kabul tarihi: 18.06.2017.

** Aksaray Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü,
myildiz2011@gmail.com
Makalenin gönderilme tarihi: 01.06.2017; Kabul tarihi: 18.06.2017.

1950-1960 döneminde Türkiye'deki demokrasinin içselleştirilmesi süreci kadın hakları kadın hareketleri bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, gazete arşivleri ve başta Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi olmak üzere başlıca kaynaklarda kadın sivil toplum kuruluşlarının durumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hareketleri, Sivil Toplum, Dernekler, 1950-1960 Dönemi

An Investigation On Women's Movements in Turkey in The Period Of 1950-1960

The history of women's movements began with the industrial revolution and the pushing of women into business life. These revolutions in the West made women and women's civil society organizations visible. In Turkey, women's movements have not followed an independent course from other civil society movements. However, the fact that women are at the forefront of the most disadvantaged groups of society constitutes a serious obstacle to their free existence in the political and social arena.

The modernization movements that started with the Tanzimat continued with the Republic and finally a democratic regime was passed through with the elections made in 1950 even if they were deficient. This turn came to power after the Democratic Party made its first fair and democratic election. The period of 1950-1960 has included many provinces in terms of Turkish administration history.

Although it is said that the democratic regime has been passed, it does not mean making the most fair choice in an environment where other dynamics of the society do not internalize it. In this study, internalization process of democracy in Turkey will be tried to be considered in the context of women's rights and women's movements in 1950-1960 period. In this frame, newspaper archives and other resources, especially the prime ministerial republic archive, will be screened to try to address the situation of women civil society organizations.

Key Words: Women's Movements, Civil Society, Associations, 1950-1960 Period

Giriş

Batı dünyasının yaşamış olduğu sanayi devrimi kendileri ve dünya için tarih boyunca yaşanmamış yeni bir dönemi getirmiştir. Dünya'nın başat gücü haline gelen Batı her alanda hâkimiyetini hissettirmiştir. Sanayi toplumunun dünyaya sunduğuna inanılan sivil toplum ve sivil hareketler diğer birçok siyaset bilimi kavramı gibi eski Yunan düşüncesinin yeniden keşfinin bir ürünüdür. Sivil toplum kavramı da bu yeniden okunma ve yorumlanma sürecini yaşamıştır. Bu bağlamda, sivil toplum devlet dışında kalan veya kamu yönetimi dışında kalan toplumsal alanı ifade etmektedir. Öte yandan, çalışmamızın konusu olan kadın hareketleri sivil toplumun en geç hayat bulan ayağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun temel nedeni kadınların ilk kez klasik rollerinin dışına ancak sanayi devrimi ile çıkmaya başlamasıdır.

Kadın hareketlerinin Türkiye'deki durumuna bakılacak olursa batılılaşma hareketleri ile ortaya çıktığı görünmektedir. Özellikle, Batı ve Doğu arasında bir durumda olan Türkiye'de kadın hareketleri bu arada kalmışlığın bir yansımasıdır. Kadın hareketlerinin dinamiklerinin tüm toplumu kucaklayıp kucaklamadığı ciddi soru işaretleri doğurmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin en önemli "liberalleşme" ve "özgürleşme" çabasının aynı zamanda ilk çok partili demokrasi deneyiminin yaşandığı 1950-1960 dönemindeki kadın sivil toplum hareketleri başta Başbakanlık ve diğer arşivlerin taraması ile incelenmeye çalışılmıştır. O dönemlerde çıkan gazetelerdeki kadın sivil toplum kuruluşları ile ilgili haberler de aynı şekilde incelenerek kadın hareketlerinin seyri anlaşılmasına çalışılmıştır.

Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketleri

Osmanlı Devletinin son dönemi ile başlayan süreçte Türkiye Cumhuriyeti, yaptığı devrimlerle içinde bulunduğu ciddi sorunları atlatma gayreti içinde olmuştur. Nitekim Türkiye'deki toplumsal değişim ve dönüşümlerin temelinde de yapılan bu devrimlerin etkisi oldukça fazladır. Tanzimat dönemiyle gündeme gelen ciddi batılılaşma ve modernleşme çabaları Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir boyut kazanıyor görünse de aslında bir sürecin devamı niteliğinde olduğu açıktır. Cumhuriyetin ilanı ile birbirinden farklı sosyal ve siyasal alanda yapılan yenilikler yeni bir ivme kazanmıştır. İstiklal Savaşı sonrasında kurulan yeni devletin yönetim şeklinin belirlenmesinde Batı örnekleri içinden Türkiye için en uygun olanı seçilmeye çalışılmıştır. Soyadı Kanunu, Şapka

Kanunu, Batı ile uyumlu Saat ve Takvimin Kabulü, laik bir hukuk sistemi oluşturma çabaları, Latin harflerinin kabulü gibi devrimler Tanzimat'tan beri devam eden batılı bir anlayışa geçmenin birer göstergesidir. Bu gelişmeler ve devrimlerin toplumdaki içselleştirilme sürecinde ciddi sorunları beraberinde getirmiştir (Yılmaz, 2010: 13-15). Her ne kadar hemen her alanda bir takım değişimler ve düzenlemeler yapılmış olsa da, söz konusu değişikliklerin sadece belirli kesimler tarafından benimsendiği söylenebilir. Bu nedenle, kadın ve kadın haklarında yaşanan gelişmelerin merkezden taşraya doğru geçişi uzun yıllar almıştır. Kadınların ilk olarak yardım dernekleri kurarak bir araya geldiğini görmekteyiz. Bu örgütlenmelerin ilk örneği 1898'de Selanik'te Emine Semiye Hanım tarafından kurulan "Şefkat-i Nisvan" Derneği'dir. Bunun yanında, 1908'de kurulan "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi" derneği de kimsesiz kadın ve çocuklara yönelik faaliyet yapmak üzere kurulmuştur. Bu derneklere üye olan kadınlar, farklı kaynaklardan yardım toplamışlar bunun yanında elişleri yaparak satışından gelir sağlamışlar, piyangolar düzenlemişlerdir. Bu derneklerin sayısının özellikle ciddi toplumsal yıkıntıları beraberinde getiren Balkan ve Birinci Dünya savaşları sırasında arttığını görmektedir. Bunlardan bazıları: "Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi", "Kadıköy Fukarasever Hanımlar Cemiyeti", "Himaye-i Etfal Cemiyeti", "Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti" ve "Müslüman Kadın Birliği"dir (Çakır, 2013: 89-90). Bahsi geçen dernekler muhtaçlara, orduya, asker ailelerine yönelik çalışmalar yapmışlar onlara toplumsal ve ekonomik destek vermişlerdir. Yardım hedefli çalışma yapan derneklerde olsa eğitimi ve refah seviyesi yüksek kesimlerin eşlerinden teşekkül olduğu görülmektedir (Yıldız,2015: 32-33).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise yeni cumhuriyet ve özgürleşme sürecinin hızlanması ile kadın hareketleri kendilerine kısmen uygun zemin bulmuştur. Bu bağlamda kadın hakları mücadelesi için ilk harekete geçenler Nezihe Muhiddin ve arkadaşlarıdır. Hatta günümüz şartları için bile çok sayıla bilinecek hamle yapılarak siyasal anlamda ilk örgütlü mücadeleyi 1923 Haziran ayında kurulan Kadınlar Halk Fırkası (KHF) ile başlatmışlardır. KHF, o dönemde kadınların siyasal hakları ile ilgili yaşadıkları sorun ve eksiklikleri daha görünür hale getirmek ve çözüm bulmak için yola çıkmıştır. Ancak bu mücadele hem Anayasa'daki engeller, hem de kamuoyunda oluşan tepkiler ve hükümet kanadından "bölücü ve ayrımcı" nitelikte bulunulup birçok engelle karşılaşmıştır. Daha sonra, bu siyasal hareket siyasal kanadını ve içeriklerini bir yana bırakarak Türkiye Kadınlar Birliği (TKB) ismi ile devam etmiştir. Her

ne kadar “siyasi” içeriğinden ayrılmış görünse de kadınlar için siyasi hak mücadelesi devam etmiştir (Yıldız, 2012: 20,31). Devam eden süreçte bir takım önemli dernekler kurulsa da ciddi etkileri olup olmadığı tartışmaya açıktır.

1950-1960 Döneminde Türkiye'nin Genel Durumu

14 Mayıs 1950 tarihinde demokratik özgür bir ortamda gerçekleştirilen seçim neticesinde Demokrat Parti (DP'), oyların %53,3'ünü alarak iktidara gelmiş ve çok partili sisteme geçilmiştir. Bu yeni iktidar ekonomik, sosyal ve siyasal alanda ciddi değişimlere yol açmıştır. Demokrat Parti'nin ilk kez gizli oy açık sayım sistemi ile yapılan seçimler sonucunda iktidara gelmesi ve 1960'da askeri darbeye kadar iktidarda kalması Türk siyasal hayatının en önemli olgularından biridir (Sönmez ve Şimşek:2011: 96). Ekonomik bakımdan 26 yıldır izlenen devletçi, korumacı ve kendi kendine yeten (otarşik) politikalar bir kenara bırakılıp, dönemin ilk yıllarında ithalat büyük ölçüde serbest hale getirilmiştir. 1950'li yıllarda Türkiye'ye, dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarında da önemli artışlar sağlanmıştır (Çarıkcı, 2017). Sadece ekonomik anlamda değil, sosyal ve siyasal alanda da özgürlüklerin öni açılmış ve Türkiye'deki ikinci liberalleşme dönemi olarak ifade edilebilecek dönem başlamıştır.

Bu özgürleşmenin genel olarak halkın hepsini kapsayacak bir halde olmadığı aşikârdır. Zira özgürlüğün ve sivil toplum önemli göstergelerinden olan örgütlenme istatistikleri (dernek sayıları) ve bunların niteliği daha anlamlı bir değerlendirme için gereklidir. Türkiye'de, 1923-1950 döneminde olduğu gibi, 1950-1960 döneminde de başta en fazla örgütlenmesi beklenen işçiler olmak üzere, toplum tüm diğer katmanlarının yeterince örgütlenemediği söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda bakıldığında 1938 yılında Türkiye'deki mevcut kurulmuş dernek sayısı 205 iken, çok partili hayata geçiş yılı olan 1946'daki dernek sayısı ancak 820'dir. Bunun yanında söz konusu derneklerin % 60'a yakınının İstanbul, Ankara gibi merkezi illerde kuruldukları ve ülke genelinde yaygın hale gelineemediği görülmektedir. Günümüz şartlarına göre yetersiz sayılsa da, 1950-1960 döneminde dernekleşme alanında bir hareketlenmenin olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'de faaliyet gösteren dernek sayısı 1950'de 2.171'e, 1955'te 6.846'ya, 1960'ta ise 17.229'a yükselmiştir (Pektaş, 2012).

Türkiye'de 1950'li yılların başından itibaren köyden kente göçlerin başlaması ve özel sektöründe gittikçe gelişmesi ile sanayileşmeye bağlı olarak işçi sınıfının sayısal olarak büyümesi neticesinde sendikal hareketlerin etkili ol-

maya başladığı görülmektedir. Bu sürecin yönetimi için sendikalar, bu hareketlerin başladığı yer olan Avrupa yerine Amerika'dan destek almayı tercih etmişler veya buna mecbur bırakılmışlardır. Bu bağlamda Türk İş yönetimi ve bağlı sendikaların yöneticilerinin önemli bir bölümü, özellikle Amerikan kaynaklı örgütlerin maddi ve manevi yardımlarıyla, ABD'de eğitim programlarına katılmışlardır. Türk İş'in Avrupa kökenli ICFTU'ya üyeliğine izin verilmezken ABD'li sendikacıların Türkiye'deki sendikalarla ikili ilişkiler kurmasına karşı çıkmamıştır (Koç,1998:4). Bu uygulamayla, ülkemizde yeni gelişmeye başlayan sendikacılık hareketinin, Amerikan sendikacılık hareketine göre daha uzun ve mücadeleci bir geleneğe sahip olan Avrupa sendikal hareketleriyle ilişkisi engellenmiştir (ozgurlukdunyasi, 2017).

1950-1960 Döneminde Kadın ve Kadın Hareketlerinin Durumu

Kadınların 1950-1960 genel demografik ve sosyal durumuna bakılacak olursa okuma-yazma oranı 1950'de %19,45 1960 yılında ise ancak %24,84 olmuştur. Ayrıca kadınların çalışma oranı yok denecek kadar azdır. Siyasette ise siyasette kadınların oranı yalnızca %5 civarı hatta milletvekili oranı %1in bile altındadır (TUİK, 2007). Bunların yanında Yukarıda bahsi geçen veriler ışığında bir değerlendirme yapıldığında toplum içerisindeki avantajlı grupların bile örgütlenme sorunu yaşadığı bir ortamda, dezavantajlı gruplar için özgürce davranmalar veya örgütlenme bilincine sahip olmalarını beklemek büyük bir yanlış olur. Bu bağlamda kadının toplumdaki yerini anlatabilecek onlarca farklı veri bulunmaktadır. Bazılarına değinmek yerinde olacaktır.

İlk olarak, DP kongrelerinde kadın ve kadın hakları gündeme getirildiğinde ifade edilen hususlar söz konusu dönemde çalışan kadınlara ve kadınların toplumsal statülerine ilişkin bakış açısına birer örnek teşkil etmektedir. Bu kongrelerde, parti üyelerinden Genel Başkan ve Başbakan Adnan Menderes'i dahi rahatsız eden, birçok ilginç teklif gündeme getirilmiştir (Nal, 2005:164). Bu tekliflerin en dikkat çekicilerinden bir kısmı şu şekildedir: "Memur kadınlar görevden alınmalı ve evlerine dönmeli, çocuk yetiştirmeli" ... "çocuk yapmayan kadınlardan senede 250 lira vergi alınmalı" (Zafer, 10.12.1952).

Halkın kızların eğitimi ve dolayısıyla kadının toplumdaki yeri ile ilgili bakış açısını gösteren bir diğer önemli durum ise Howard A. Reed'in yapmış olduğu gözlemlerinden net bir biçimde anlaşılmaktadır:

"İşte bu din dersleri, halktan bilhassa köylü vatandaşlardan derhal muazzam

bir alaka gördü. Hâlbuki daha evvel aynı köylerde, ne öğretmenlerin gayreti, ne jandarmanın dipçığı, ne de kanuni mecburiyetler birçok öğrenciyi, bahusus kız talebeleri okula sokmaya muvaffak olamamıştı. Nihayet 1953 yılında öğretmenleri verdikleri raporlarda bütün Türkiye köylerinde öğrencilerin okula devamındaki artışı sağlayan en büyük amilin, ilkokullarda tekrar okutulmaya başlanan din dersleri olduğunu ortaya koydu. Bu hususu bana, 1954 senesinde çeşitli köylerde yaptığım görüşmelerde birçok öğrenci velisi ile öğrenciler de ifade ettiler” (Nal, 2005: 157).

Bunların yanında kadınların en kolay organize olabilecekleri yer olan iş hayatında ancak dörtte bir oranında yer almaları sendikalaşma ortamında da erkek egemenliğinin zirvede olduğu göstermektedir (Sanayi, 2017). Bununla ilgili verilere bakıldığında; farklı sektörler ve işletme büyüklüklerinin yanı sıra kadın-erkek cinsiyetleri açısından da ücretlerde çok ciddi farklar olduğu gözükmektedir. Kadın çalışanların, fiziki güç ve uzmanlık gerektirmeyen gıda, menücaat ve tütün gibi işkollarında yoğunlaşmaları ücretlerin düşük olmasının hem nedeni, hem de sonucudur. Evdeki sorumlulukları çocuk doğurma-yetiştirme gibi kadının sürekliliğini engelleyen nedenler, kadınların çalışma performansını olumsuz yönde etkilemiştir. Kadın işçiler bu ve benzeri sebepler ile en yoğun oldukları faaliyet kollarında dahi, üst konumlara gelme noktasında ciddi sorunlar yaşamışlardır. Bu da yüksek ücretli iş kollarında kadınların varlığını imkânsız kılmıştır (Pektaş,2012). Diğer açıdan, kanun ve tüzükler çerçevesinde, “eşit işe eşit ücret” ilkesi dikkate alınmayarak kadınlara hak ettikleri ücretler verilmemiştir. 1950’li yıllar itibarıyla işçi ve işveren komisyonları tarafından belirlenen asgari ücret tespitinde dahi, kadınlar ve erkekler arasındaki ücretler arasında yarı yara fark bulunmaktadır. İlerleyen süreçte bu makas bir ölçüde kapansa dahi 1960’ta erkek ve kadın çalışanlar arasındaki maaş farkı ancak % 67.93’e gerileyebilmiştir (Tuna, 2015: 482).

Örgütlenmenin öğrenildiği sendikalardaki Amerikan etkisine benzer bir durumun dönemin etkin kadın derneklerinde de görmek mümkündür. Nitekim Amerikalı hukukçu kadınların kurduğu “Uluslararası Kadın Hukukçular Federasyonu”nun iki yılda bir düzenlediği konferans, Türkiye’nin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu’nun girişimleri ile 5 Temmuz 1952 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilmiştir (Milliyet, 05.07.1952). Konferansta aile hukuku, ceza hukuku, kadınların hukuki durumu ve hukuk eğitimi gibi konular ele alınmıştır (*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.10/229.542.15*). Aile hukuku ile ilgili alınan kararlara bakıldığında kadınların önünü açıcı onlara erkeklerle aynı hakları kazandırma veya en azından yakın hakları kazandırma gayreti içerisinde olmuşlardır.

MİLLETLER ARASI KADIN HUKUKÇULAR
FEDERASYONU
İstanbul, Türkiye - Temmuz 10, 1962 Konvansiyonu

"Milletler Arası Kadın Hukukçular Federasyonu Türkiye'deki Konvansiyon da bu büyük milletin gerek kadın, gerek erkekleri tarafından şıcaenap bir misafirperverlikle nez ve hürretle karşılanmıştır.

Eşsiz nezaketlerinden dolayı:
Ekselans Türkiye Cumhuriyetinde
Adliye Bakanına
İstanbul Zaresu Neisine
İstanbul Vaisine

Programın muvaffakiyetle hazırlanması ve bu güzel gehirde asalarımızın ağırlanması hususunda deruhte ettiği fevkal'ade hazırlıklar dolayısıyla Bayan (Av.) Süreyya Ağaçoğluna ve zekâları, sülâyetleri ve güzelliğleriyle fikri çalışmalarında büyük yardımları dokunan bütün Türk Kadın Hukukçulara teşekkür edilmesine karar verilmiştir.

"AİLE HUKUKU"

ALINAN KARARLAR:

1. A. Boşanma münhasıren mahkeme kararı ile olmalıdır.
B. Boşanma zevcesi ancak bütün barış iktisadlarına bağvurulduktan sonra açılabilir.
C. Karı ve kocaya, arada hiçbir fark gözetilmeyen, eşit boşanma hakları tanınmalıdır.
2. A. Nesebi sabih, gayri sabih ve nesebi taahh edilmiş çocuklara, bilhassa mirasta, eşit haklar tanınmalıdır.
B. Evlatlık edinmede, izin kararına mukadde, bilhassa çocuk lehine mahkeme tarafından etrafî tahkikat yaptırılmalıdır.
3. "Besleme çocuklar müessesesi" "Sosyal yardımlar teşkilâtı" vasıtasıyla devlet kontrolü altına alınmalıdır. "Sosyal yardımlar teşkilâtı" besleme çocuklar menfaatine sık sık kontroller yaparak muntazam murakabede bulunmalıdır.
4. Boşanma kararına mukadde verilen ayrılık müddeti altı ay olarak tanımlanmalıdır.
5. Karının kazanç temin eden işlerde çalışmasına kocanın itiraz yetkisi teknil kanunlardan kaldırılmalıdır.
6. Evlenikten sonra karı ve koca tarafından, hediye, vasiyet veya kararla olanlar barış, iktisap edilen mallar karı ve kocanın müşterek malı olmalıdır.
7. Evlenen karı koca aile ismi olarak karı veya kocanın aile ismini seçmekte mühter olmalıdır.

"CEZA HUKUKU"

ALINAN KARARLAR:

1. Zina karı ve koca için eşit müeyyideleri haliz bir suç olarak kabul edilmelidir.
2. Zina cezası kaldırılmalıdır.
3. Uyuşturucu madde müptelâları esaslı tıbbî bir tedaviye tabi tutulmalı ve bu amaçla klinikler tesis edilmelidir.
4. Reşit olmayanlara uyuşturucu madde satanların cezaları şiddetlendirilmelidir.
5. Herhangi bir suçla ittihaz edilenler suçları sabit olana kadar bilâ istisna masum addolunmalıdır.

- 2 -

"SUÇLU ÇOCUKLAR"ALINAN KARARLAR:

1. Her memleketinde ayrı bir çocuk mahkemesi kurulmalıdır.
2. Hükümet tarafından hazırlanan çocuk hukuka ait kanun tasarisını tetkik etmek üzere kadın hukukçulardan müteşekkil bir komite seçilmelidir.
3. Çocuk mahkemelerine kadın hakimlerin tayini derhâlde edilmelidir.
4. Her memleketin, yetiştirilmiş, ve memleketin her kögesinde icrâ faaliyet edecek "Sosyal Yardımcılar" bulunmalıdır; ve Sosyal Yardımcı teşkilâtı bulunmayan memleketler derhâlde faaliyete geçerek yetkimsiz ve ehliyetli sosyal yardımcıları yetiştirilmek üzere birer program hazırlanmalı ve tatbikine geçmelidir.

"BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ADALET DİVANİ VE HARB ESİRİ MEHREKLERİ"

1. Milletler Arası Kadın Hukukçular Federasyonu bir kere daha Birleşmiş Milletler Teşkilâtına desteklediklerini teyid ederler.
2. Milletler Arası Kadın Hukukçular Federasyonu Beynelmilel Hukuk mevzuatına temas eden mahkemelerin hâlinde Birleşmiş Milletler Adalat Divanına daha sık başvurulmasını ~~karar~~ ısrarla tavsiye eder.
3. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı tarafından muhtelif milletlere ve Beynelmilel organlara arz edilmiş anlaşmaların artan durumu ve millî kanunların hükümlerine tabi mevzuata temas etmeleri bakımından, bu gibi anlaşmaların aynâ tasarı halinde iten mahkemel teşkilatları gözönünde tutularak metinlerinin bu teşkilât şubeleri tarafından evvel evvelde tetkik edilmesi tavsiye olunur.
4. İki Dünya Harbinden kalma binlerce harp esirinin ol'ân Rusya ve Peyklerinde bulunmaları; Bu esaretin bu şekilde devamı yüzünden aile yuvalarının yıkılması; Yunanistandan vaktiyle cebrten alınıp götürülen 27,000 çocuğun ol'ân Yunanistana iade edilmesinde; Birleşmiş Milletler Teşkilâtının harekete geçerek bu harp esirleri ile çocuklarını biran evvel memleketlerine iadeleri hususunda talepte bulunması tavsiye olunur.
5. Birleşmiş Amerika İstinaf Mahkemesi hakimlerinden Florence Allen'in devamlı bir Cinsin Sulhunun temininde gösterdiği alâka; Bu Konvensiyonun aciz fikrinde Birleşmiş Milletler Adalat Divanında bir karar Juristin de bulunması lazıma karşısında; Milletler Arası Kadın Hukukçular Federasyonu Hakim Honorable Florence E. Allen'i ~~karar~~ Birleşmiş Milletler Adalat Divanına aza seçilmek üzere selâhiyetli makamlara nazmet göstermelidir.

"HUKUK TARİFLİ"ALINAN KARARLAR:

1. Daha yüksek mealeki bir seviyenin temini zımnında avukatlar Baroları giriş imtihanına tabi tutulmalıdır.
2. Avukatlar kendi mealeklerine ilâveten başka bir veya meslek imtihanına mühter olmalıdırlar.

"KADINLARIN HUKUKİ DURUMU"ALINAN KARARLAR:

1. Bütün memleketlerin kanunlarında kadınların siyasi ve medeni hakları tahdid eden hükümler kaldırılmalı ve bu keyfiyet hariciye ve devlet hizmetlerine de teşmil edilmelidir. Bu hususta evli ve bekâr kadınlara eşit haklar tanınmalıdır.
2. Karı ve kccaya çocukların tahsil ve dinlerinde eşit haklar tanınmalıdır. İhtilâf halinde, kanunlara vazolunacak hususî hükümlerle mas'alo mahkemede gizli duruşmayla halledilmelidir.

"MUKAYYESLİ ESAS TEŞKİLAT HUKUKU"

Beynelmilel Kadın Hukukçular Federasyonu muhtelif memleketlerde kendi Esas Teşkilât kanunlarına aykırı kanunları tatbikten ictinap yetkisinin kaza organlarına tanınmasına karar vermiştir.

030	10		229	542	15
-----	----	--	-----	-----	----

Bakanlar kurulunun 30.05.1949 tarihli kararıyla Merkezi Ankara olmak üzere “Türk Kadınlar Birliği” Derneğinin kurulduğu görülmektedir (BCA, 030.18/01.02.120.54.10). Dernek üyelerinin genel itibari ile CHP’ye üye hanımlardan oluştuğu ve birkaç DP’li hanımın da “fincancı katırlarını ürkütmemek” üzere üye yapıldığını köşe yazısında ifade eden Ümit Deniz, Demokrat Partinin, kadın derneklerine gereken önemi vermediğini ifade etmiş olsa da söz konusu dönemde kadın derneklerinin kurulması ve uluslararası kadın dernekleri ile olan temasları ve faaliyetleri göz önüne alındığında köşe yazısının politik bir havayla yazıldığı söylenebilir (Milliyet, 03.08.1954). Dernek 1954’te “Kadınlar Birliğinin daha faydalı olabilmesi için ne gibi işler görmelidir?” sorusu ile bir de anket düzenleyerek gelecek cevaplara göre çalışma programını belirleyeceğini ifade etmiştir (Milliyet, 19.07.1954).

Derneğin bir yandan da açtığı “Göçmen Evleri” ile köyden kente göç eden ailelere ücretsiz sağlık hizmeti verdiği ve ilaç temin ettiği görülmektedir. Sosyal himaye evleri olarak ta anılan bu evler sosyal devlet anlayışının henüz oturmadığı dönemde yoksullara hizmet sunarak önemli bir görev üstlenmiştir (Milliyet, 09.08.1954). Söz konusu dernek, 10.04.1954’te icra vekilleri heyeti tarafından kamu yararına çalışan dernek statüsüne alınmıştır (BCA, 030.18/01.02.135.34.7).

Demokrat Parti İktidarı, kadın derneklerinin kendi kontrollerinde gelişmesini arzu etmiştir. Özellikle, ABD ile olan ilişkilerin zedelenmemesi için ülke genelinde sosyalist akımlara müsaade edilmediği gibi kadın derneklerinin de sosyalist yapılar ile temas halinde olmaması için bazı önlemler almıştır. Bu amaçla Bakanlar Kurulu’nun 30.12.1952 tarihli kararıyla “Enternasyonal Demokratik Kadınlar Federasyonu’na ait basılmış her türlü yayın ve eserlerin, Türkiye’ye sokulmasının ve dağıtılmasının yasaklandığı görülmektedir. Böylece, Türk kadınının sosyalist akımlardan korunmasına ve soğuk savaş döneminde Amerikan karşıtı kesimlerin oluşmamasına ilişkin tedbirlerin alınmaya çalışıldığı söyleyebiliriz (BCA, 030.18/01.02.130.97.3).

31 Mart 1953 tarihinde New York’ta düzenlenen Birleşmiş Milletler VII. Genel Kurul Toplantısında “Ekonomik ve Sosyal Konsey Kadın Hakları Komisyonu” tarafından hazırlanan “Kadınların Siyasal Haklarına Müteallik Sözleşme”, Türkiye’yi temsil eden ABD Büyükelçisi Selim Sarper tarafından imzalanmıştır. Söz konusu sözleşme, imzalayan devletlerin kadın ve erkeklerin siyasal açıdan tam eşitliğin sağlanması ile aralarındaki farkların kaldırılmasını ön görmektedir (BCA, 030.18/01.02.133.74.15).

Merkezi Ankara’da olmak üzere 13.03.1950’de Türk-Amerikan Kadınları

Kültür Derneği kurulduğu görülmektedir. Derneğin kuruluş amacı şu şekilde sıralanmaktadır (BCA, 030.18/.01.02.149.26.4):

- *Türk ve Amerikan kadınlarının birbirleri ile tanışmalarına ve yaklaşımlarına,*
- *İki memleket arasında mevcut olan dostluk ve yakınlık çerçevesi içinde kültürel münasebetlerin kuvvetlenmesine hizmet etmek,*
- *İki memleket kadınlarına zihniyet, muaşeret ve gelenekleri hakkında fikir vermektir.*

Türk-Amerikan Kadınları Kültür Derneği 1958'de merkezi Washington'da bulunan *Beynelmilel Kadınlar Kulüpleri Federasyonu* ("General Federation of Women's Clubs") ile işbirliği yapmak istemiştir. Derneklerin uluslararası diğer örgütlerle işbirliği yapması bakanlar kurulu kararına bağlandığından söz konusu işbirliğinde bir mahzur olup olmadığı konusunda ilgili bakanlıklara görüş sorulmuş ve ilgili bakanlıklar mahzur olmadığını şu sözlerle ifade etmişlerdir (BCA, 030.18/.01.02.149.26.4):

"...Türkiye ile Amerika arasında mevcut olan dostluk ve yakınlık çerçevesi içinde kültürel münasebetlerin kuvvetlenmesine ve iki memleket kadınlarının birbiriyle tanışmalarına ve yaklaşımlarına hizmet etmek gayesiyle kurulup teşekkülünden beri gayesi uğrunda faaliyet göstermekte olan Türk-Amerikan kadınları kültür derneğinin, yapılan tetkikata nazaran; Eğitim, Hayırseverlik, İctimai Muavenet, Ahlakı değerler, Medeni bilgiler ve Güzel sanatları teşvik maksadıyla dünyadaki kadın cemiyetlerini bir araya getirmek gayesiyle kurulduğu anlaşılın yabancı teşekkül ile işbirliği yapması halinde memleketimiz kadınlarının da bu sahalarda faydalanacağı düşünülmektedir".

*Dâhiliye Vekili
Dr. Namık Gedik*

“...1890 yılında kurulmuş olan cemiyetin gayesinin, müşterek menfaat bakımından ve tahsil filantropi(kamu yararına çalışan), umumi refah, ahlaki, medeni kıymetler ve güzel sanatları teşvik maksadıyla dünyadaki kadın cemiyetlerini ve buna mümasil teşekkülleri bir araya getirmek olduğu; 58 devlette 11 milyon azası bulunduğu aza olabilmek için, namzet teşekkülün, azalarından partizan bir politika takibini istememesinin, gizli bir cemiyet olmamasının ve kanunlara karşı gelmeği teşvik etmemesinin gerektiği, her yıl azalarının iştirakiyle bir toplantı yaptığı, bildirilmektedir. Türk-Amerikan kadınlar kültür cemiyetinin adı geçen teşekkülle işbirliği yapmasında Vekâletimce bir mahzur görülmediğini saygılarımla arz ederim.

Hariciye Vekili
Fatin Rüştü Zorlu

“...Eğitim, hayırseverlik, İçtimai Muavenet, ahlaki değerler, medeni bilgiler ve güzel sanatlar sahasındaki müşterek alakaların inkişafını temin bakımından dünyadaki bütün kadın kulüplerini birleştirmek” şeklinde gösterilen Milletlerarası Kadın kulüpleri umumi Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin mevzuatı dâhilinde, işbirliği yapmasında fayda mülahaza edilmektedir. Ancak, böyle bir müsaade verilmeden önce bu derneğin, 1950 yılından beri vaki çalışmaları ile nizamnamesinde belirtilen gayelerini ne derece tahakkuk ettirebildiğinin tespitinin faydalı olacağı mütalaasında bulunduğunuz saygılarımla arz ederim”

Maarif Vekili
Hüseyin Celal Yardımcı

Bu görüşler alındıktan sonra Türk-Amerikan Kadınları Kültür Derneği'nin, Beynelmilel Kadınları Kulüpleri Federasyonu ile işbirliği yapmasına 10.05.1958'de icra vekilleri heyetinin onayı ile müsaade edilmiştir.

25 Kasım 1954'te tarihinde kurulan bir diğer dernek ise “Kadınları Koruma Derneği”dir. Derneğin kötü yola düşen kadınları hayata kazandırma gayesi olduğu ifade edilmiştir (Milliyet, 28.12.1954). Derneğin merkezi İstanbul olup, merkez şubede 133, Fatih şubesinde 31 ve Kadıköy şubesinde 34 olmak üzere 198 üyesi bulunmaktadır. Derneğin kuruluş amacı şöyle sıralanmaktadır (BCA, 030.18/01.02.164.24.8):

- Türk İnkılaplarının kadınlara getirdiği hakları korumak,
- Kadın haklarını her alanda erkek hak ve yetenekleriyle eşitleştirmeye çalışmak,
- Dünya kadınları âlemi ile temaslar temin ederek Türk Kadınlığının kanunlarımız dâhilindeki faaliyet ve yaşayışlarını dünya kadınlığına tanıtmak,

- Kadınlığı ve manevi şahsiyetini medeni ve içtimai ticaret ve zevk ve eğlence mevzuu olmaktan korumak,
- Derneğin amaçlarını gerçekleştirmek için kanunu mahsusuna uyarak bütün yayma vasıtalarından faydalanmak, dergi ve gazeteler çıkarmak,
- Kadının beşeriyetin anası olduğu ve ona her sahada hürmet ve muavenet yapılması lazım geldiğini insanlık âlemine telkin etmek,
- Cumhuriyet kanunları çerçevesi dâhilinde gayeye ulaşmak maksadıyla vaki teşebbüslerde hâsıl olacak müşkülât karşısında, hükümet himaye ve kuvvetlerinin yardımlarını sağlamaya çalışmak.

1961 tarihinde Kamu yararına çalışan dernekler arasında sayılabilmek için gerekli başvuruları yapmış ve 18.05. 1962'de kamu yararına çalışan dernek statüsüne kavuşmuştur(BCA, 030.18/01.02.154.71.15).

Kadınları Koruma Derneği, 1960 yılında faaliyet raporunda yapmış oldukları faaliyetleri şu şekilde sıralamaktadır (BCA, 030.18/01.02.154.71.15):

- İstanbul, Kaledibi'nde bulunun Okçu Musa İlkokulu ve Avusturya Lisesinde okuma yazma bilmeyenlere kurs açılmıştır
- Nisan 1960 da Club International Feminin'nin Paris'te Muse d'Art Modern'de açmış olduğu beynelmilel kadın sanatçılar sergisine resim, heykel, seramik mozaik, şark ve garp süslemeden mürekkep 53 eserle iştirak etmiştir.
- Ağustos 1960'ta İstanbul'da Teknik Üniversite salonunda Beynelmillel Kadınlar Konseyi kongresinde ikinci bir sergi açmıştır.
- Paris'te Beynelmillel Kadınlar Kulübü Federasyonu ile işbirliği yapmak üzere davet edilmiştir.
- Müracaat eden hastalara yardım edilmiş ve hastanelere giderek hastalara manevi yardım ve takviye yapılmıştır.
- Müracaat eden veya ihtiyaç duyan kimselere nakdi yardım, yapıldığı gibi giyim eşyası yardımı yapılmış. Bir kısmı muhtelif işlere yerleştirilmiştir.
- Darülaceze Cemiyeti ile işbirliği yapılmıştır.
- Örfi idare komutanlığına beyaz kadın ticaretine alet olanların uzak memleketlere sürülmeleri için dilekçe verilmiştir.
- Vilayete Ahlak zabıtasından ve karakollardan gelen kadınlara ve kızlara hem sanat(dikiş, biçki, halıcılık vesaire) hem de meslek öğretecek ve barındıracak bir ıslahhanenin kurulması için dilekçe verilmiştir.

- *Derneğin ilk teşekkülünden itibaren ahlak zabıtasından, karakollardan gelen kadın ve kızların bir kısmı üyelerin evlerinde barındırılmış, bir kısmı hastanelere, bir kısmı fabrikalara işçi olarak yerleştirilmiştir. Bunlardan dört tanesi evlendirilmiş ve aile kurup çocukları olmuştur.*
- *21.06. 1960 tarihinde hazineye 1000 TL hibe edilmiştir.*
- *Kadıköy şubesi olarak Bestekâr Neveser Kökdeş'e bir jübile tertip edilmiş ve hasılatı olan 4000 lira kendisine verilmiştir.*
- *Trende ayağı kesilen ilkokul çağındaki bir kız çocuğu tedavi ettirilip kendisine takma ayak takılmıştır.*
- *Okuma çağından Üniversiteye kadar olan talebelere yardımlar yapılmıştır.*
- *Köylere gidip kitap yardımları yapılmıştır.*
- *Fatih şubesi olarak, yerde sürünen bir kız çocuğunu tedavisi ile meşgul olunmuş, sinir kliniklerinde hastalara manevi yardımlarda bulunmuştur.*

Derneğin toplantı tutanakları derneğin faaliyet alanları ve söz konusu dönemde yaşayan kadınların karşılaştığı toplumsal sorunlar hakkında sunmaktadır. Buna göre dernek toplantısının dilek, temenni ve öneriler kısmında üye Rikkat Güneç, Darülaceze'ye birçok kurum tarafından yardım yapıldığını, bu nedenle yapılacak yardımların daha çok kenar ve köşede kalmış okullardaki yoksul öğrencilere yapılmasını önermiş, buna karşın üye Meliha Görgülü ise yapılan yardımların büyük bir titizlikle yapıldığını ifade etmiştir. Tefvik Arıburnu ise derneğin daha etkili faaliyetler yapabilmesi için bir an önce kamu yararına çalışan dernek statüsüne çıkarılması için gerekli başvuruların yapılmasını talep etmiştir. Ardından kötü yola düşen kızların milletvekilleri aracılığı ile devlet eliyle kurulacak bir ıslahhanenin kurularak yapılacak yardımların ferdi değil kurumsal yapılmasının daha faydalı olabileceğini belirtmiştir. Söz alan Dernek Başkanı Mediha Gezgin, derneğin düşkün kadınlara yardım etmeye çalıştığını ancak gelen taleplere ellerindeki bütçenin yeterli olmaması nedeniyle vazgeçildiğini belirtmiştir. Söz alan bir diğer üye Harika Lifij ise aile müessesesinin korunması ile ilgili konferansların düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiş ve resmi nikâhın köylerde yaygın hale getirilmesi için gereken çalışmaların yapılmasını istemiş, böylece “kadını değil, kadınlığı koruyalım” ifadelerini kullanmıştır. Ardından söz alan Safiye Karaduman, okul aile birlikleri ile teşriki mesai yapılmasının önemi üzerine durmuştur. Son olarak söz alan Dernek Başkanı Mediha Gezgin, imam nikâhı ile evlenip terk edilen

kadınların çalışmak üzere şehirlere akın ettiğini fakat iş bulamadıklarından kötü yollara düştüklerini ifade etmiş, derneğin bu tip olayları önlemek ve ailenin korunması için ellerinden geleni yaptıklarını ancak derneğin inzibati bir yetkiye haiz olmamasından dolayı bir yere kadar müdahale edebileceğini ifade etmiştir (BCA, 030.18/01.02.154.71.15).

Derneğin başkanı olan Mediha Gezgin'in birde "Kadınlar Partisi" kurma fikri olup bununla ilgili İstanbul Park Otel'de bir basın toplantısı düzenlemiş ve toplantı da parti tüzüğü'nün hazırlanması için bir komisyon bile seçilmiştir (Milliyet, 16.01.1958). Ancak 1965 yılında Yeni Türkiye Partisinin İstanbul adayı olarak siyasete atılmıştır (Milliyet 31.08.1965). Bununla birlikte derneğin bir diğer yönü yaptığı boykotlar ile gıda ürünlerinin fiyatlarının düşmesini sağlamasıdır. Dernek başkanı Mediha Gezgin öncülüğünde yapılan boykot ile sebze ve meyve fiyatları ortalama 20 ila 50 kuruş arasında ucuzlamıştır (Milliyet 03.08.1965).

1959'da Ankara merkezli Kadınlar Dayanışma Birliği Muazzez Arıoba tarafından kurulmuştur. Derneğin kuruluş amacı aşağıda sıralanmaktadır (BCA, 030.18/01.02.154.71.15):

Kadınlara ve kadın teşekküllerine bir araya gelip müşterek dert ve problemleri üzerinde görüşmek imkânı vermek ve aralarında tesanüt kurmak,

- *Kadında anne, zevce, vatandaş ve insan olmak bakımından şuur ve mesuliyet duygularını uyandırmak ve geliştirmek,*
- *Kadın ve bilhassa sosyal sahada faaliyet gösteren kadın ile ilgili faaliyet gösteren kadın ile ilgili problemleri teşhis, tetkik ve halletmeye çalışmak,*
- *Kadına karşılaşacağı, maddi manevi, ferdi ve ailevi müşküllerde yardımcı olmak,*
- *Başka memleketlerdeki benzeri derneklerle kanun çerçevesinde işbirliği yapmak.*

Derneğe üye olabilmek için 18 yaşını doldurmuş olmak, en az ortaokul mezunu olmak, medeni haklara sahip olmak, birliğin en az iki üyesinin tavsiyesi ile başvurmak ve idare kurulu tarafından onaylanmak olarak sıralanmaktadır.¹ Kadınlar Dayanışma Birliği, 1959 yılında merkezi Paris'te bulunan

¹ 1960 yılı itibari ile kadınların okuma-yazma bilme oranının çok düşük olduğu bir ortamda en az ortaokul mezunu olma şartı çok fazla elitist bir yaklaşımdır.

“Conseil International des Femmes” adlı Uluslararası Kadınlar Konseyi ile işbirliği yapmak üzere hükümetten gerekli izin almak amacıyla başvur yapmıştır. Derneğin başvurusu Sıhhat ve İctimai Muavenet, Dâhiliye ve Hariciye bakanlıkları tarafından incelenmiş ve söz konusu işbirliğinin yapılmasında herhangi bir mahzur görülmediği şu şekilde ifade edilmiştir(BCA, 030.18/01.02.154.71.15):

“... Kadında anne, zevce, Vatandaş ve insan olmak bakımından şuur ve mesuliyet duygularını uyandırmak ve geliştirmek ve bilhassa sosyal sahada faaliyet gösteren kadın ile ilgili problemleri teşhis, tetkik ve halletmeğe çalışmak gibi konuları gayeleri arasına almış olan Kadınlar Dayanışma Birliğinin kurulmasında ve aynı maksatla faaliyette bulunan mezkûr yabancı teşekkül ile işbirliği yapmasında bir mahzur görülmemektedir.”

*Dâhiliye Vekili
Dr. Namık Gedik*

“Merkezi Ankara’da olmak üzere teşkiline teşebbüs edilen Kadınlar Dayanışma Birliği adlı cemiyetin kurulmasında ve merkezi Paris’te bulunan “Konseil International Des Femmes) - Milletlerarası Kadınlar Konseyi ile işbirliği yapmasında bir mahzur görülmediğini ve nizamnamelerin bağlı olarak: sunulduğunu saygılarımla arz ederim.”

*Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili
Lütfü KIRDAR*

“Teessüsüsü mutasavver “Kadınlar Dayanışma Birliği”nin merkezi Paris’te bulunan “Konseil International Des Femmes) adlı teşekkülle işbirliği yapmasında vekâletimce bir mahzur mütalaa olunmadığını, yukarıda maruz yazıları ekinin leffen ve iadeten takdim kılındığını saygılarımla arz ederim.

Hariciye Vekili Y.

İlgili bakanlıklardan gelen olumlu görüşlerin ardından 13.01. 1960 tarihinden Kadınlar Dayanışma Derneğinin, Fransa’da bulunan uluslararası Kadınlar Konseyi ile işbirliği yapmasına İcra Vekilleri Heyeti tarafından izin verilmiş ve cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından onaylanmıştır (BCA, 030.18/01.02.154.71.15).

Sonuç

1950-1960 dönemi Türkiye'nin tek partili dönemden çok partili döneme geçişin yaşandığı bir süreç olması açısından önem arz etmektedir. Fakat yapılan arşiv taramalarında ortaya çıkan belgeler neticesinde gözükmemektedir ki kadın ve kadın hareketlerinin Türk toplumu içerisindeki yeri istenilen etki ve güçte olmadığını söylemek mümkündür. Bunun temelinde yatan nedenlerin başında derneklerin halkın her kesimine yayılamamış ve daha seçkin bir yapıda olmasıdır. Bu kadınların eğitim seviyesinin düşük olmasının etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Fakat özellikle yeni yeni oluşmaya başlayan milli burjuvaziyi oluşturan işverenlerin korunması maksadı ile sendikalaşmanın ihmal edilmesi örgütlenmenin bir okulu olan sendikal hakların ve sendikacılığın gelişimini sekteye uğratmıştır. Ayrıca, mevcut sendikaların daha radikal olan Avrupalı çağdaşları yerine kapitalist sistem ile daha bütünleşmiş Amerikalı çağdaşları ile ilişki kurulmasına izin verilmesi örgütlenmenin önünü kapatmıştır. Gelir seviyesi düşük kişilerin özellikle de kadınların mevcut ortamda sendikalarda görev almamaları kadınlara ait sivil toplum kuruluşlarının tam manası ile özgür ortama sahip olmadığını bir göstergesi durumundadır.

Kadın hareketleri ve haklarının kazanılmasında önemli isimler olarak bahsedilen önder kadın şahsiyetler veya ilk kadın dernekleri aslında toplum ile ne kadar bütünleşik olduğu sorusu Türkiye'de kadın hareketlerinin tarihi açısından sorulması gereken en ciddi soruların başında gelmektedir. Her ne kadar bu isimler hem dernekleşme hem de kadının toplum içerisindeki görünürlüğüne artması bağlamında katkı sağlamış olsalar da toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yönden toplumun ana kitlesini temsil eden kadınların örgütlenememesi veya görünür olmaması ana sorunu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Akyüz, Yahya (2010). Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2010, Ankara: Pegem Akademi.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.10/229.542.15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.18/01.02.154.71.15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.18/01.02.164.24.8.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.18/01.02.120.54.10.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.18/01.02.135.34.7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA] , 030.18/01.02.130.97.3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.18/01.02.133.74.15.

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]*, 030.18/01.02.149.26.4.
- Çakır, Serpil (2013) *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul.
- Çarıkcı, Emin, *Menderes Döneminde Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=355213> Erişim Tarihi: 15.04.2017.
- Karakök, Tunay (2011), *Menderes Dönemi'nde (1950 – 1960) Türkiye'de Eğitim, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt/Volume 1, Sayı, Ağustos; Sayfa 89-97.
- Koç Yıldırım, *SENDİKACILIK TARİHİ*, Türk-İş Eğitim Yay. No.1 Ankara, 1998.
- Milliyet Gazetesi, 03.08.1965.
- Milliyet Gazetesi, 16.01.1958.
- Milliyet Gazetesi, 19.07.1954.
- Milliyet Gazetesi, 09.08.1954.
- Nal, Sabahattin(2005), *Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti*, Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi E 60-3,s137-171. <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/469-sayi-011/2254-80lerde-turk-is-1>, Erişim Tarihi:24.03.2017.
- Pektaş, Şerafettin, (2012), *Menderes'li Yıllar Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri*, Fırat Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, Asuman, Şimşek, Fırat (2011), *Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Küçük Ölçekli Bir Aile İşletmesi Üzerindeki Etkileri*, Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi (6: 2). <https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/is-hayatinda-kadin/1854>, Erişim Tarihi:24.03.2017.
- Tuna Işıl (2015) *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 13, Haziran, s. 473-491 .
- Tuik İstatistik Göstergeler 1923-2006 (2007), Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- Yılmaz, Buket (2010) , *1950–1960 Döneminde Türkiye'de Kadının Giyinme Davranışının Dönüşümü*, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir .
- Yıldız, Hacer (2015), *Türkiye'de Kadınların Siyasi Haklar Mücadelesi Ve Nakiye Elgün*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yıldız, Muhammet (2012), *Türkiye'de Kadın Haklarının Siyasi Gelişimi (1923-1950)* T.C. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Zafer, Gazetesi 5, 10,21'22 Aralık 1952.

İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet *Politika Belirleme Süreçleri*

*Dr. Nuran Talu**

Özet

İklim değişikliği, başlangıçta bilimsel ve teknik bir konu olarak görülmesine karşın artan bilgi temelleriyle etkilerinin çok daha kapsamlı olduğu anlaşılmıştır. İklim değişikliği bir çevre sorunu olarak görülmekle birlikte aynı zamanda sosyo-ekonomik bir sorundur. Bu nedenle iklim değişikliğini tam olarak anlamak ve başa çıkabilmek için sosyal, ekonomik ve siyasi konuların bir arada ele alınmasını sağlamak lazımdır.

İklim değişikliği ile mücadelede toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemi ilk bakışta anlaşılmamaktadır. Bunun nedeni bu alanda verilerin, araştırmaların ya da vaka incelemelerinin yok denecek kadar az olmasındandır. Oysa iklim değişikliği ile mücadelede toplumsal cinsiyetin anlamını vurgulayan bir dizi faktör vardır ve iklim değişikliğinin kaçınılmaz olduğu durumlara ve etkilere uyum sağlayabilmek ya da iklim değişikliğini önleyebilmek için bu faktörleri dikkate almak önemlidir.

Anahtar Sözcükler: İklim değişikliği; kadın, politika, hukuk, toplumsal cinsiyet.

* Küresel Denge Derneği Başkanı.

Makalenin gönderilme tarihi: 09.08.2017; Kabul tarihi: 15.09.2017.

Climate Change and Gender *Policy Making Processes*

Abstract

While climate change was initially regarded as a scientific and technical issue, the gradually increasing bases of knowledge have shown that the dimensions of this issue are far more extensive. Climate change is a socio-economic problem as well as an environmental one. For this reason, in order to fully understand and cope with climate change, it is necessary to ensure that social, economic, and political issues are addressed together.

The importance of gender equality in combating climate change is not perceived at first sight because data, research or case studies in this field are negligible. However, there are a series of factors emphasizing the significance of gender and the importance of women to combat climate change, and it is important to consider these factors to be able to achieve adaptation to the impacts in cases where climate change is inevitable or to be able to prevent it.

Key Words: Clime change, women, politics, law, gender.

Giriş

İklim değışikliği konusundaki genel kaygılar enerji politikalarını çevreyle ilgili tartışmalarının merkezine oturtmuştur. Bununla birlikte, gezegenin sürdürülebilirliği için kaygı duyulması gereken ve yaşamsal öneme sahip başka farklı pek çok konu vardır. İklim değışikliği ile mücadelede başarılı olmanın yolu ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik ilgili tüm unsurların kalkınma modellerine dahil edilmesi bir yana, daha da önemlisi sosyal adaletin tesis edilmesinden geçmektedir.

Sosyal adalet açısından bakıldığında kadınların, özellikle yerel doğal kaynaklara aşırı bağımlı olan gelişmekte olan ülkelerde ve topluluklarda yoksulların önemli bir bölümünü oluşturması nedeniyle, iklim değışikliğinin etkilerine karşı önemli oranda savunmasız durumda bulunmaları olasıdır. Ayrıca, mülkiyet hakları, bilgiye erişim ve kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda kadın ve erkekler arasındaki geleneksel rol farklılıkları nedeniyle iklim değışikliğinin etkileri, kadınları ve erkekleri farklı şekilde etkilemektedir.

İklim değışikliğinin kadın ve erkekler arasındaki eşitsizlik üzerindeki etkileri, sadece kısa dönemde ortaya çıkan etkiler ve davranış değışiklikleri ile

sınırlı değildir. Bu etkiler aynı zamanda kadın erkek ilişkilerinde daha sonradan da değişikliklere neden olurlar. Geleneksel üretimle ilgili görevler için daha fazla zaman harcanması, geleneksel iş rollerini yeniden güçlendirir ve kadınların başka roller oynamaya başlayabileceği bir değişimi engeller. Kadınların afetler ve çevresel kriz dönemlerinde geleneksel rolleri açısından başkalarına bakmakla yükümlü olmaları nedeniyle bu görevin beraberinde getirdiği artan yük, kadınların daha az hareket etmesine neden olur, bu da onları geleneksel olmayan diğer faaliyetlere yönelme fırsatlarını sınırlandırmaktadır. İklim değişikliği ile mücadele politikalarının oluşumuna kadınların aktif paydaşlar olarak dahil edilmemesinin nedenlerine bu açıdan yaklaşmak lazımdır.

1. İklim Değişikliğinin Bilimsel Temelleri

Günümüzde iklim bilimciler tarafından dünya iklim sisteminde hızlanan bir değişikliğin olduğu kabul edilmiştir. İklim sistemini oluşturan atmosfer, hidrosfer ve litosferde değişimler başlamış, doğal denge bozulmuş, bunun sonuçları da iklimi etkilemiştir. İklim değişikliğinin daha önceki hiçbir dönemde bu kadar hızlı gerçekleşmediği, insan etkisinin ise daha önceki değişikliklerde olmadığı kadar rol oynadığı bilimsel olarak kanıtlanmış durumdadır.

Bilimsel çalışmalar, küresel boyutta bir ısınma ile ortaya çıkan iklimdeki bu değişikliklerin ve bozulmaların önlemler alınmasına rağmen, yakın gelecekte ciddi sorunların yaşanmasına neden olabileceğini göstermektedir. Bu değişikliklerin temel nedeni, yerkürenin ısınım dengesinin değişime uğramasıdır. Güneş ısınımı ile yer ısınımı arasındaki mevcut dengeyi değiştiren herhangi bir etmen, iklim sistemini de etkilemektedir. Bu etmenler, kimi zaman doğal süreçlerle kimi zaman da insan kaynaklı faaliyetler nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

Bugün atmosfere salınan sera gazları, insan kaynaklı iklim değişikliğinin en önemli nedeni olarak bilinmektedir.¹ Sera gazlarının insan faaliyetleri sonucu atmosferde artması, gezegenin uzun dalgalı ısınım yoluyla soğuma etkinliğini zayıflatmasına, sera etkisi yaratmasına ve kürenin ısınmasına yol açmıştır.²

¹ Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olan ülkeler altı adet sera gazının salımlarının azaltılmasından sorumludur. Bu gazlar: CO₂ – Karbondioksit, CH₄ – Metan, N₂O – Diazot Monoksit, PFCs – Perflorokarbonlar, HFCs – Hidroflorokarbonlar ve SF₆ – Kükürt Heksaflorit'dir. Kyoto Protokolü'nde yer alan sera gazları; CO₂, N₂O ve CH₄'e ilave olarak sülfür heksaflorid (SF₆), hidroflorokarbonlar (HFC'lar) ve perflorokarbonlar (PFC'lar) olarak listelenmiştir.

² REC Türkiye, A'dan Z'ye İklim Değişikliği, Ankara, 2015.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, iklim değişikliğini “*Karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan değişiklik*” olarak tanımlamaktadır.³

İnsan kaynaklı iklim değişikliği; kömür, petrol ve doğal gaz gibi doğal enerji kaynakları olan fosil yakıtların yakılması, ormansızlaştırma ve sanayi süreçleri gibi insan etkinliklerinden ötürü atmosfere salınan sera gazı oranındaki hızlı artışın sera etkisini kuvvetlendirmesi ve arazi kullanım alışkanlıklarının değişmesi sonucunda yerkürenin ortalama yüzey sıcaklığında meydana gelen artış nedeniyle iklimlerde yaşanan değişiklikler olarak ifade edilmektedir.⁴

Bilim dünyası, sera gazı salımlarında ve yerkürenin ısısında yaşanan artışı Sanayi Devrimi’nden bu yana açık bir şekilde gözlemlemiştir. Sanayi Devrimi’nden önceki dönemde atmosferdeki karbondioksit - sera gazları içerisinde esas belirleyici olan gaz - yoğunluğu 280 ppm⁵ (bir milyonda iki yüz seksen sekiz parçacık) olarak ölçülmüşken, Nisan 2017’de bu yoğunluğun tüm zamanların en yüksek seviyesi olan 410 ppm seviyesini geçtiği gözlemlenmiştir. Bu sonuç atmosferik karbondioksit seviyesinde yeni bir rekor demektir.⁶

Atmosferdeki karbondioksit oranının, güvenilir sınır olan 350 ppm’i aşmış olması, yeryüzünde yaşamın sürekliliğini sağlayan hassas dengenin bozulmakta olduğunun önemli bir göstergesidir. Milyonlarca yıldan beri bu seviyelere ulaşmamış olan bu oran, atmosferdeki sıcak havanın daha fazla tutulmasına ve insan kaynaklı iklim değişikliğinin daha da hızlı bir şekilde gerçekleşmesine neden olmaktadır.

İklim değişikliğinin birçok sistemi bir arada etkilemektedir. İklimin değişmesi ile birlikte dünyada yağış düzeni bozulmakta, bu durum aşırı hava olaylarına yol açmakta, dolayısıyla iklim temelli doğal afetler artmaktadır. Artan sıcaklıklar, bitkisel üretim dönemlerini değiştirip gıda sistemini etkilemekte ve doğaya dayalı üretim yapan tarım ve hayvancılık gibi sektörlerde çalışan kesimlerin geçim kaynaklarını tehdit etmektedir. İklim değişikliğinden

³ Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change/UNFCCC), Madde 1.

⁴ www.unfccc.int. Erişim: 29 Temmuz 2017.

⁵ ppm: Milyonda bir parçacık (parts per million).

⁶ Bu ölçümler ABD’deki Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi (National Oceanic and Atmospheric Administration/NOAA) tarafından düzenli olarak yapılmaktadır (<http://www.esrl.noaa.gov/gmd/ccgg/trends/>).

özellikle su kaynaklarına dayanan tarımsal yapı ve ürün desenleri etkilenmekte, hassas ekosistemler ve türler yok olmaya başlamaktadır. Ayrıca, buzulların erimesiyle birlikte okyanuslar ve denizlerin seviyesinin yükselmesi ada devletlerine ve kıyı bölgelerinde deltalara zarar vermektedir.

2. İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Faktörü

İklim değişikliği, başlangıçta bilimsel ve teknik bir konu olarak görülmesine karşın artan bilgi temelleriyle etkilerinin çok daha kapsamlı olduğu anlaşılmıştır. İklim değişikliği bir çevre sorunu olarak görülmekle birlikte aynı zamanda sosyo-ekonomik bir sorundur. Bu nedenle iklim değişikliğini tam olarak anlamak ve başa çıkabilmek için sosyal, ekonomik ve siyasi konuların bir arada ele alınmasını sağlamak lazımdır.

İklim değişikliği ile mücadelede toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemi ilk bakışta anlaşılmamaktadır. Bunun nedeni bu alanda verilerin, araştırmaların ya da vaka incelemelerinin yok denecek kadar az olmasındandır. Oysa iklim değişikliği ile mücadelede toplumsal cinsiyetin anlamını vurgulayan bir dizi faktör vardır ve iklim değişikliğinin kaçınılmaz olduğu durumlara ve etkilere uyum sağlayabilmek ya da iklim değişikliğini önleyebilmek için bu faktörleri dikkate almak önemlidir.

İklim değişikliği aynı zamanda bir insani gelişme konusudur. Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu (2007), iklim değişikliğinin insan özgürlüklerini ve seçimlerini sınırlandırma tehdidini içerdiğini kabul etmekte ve özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile iklim riskleri ve olumsuz etkilenebilirlik durumları arasında bağlantı olduğunu vurgulamaktadır.⁷ Örneğin, iklim değişikliği karşısında yoksullar, kadınlar ve erkekler dahil olmak üzere farklı grupların farklı şekillerde etkileneceği gerçeği dikkate alınmadan, yoksulluğun ortadan kaldırılması veya insani gelişmenin teşvik edilmesi mümkün değildir. Çünkü iklim değişikliği, yoksul bölgeleri, toplulukları ve kişileri, etkilere uyum sağlamak için en az kaynağa sahip olmaları nedeniyle orantısız olarak etkilemektedir. Kadınların, dünyadaki yoksulların yaklaşık % 70'ini oluşturdukları tahmin edilmekte olup bu açıdan da iklim değişikliğinden daha çok etkilenmeleri olasıdır.

İklim değişikliğinin mevcut eşitsizlikleri ve özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini artırdığı ve kadınlar üzerinde farklı etkiler yarattığı son yıllar-

⁷ Human Development Report 2007/2008, Director and Lead Author: Kevin Watkins, United Nations Development Programme, New York, ss. 30, 33, 44.

da yaygın bir şekilde kabul görmeye başlamıştır. Erkekler ve kadınlar arasında toplum, iş ve aile yaşamında cinsiyete özgü roller nedeniyle yapısal farkların mevcudiyeti, her iki cinsiyetin iklim değişikliğinden olumsuz etkilenebilirliği ve etkilere uyum sağlama kapasitesi; yaş, etnik köken, sınıf, gelir düzeyi, din ve cinsiyete göre sosyal açıdan farklılık göstermesine neden olmaktadır. Bu açıdan iklim değişikliği ile mücadelenin her alanında her cinsiyetin kendilerine özgü ihtiyaç ve önceliklerini dikkate almak ve kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerinin sadece kısa dönemde ortaya çıkan etkiler ve davranış değişiklikleri ile sınırlı olduğunu düşünmemek lazımdır.

Kadınlar ve erkekler, iklim değişikliği algıları ve bu olguyla başa çıkış biçimleri açısından farklılık göstermektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalar kadınların iklim değişikliği konusunda erkeklere oranla daha net bir bilince/farkındalığa sahip olduklarını ve iklim değişikliğini daha tehlikeli bir olgu olarak algıladıklarını ortaya koymuştur. İklim değişikliği ile mücadeleye yönelik önlemlerin değerlendirilmesinde de cinsiyetler arasında anlamlı farklar gözlemlenmektedir. Erkekler teknik çözümlere güvenirken, kadınlar daha çok yaşam biçiminin değiştirilmesi için (yeşil alan talebi, enerjinin, suyun az tüketilmesi gibi) çaba harcamaktadır.

Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler iklim değişikliğine karşı kırılganlığı artırıcı bir rol oynamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsalda yaşayan kadınlar, iklim değişikliğinden etkilenen grupların başında gelmektedir. Kırsal kadınları, doğal kaynakların birincil kullanıcıları olmaları ve ücretsiz tarım işlerinde çalışmaları gibi geleneksel rolleri nedeniyle, tehdit altında olan doğal kaynaklara geçimlikleri açısından daha bağımlıdır. İklim değişikliğinin etkileri doğal kaynakların teminini giderek zorlaştırdığı için kadınlar gündelik hayatlarında, örneğin su ve gıda temininde iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine erkeklere oranla çok daha çok maruz kalmaktadır.⁸

İklim afetlerinin yönetimine dair bazı araştırma sonuçları ve vaka çalışmaları cinsiyetler arasında bir dizi farklılığı su yüzüne çıkarmıştır. Örneğin 1991 yılında Bangladeş'teki siklon ve sel felaketinde kadınlarda ölüm oranı erkeklerin ölüm oranının beş katı olarak tespit edilmiştir. Bunun nedeni, Bangladeş'te verilen sel tehlikesi alarmları halka açık yerlerde erkekler arasında kulaaktan kulağa yayılırken, ev içinde ailelerin diğer fertleri –kadınlar, genç kızlar ve çocuklar gibi– uyarılamamıştır. Kadınların, yanlarında bir erkek olmadan evden çıkmaları yasak olduğu için, kadınlar ailenin erkeklerinin gelip

⁸ TALU, Nuran, Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti, Editör: İsmail Yılmaz, Phoenix Yayınevi, Ankara, Kasım 2015.

kendilerini güvenli bir yere götürmelerini beklerken ölmüştür. Yine Hint Okyanusunda 2004 yılında yaşanan Tsunami felaketinde ölenlerin yüzde 67'sini kadınlar oluşturmuştur.

İklim felaketlerinde kadınların fiziksel dezavantajı sosyal normlarla daha da artmaktadır. Kıyafetleri dahi kadınlara felaketlerden kurtulmak için engel çıkarmaktadır. Bangladeş siklonunda kadınlar geleneksel kıyafetleri olan 'sari'ler (Sari: Bangladeş, Hindistan ve Pakistan gibi Güney Asya ülkelerinde kadınların giydiği, ipek ya da pamuktan dokunmuş, dikiş ya da iğne kullanılmaksızın gövdeye uydurulan, tek parçalı ayağa kadar uzun ulusal giysi) yüzünden koşamamış, yüzememiş ve hayatlarını kaybetmiştir.

Yine Bangladeş'teki vakalarda soyadını devam ettirmek uğruna, bazı babaların kızları yerine oğullarını kurtarmış olmaları, iklim afetlerinde sosyal normlara teslim olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çarpıcı bir örneğidir.⁹

Kadınların ve erkeklerin iklim afetlerinden farklı etkilendiklerini gösteren değişik bir örnek, Orta Amerika'da bu kez erkek ölümlerinin daha çok olduğu Mitch Kasırgasıdır. Buradaki farklılığın nedeni ise, erkeklerden kahramanlık bekleyen ve onlara risk alma cesareti veren toplumsal cinsiyet normlarıdır. Bu kasırgada erkekler, sağ kalmış olabileceğini düşündükleri yakınlarını ararken ve doğal afetler sonrası enkaz kaldırma çalışmaları sırasında kadınlara oranla daha çok sayıda hayatını kaybetmiştir.¹⁰

Yaşanan bu olaylara geniş bir açıdan bakıldığında, her iki cinsiyetin de iklim afetleri karşısındaki kırılganlığını, sosyo-ekonomik statülerine ve dayatılan kültürel davranış rollerine bağlamak mümkündür.

İklim değişikliği ile mücadele çalışmalarında toplumsal cinsiyet faktörünü tüketim normları açısından da ele almak gerekmektedir. Genelde, insanların tüketim taleplerinin (kimin neyi satın aldığı ve satın alma kararlarını kimin verdiği gibi), üstlenilen cinsiyet rolleriyle ilişkili olduğu bilinmektedir. Buradan bakıldığında kadınların ve erkeklerin sebep olduğu karbondioksit (CO₂) emisyonları açısından iklim değişikliğine katkılarının farklılık gösterdiğine dair bazı araştırmalar mevcuttur. Örneğin; İsveç'te orta yaşlı erkekler, kadınlardan iki kat fazla enerji tüketmekte ve bu ölçüde dolaylı olarak saldıkları CO₂ ile iklimi değiştirmektedir. Enerji tüketimindeki bu fark; bir yandan kadın ve erkek arasındaki motorlu araç kullanımındaki sayı farkından, öte yandan erkeklerin kendilerini arabalarıyla özdeşleştirmelerinden ve cinsiyetlerini güç faktörü zannetmelerinden ileri gelmektedir.

⁹ <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2015/9/bangladesh-climate-change>.

¹⁰ <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2015/9/bangladesh-climate-change>.

Kadınları sadece iklim değişikliğinden olumsuz etkilenen yardıma muhtaç kurbanlar olarak görmek eksik, hatta bazen yanlışlara götüren bir bakış açısıdır. Oysa kadınlar iklim değişikliğinin mağduru olmakla kalmayıp, sebebi de olabilir. Daha da önemlisi kadınların iklim değişikliği mücadele politikalarının şekillenmesinde ve uygulamalarda üstlenecekleri çok önemli roller vardır. Ancak bu sorumluluklar görmezden gelinmektedir.¹¹

Bugün birçok ülkede kadınların evlerdeki esas enerji yöneticileri, iklime dayanlı tarıma geçişte gıda sisteminde önemli aktörler olduğu, sürdürülebilir enerji ve ulaşım alanları gibi düşük karbon kalkınma ekonomilerini etkileyecek güçlü aktörler olabilecekleri gerçeği göz ardı edilmektedir. Bugüne kadar iklim değişikliği ile mücadele için inşa edilen politikaları oluşturan karar mekanizmalarına kadınların katılımı son derece kısıtlı olmuştur. Söz konusu karar alma düzeylerinde erkeklerin ve erkek perspektifinin ağırlıklı olması, ne yazık ki kadınların geleneksel uygulamalarından gelen bilgi ve deneyimlerinden iklim mücadelesinde yararlanılamamasına neden olmaktadır.

Görüldüğü üzere, iklim değişikliği ile mücadelede azaltım, uyum, finansman temini, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme gibi alanlarda toplumsal cinsiyet analizine önemle gerek duyulmaktadır. Böylece bu alanda toplumsal cinsiyete duyarlı öncelikler ve ihtiyaçlar öne çıkarılabilecektir. Bunun için kadınların iklim değişikliği ile mücadele politikalarının, hemen her yönetim düzeyinde-küresel, bölgesel, ulusal ya da yerel-toplumsal cinsiyete duyarlı olması için söz sahibi olması gerekmektedir.

3. Toplumsal Cinsiyetin Küresel İklim Çerçevesinde Yeri

Uluslararası düzeyde iklim değişikliği ile mücadele politikalarında cinsiyete dayalı bakış açısının yer alması için yapılan çalışmalar için öncelikle, doğru- dan ilgili olmamakla beraber 90'lı yıllardan bu yana, çoğu Birleşmiş Milletler (BM) şemsiyesi altında yürürlükte olan çevre, kadın ve kalkınma politikaları ile ilgili bir dizi kural koyucu çerçevelerde (Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, Gündem 21, Hyogo Eylem Çerçevesi, Rio+20 Sonuç Belgesi, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gibi) yer alan toplumsal cinsiyet eşitliği kararlarını dikkate almak lazımdır.

Bu kararlar devletlerin bugüne kabul etmiş olduğu toplumsal cinsiyet

¹¹ TALU, Nuran, Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti, Editör: İsmail Yılmaz, Phoenix Yayınevi, Ankara, Kasım 2015.

eşitliği, kadınların insan hakları ve sürdürülebilir kalkınma alanları arasında somut bağlantılar tesis etmekle birlikte, aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadele politikalarını belirleme süreçleriyle de bütünleşmektedir.

3.1. CEDAW ve İklim Değişikliği

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women/CEDAW) kadınlar ve erkekler arasında eşitliğin teşvik edilmesine yönelik en spesifik uluslararası insan hakları antlaşmasıdır. Sözleşme'nin odak noktası, kadınların ve erkeklerin özlü eşitliğe dayalı olarak 'bütün ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve siyasi haklardan yararlanmalarının sağlanmasıdır. Bu çerçevede CEDAW, devletler nezdinde her sektörde toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların benimsenmesi için somut eylemleri hayata geçirmeye devam etmektedir.

Son dönemlerde CEDAW platformlarında iklim değişikliği ile ilgili küresel politikalara toplumsal cinsiyet faktörlerini dahil edilmesiyle ilgili bazı kararların alındığı bilinmektedir.¹² Bu kararlara binaen CEDAW Taraf Devletleri; iklim değişikliği politikalarının işaret ettiği bütün alanlarda cinsiyet eşitliğini garanti edecek somut önlemleri almaya çağrılmaktadır.

CEDAW politikaları çerçevesinde, iklim değişikliği ile mücadelede cinsiyet eşitliği için özellikle afet riski azaltılması temasına odaklanılmakta ve devletlerin ve diğer paydaşların toplumsal cinsiyete duyarlı iklim değişikliği ve afet risk azaltma önlemlerinin geliştirilmesinde dikkate almaları gereken bazı spesifik konulara dikkat çekilmektedir. Örneğin, kadınların iklim değişikliğine bağlı felaketlerin yönetilmesinde erkeklere oranla daha çok etkilenmelerinin yanında, yükselen sıcaklıklara karşı daha savunmasız olmaları, iklim değişikliği ile gelen sağlık sorunlarını sorgulamaya bir başlangıç teşkil etmiştir.

CEDAW'ın uygulama araçlarından olan Pekin Eylem Platformu, uluslararası toplumun toplumsal cinsiyete ilişkin birçok önemli alanda çalışmalar yapma kararlılığını ortaya koyan bir belgedir. Platform, toplumsal cinsiyet eşitliği ve çevre alanındaki çalışmaların etkinliğinin izlenmesi açısından öteden beri bazı göstergeler kullanmaktadır. Bu göstergeler, çeşitli düzeylerde kamu sektöründe iklim değişikliği karar verme süreçlerine kadınların katılımı-

¹² Sözleşme'nin 2. Maddesi kapsamında alınan Tarafların Öz/Çekirdek Yükümlülükleri Hakkında 28. No.lu Genel Tavsiye Kararı (CEDAW/C/GC/28, 2010).

nı ve çevre ve iklim değişikliği ile ilgili alanlarda eğitimin bölümlere ayrılmasını ölçmektedir.

Uluslararası iklim müzakereleri açısından bakıldığında; *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*'ne (United Nations Framework Convention on Climate Change/UNFCCC), Taraf¹³ Devletler 2012 yılındaki Konferansta (Doha, COP18) aldıkları bir kararla, UNFCCC ve Kyoto Protokolü çerçevesinde oluşturulan karar verici tüm organlarda kadınların katılımının artırılması ve kadınların ve erkeklerin gereksinimlerini eşit şekilde karşılamayı amaçlayan etkin bir iklim değişikliği politikasının oluşturulması için CEDAW ile Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformuna uygun olarak yeni adımlar atılması gerektiğini kabul etmişlerdir.¹⁴

Böylece, cinsiyete duyarlı iklim politikalarının uygulanmasına ilişkin başlıca zorluklar ortaya çıkmaya başlamış ve CEDAW Sözleşmesinde ve diğer uluslararası insan hakları belgelerinde ifadesini bulan kadının insan haklarına dayalı yaklaşımların devletler tarafından ulusal iklim politikalarının toplumsal cinsiyete duyarlı bir şekilde uygulanması ihtiyacına güçlü bir vurgu yapılmıştır.¹⁵

3.2. UNFCCC Kararlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Giriş Noktaları

İklim değişikliği ile mücadelede Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında bugün yürürlükte olan uluslararası iklim anlaşmaları sırasıyla Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (21 Mart 1994), BM Kyoto Protokolü (16 Şubat 2005) ve BM Paris İklim Anlaşmasıdır (4 Kasım 2016). Bu anlaşmaların tamamının hazırlık ve kabul süreçlerinde taraflarca kabul edilen ve sözleşmelerin/protokollerin uygulanmasında eşitlik, barış adalet gibi temel ilkeleri barındıran bir dizi deklarasyon, karar, sonuç belgesi ve mutabakat metni mevcuttur. (Nairobi Çalışma Programı, Bali Yol Haritası, Kopenhag Mutabakatı gibi)

Ancak toplumsal cinsiyet eşitliği etmenlerinin iklim değişikliği ile ilgili uluslararası hukuk belgelerine dahil edilmesi ve buna bağlı olarak iklim mücadelesinde cinsiyetler arası eşitliğin sağlanmasının tarafların sorumluluklar-

¹³ Taraflar: BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Taraf ülkelerin hükümetleri.

¹⁴ UNFCCC Taraflar Konferansı/COP: Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on *Climate Change*.

¹⁵ CEDAW'ın iklim değişikliği ile ilgili ilk kararı: "*Statement of the CEDAW Committee on Gender and Climate (2009)*".

dan biri olarak kabul görmesi uzun zaman almıştır. Çerçeve Sözleşmenin dünya gündemine girdiği 1992'den bu yana toplumsal cinsiyet konusuna bir süre hiç değinilmemiş, uluslararası müzakereler daha çok ekonomik ve teknokratik tartışmaların etrafında yoğunlaşmıştır. Bu nedenle genelde eşitlik ve özeldede ise toplumsal cinsiyette eşitlik konularını iklim değişikliğine dair politikalara dahil etmek çok zor olmuştur.

Oysa iklim değişikliğinin farklı kuşaklar üzerinde farklı etkileri olduğu gibi farklı cinsiyetler üzerinde de farklı etkileri olmaktadır. Uluslararası ya da ulusal platformlarda etkin bir iklim politikası yürütebilmek için bu alandaki eşitlik, adalet ve hakkaniyet anlayışının ve dolayısıyla cinsiyetler-arası eşitliğin nasıl ve neden önemli bir etken olduğunu anlamak önemlidir.

Küresel iklim çerçevelerine toplumsal cinsiyete dair atıflar 2001 yılından itibaren dahil edilmeye başlanmıştır. Bu konu ilk kez UNFCCC 7. Taraflar Konferansında (Marakeş, COP7) taraf devletlerce kabul edilen *Marakeş Uzlaşmaları* kararlar paketinde yer almıştır.¹⁶ Marakeş kararları, uluslararası iklim konferanslarında ve UNFCCC kapsamında oluşturulan organların tümünde Tarafların temsiline kadınların daha fazla sayıda katılmasını toplumsal cinsiyet dengesi açısından ele alan özgün kararlardır.

Sonraları süregelen süreçte Birleşmiş Milletler bünyesindeki kadın örgütlerinin (BM Kadın/UN Women gibi) ve kadın sivil toplum örgütlerinin iklim değişikliğiyle ilgilenmeye başlaması ile birlikte, uluslararası iklim müzakerelerinde toplumsal cinsiyet konusu daha geniş kapsamda tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çerçevede, 2007 yılında, UNFCCC 13. Taraflar Konferansındaki (Bali, COP13) müzakerelerde kabul edilen Bali Eylem Planında *Toplumsal Cinsiyet ve İklim Değişikliği Modülleri* yer almıştır. Bu modüllerde; i) toplumsal cinsiyetin iklim değişikliğine dâhil edilmesi için bir çerçeve olarak uluslararası hukuk araçlarının kullanılması, ii) iklim değişikliğinin etkilerine uyum çalışmalarına toplumsal cinsiyetin dâhil edilmesi, iii) olumsuz sonuçların hafifletilmesi ve uyumla ilgili önlemlerin desteklenmesi amacıyla teknoloji geliştirme/ transferi konusunda toplumsal cinsiyete duyarlı stratejiler geliştirilmesi ve iv) iklim değişikliği finansman mekanizmalarına toplumsal cinsiyetin dâhil edilmesi hakkında önemli bir dizi karar yer almıştır.¹⁷

¹⁶ "Decision -/CP.7: Improving the participation of women in the representation of Parties in bodies established under the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol"(Marrakesh Accords, 2001).

¹⁷ TALU, Nuran, Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti, Editör: İsmail Yılmaz, Phoenix Yayınevi, Ankara, Kasım 2015.

Bu kararlar, toplumsal cinsiyet ve iklim değişikliği üzerine uluslararası kadın sivil toplum ağlarının oluşmasını getirmiş ve bu örgütlerle BM kadın kuruluşları arasında tesis edilen ortaklıklarla iklim mücadelesinde kadın bakış açısına daha fazla önem verilmesi için uluslararası topluma önemli mesajlar verilmiştir.

UNEP, UNDP, IUCN, Kadının Çevre ve Kalkınma Örgütünün (Women's Environment and Development Organization/WEDO¹⁸) işbirliği ile Bali'de kurulan *Küresel Toplumsal Cinsiyet ve İklim Değişikliği İttifakı* (Global Gender and Climate Alliance/GGCA) bu örgütlerden biridir. GGCA, uzun süredir kadın ve iklim değişikliği bileşeninde bir yandan farkındalık yaratmak için çalışmakta öte yandan hükümetlerin iklim müzakere zeminlerinde aktivist faaliyetlerine devam etmektedir. Yine global organizasyonlardan olan *Tarım ve Doğal Kaynak Yönetiminde Değişim için Kadın Örgütü* (Women Organizing for Change in Agriculture and Natural Resource Management/WOCAN¹⁹) *Toplumsal Cinsiyet ve İklim Değişikliği – Kadınlar için İklim Adaleti Ağı* (GenderCC – Women for Climate Justice²⁰) ve *Kadınların Yeryüzü ve İklim Eylemi Ağı* (Women's Earth and Climate Action Network/WECAN,²¹ 2011) gibi kadın sivil oluşumları dünyanın bir çok bölgesinde iklim değişikliği politikalarının kadınlar üzerinde yarattığı sosyal ve ekolojik adaletsizlikleri, meselenin politika savunuculuğunu ve sürdürülebilir çözümlerini ele alan çalışmalar sürdürmektedir.

İklim müzakerelerinde *Kopenhag Mutabakatı* (Copenhagen Accord/CA)'nın kabul edildiği 2009 yılındaki 15. Taraflar Konferansında (Kopenhag, COP15) hükümetlerin resmi delegasyonunun % 30'unun kadınlardan oluşması bugüne kadar COP toplantılarına kadınların katılımının rekor düzeyi olarak değerlendirilmiştir. CA'da her ne kadar doğrudan iklim ve kadın bileşenine dair bir karar yer almadıysa da iklim değişikliği çerçevesinde adil, eşitlikçi ve cinsiyete duyarlı bir bakış açısının yerleşeceği işaretleri verilmiştir.

Nitekim, bir sonraki Taraflar Konferansı'nda, 2010'da Cancun'da (Cancun, COP16) hükümetler tarafından kabul edilen *Cancun Kararları* (Cancun Agreements); iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlama, sera gazı emisyonlarını azaltma ve finansman ve teknoloji temini dahil olmak üzere bir di-

¹⁸ 1991 yılında kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür.

¹⁹ 2004 yılında kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür.

²⁰ 2008 yılında kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür.

²¹ 2011 yılında kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür.

zi kritik müzakere alanlarında toplumsal cinsiyete atıflar içeren iklim değişikliği konusundaki ilk küresel politika olmuş ve bu kararları 2011'deki Durban Taraflar Konferansı'nda (Durban, COP17) kabul edilen Durban İklim Değişikliği Stratejisi'nde (Durban Climate Change Strategy) yer alan paralel toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları izlemiştir.

2012'de Doha'da yapılan Taraf Devletlerin 18. Konferansında (Doha, COP18) hükümetler; resmi müzakere organlarında toplumsal cinsiyet dengesinin sağlanarak, kadınların tüm süreçlerde temsilini izlemek amacıyla bir raporlama mekanizması oluşturulmasına ve daha da önemlisi kadın ve iklim değişikliği çalışmalarının teşvik edilmesine dair önemli kararlar almışlardır. Doha Taraflar Konferansında ayrıca, bir ilk olarak toplumsal cinsiyet ve iklim değişikliği bileşeninin Taraf Devletler Konferanslarının daimi bir gündem konusu olarak ele alınması kararlaştırılmıştır. Bu kararlar 19. Taraflar Konferansında (Varşova, COP19) pekiştirilmiştir.

Böylece; uluslararası iklim masalarında *köyden küresel düzeye* kadar, toplumsal cinsiyete duyarlı bir iklim politikasının şekillenmesinde, kadınların aktif ajanlar/aktörler olduğu açıkça beyan edilmiştir. Bundan böyle, kadınların bu iklim karar süreçlerine katılımının önemi bir yana ayrıca, kadınlar ve erkekler arasında iklim değişikliğine katkı ve sonuçlarından etkilenme bakımından ortaya çıkan farklar daha çok tartışılmaya başlanmış, kadınların iklim değişikliklerinin sonuçlarından farklı ve eşitliksiz bir şekilde etkilendikleri ya da iklim değişikliğine farklı ölçülerde katkıda buldukları ortaya çıkmıştır.

2014 yılında Lima'da düzenlenen Taraf Devletler 20. Konferansı'nda (Lima, COP20) *Lima Toplumsal Cinsiyet Çalışma Programı* (Lima Work Programme on Gender) başlatılmıştır. Toplumsal cinsiyete duyarlı iklim politikalarının teşvik edilmesine ve bu politikaların etkin bir şekilde uygulanmasına yönelik iki yıllık bir çalışma programı olarak tasarlanan bu inisiyatifle birlikte bu konu uluslararası masalarda daha kararlı ve resmi bir iş programı dahilinde dikkate alınmaya başlanmıştır.²²

Lima Toplumsal Cinsiyet Çalışma Programı iklim değişikliği ile toplumsal cinsiyet faktörleri arasındaki kesişmeyi iki temel bakış açısıyla ele almıştır. Bunlardan biri, kadınların iklim değişikliğinden etkilenebilirliği; diğeri ise iklim değişikliğiyle mücadele alanlarında işaret edilen sürdürülebilir kalkınma süreçlerindeki vazgeçilmez rolleri ve etkinlikleridir. Dolayısıyla, iklim değişikliğiyle mücadelenin her alanında toplumsal cinsiyet eşitliğini göz

²² https://unfccc.int/files/meetings/lima_dec_2014/decisions/application/pdf/auv_cop20_gender.pdf. Erişim: 3 Ağustos 2017.

önünde bulundurmak, kadınların özel ihtiyaçlarını ve önceliklerini ve daha da önemlisi iklim değişikliğini dikkate alan sürdürülebilir kalkınma süreçlerine katılmalarını ve bundan yararlanmalarını sağlamak için uygulamaya dönük eylemlerde bulunmak önemlidir.

Lima Çalışma Programı ile birlikte ilgili paydaşlar bu konuda daha önce görülmemiş bir heyecanla ortak bir taahhüt etrafında birleşmişlerdir. Bu süreçte kadın müzakerecilerin kapasiteleri güçlendirilmiş ve müzakere edilen sonuçlarda bir fark yaratılmış, toplumsal cinsiyet ve iklim değişikliği bağını tanımlayan çok çeşitli bilgi zeminleri/ürünleri yaratılmıştır. Böylece toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadınların güçlendirilmesinin iklim değişikliği politikalarına ve söylemlerine daha fazla dahil edilmesi için Taraf Devletler, UNFCCC Sekreteryası, BM sistemi kuruluşları ve mali mekanizmalar (Yeşil İklim Fonu/Green Climate Fund, Küresel Çevre Fonu/Global Environment Facility gibi) ile birlikte çalışan kadın kuruluşları/iklim savunucuları arasında daha güçlü ve sistemli işbirliği ortamı oluşturulmuştur.

3.3. Toplumsal Cinsiyet Ve İklim Değişikliği Alanında Çalışan Önemli Uluslararası Kuruluşlar

İklim değişikliğinin cinsiyete bağlı olarak önemli etkiler ve farklılıklar gösterdiği bilimsel açıdan ilk kez *Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli*'nin (Intergovernmental Panel on Climate Change/IPCC) *4. Değerlendirme Raporu*'nda (IPCC Fourth Assessment Report, 2007) açıklanmıştır.²³

Sonraları IPCC'nin 5. Değerlendirme Raporu (IPCC Fifth Assessment Report, 2013) ile diğer güncel raporlarına iklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet kesişmelerine dair araştırma sonuçları eklendikçe, bu konu uluslararası kuruluşların iklim gündemine daha etkin bir şekilde girmiş, Birleşmiş Milletlerin öncülük ettiği hemen her uluslararası iklim müzakere zeminlerinde, kadınların ve erkeklerin toplumsal rolleri itibariyle iklim değişikliğinin sonuçlarından farklı ölçüde etkilendiklerine dikkat çekilmiştir.²⁴

²³ IPCC, Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability", Working Group II Contribution to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, "Chapter 17: Assessment of Adaptation Practices, Options, Constraints and Capacity, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 717-743.

²⁴ TALU, Nuran, Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti, Editör: İsmail Yılmaz, Phoenix Yayınevi, Ankara, Kasım 2015.

Böylece başta Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve ona bağlı kuruluşlar olmak üzere önemli uluslararası/bölgesel oluşumlar, çalışmalarında kadınlar ile erkeklerin toplumsal rolleri itibariyle iklim değişikliğinin sonuçlarından farklı ölçüde etkilendiklerine yer vermiş bu konuyu toplumsal cinsiyet stratejik planlamalarına dahil etmişlerdir.

3.3.1. Birleşmiş Milletler ve Bağlı Kuruluşları

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme/UNDP), iklim değişikliği ile mücadelede cinsiyete dayalı toplumsal bakış açısını çeşitli ülkelerde yürüttüğü bir çok projeye dahil etmeye başlamıştır. UNDP, toplumsal cinsiyete dayalı farklılıkların ve eşitsizliklerin özellikle iklim değişikliği ile mücadelede etkilere uyum sağlama kapasitesi üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğundan hareketle, toplumsal cinsiyetin özellikle uyum politikaları ile bütünleştirilmesi için çalışmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (United Nations Environment Programme/ UNEP) ülkeler için hazırladığı *Ulusal Uyum Eylem Programları* (National Adaptation Programmes of Action/NAPAs) rehberlerinde, iklim değişikliğinin kadınlar ve erkekler üzerindeki farklılaşan etkileri ve kadınların uyum önlemlerinde üstlendikleri yaşamsal rol önemle vurgulanmaktadır. Bu rehberde, cinsiyet eşitliği NAPA hazırlama sürecinin yönlendirici ilkelelerinden biri olarak kabul görmekte olup, ülkelerin NAPA hazırlık süreçlerine kadınların katılımının sağlanması gerektiğine ayrıca işaret etmektedir.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization/FAO) tarafından yürütülen ve doğal kaynakların bozulması, çölleşme, ormansızlaşma, kuraklık gibi iklim değişikliğinin çeşitli etkilerinin kadınları tehdit ettiğine dair sayıları giderek artan bir dizi çalışma vardır. Bu çalışmalarda, tarım ve gıda sektörüne dair ülkelerin kalkınma planlarında kadınların karar verme ve siyaset belirleme süreçlerine katılmalarının önemi vurgulanmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (World Health Organization/WHO) sıcak iklimlerde kadınların ve özellikle hamilelerin vücut dirençlerinin erkeklere nazaran daha kırılgan olduğunu, dolayısıyla iklim değişikliklerinden daha fazla etkilendiğini çeşitli çalışmalarla ortaya koymuştur. Beslenme sıkıntıları, vektörlerin neden olduğu hastalıklar, solunum sistemi hastalıkları, su bağlantılı hastalıklar gibi iklim değişikliğinin dolaylı olarak insan sağlığına yönelik etkilerine kadınlar daha fazla maruz kalmaktadır. İklim değişikliğinin kadınlar üzerinde sağlık açısından fazladan yük oluşturduğu üzerine WHO bünyesinde bilimsel araştırmalar giderek artmaktadır.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization/UNESCO) tarafından cinsiyet ve iklim değişikliği üzerine yapılan çalışmalar daha çok ilgili paydaşların bu konudaki farkındalığını arttırmak yönündedir. UNESCO tarafından hazırlanan *Cinsiyet ve İklim Değişikliği El Kitabı* bu faaliyetlerden biridir.²⁵

3.3.2 OECD, Toplumsal Cinsiyet ve İklim Değişikliği

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development/OECD) kadınların iklim değişikliği ile olan bağı 2009 yılından bu yana ele almakta olup, bu çerçevede kadınların ve erkeklerin iklim değişikliğinden cinsiyete özgü roller nedeniyle farklı etkilendiği vurgulanmaktadır.²⁶

OECD'ye göre; özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınlar, maaşlı mesleklere göre tarım gibi doğal kaynaklara bağımlı faaliyetlere orantısız olarak katılmaktadır. Bu faaliyetlerin doğrudan iklim koşullarına bağılı olması nedeniyle farklılıklar, kadınları etkileyecektir.

OECD'nin vurguladığı en önemli etki, kadınların iklim değişikliği nedeniyle tarımsal ekonomi alanında olumsuz etkilenebilir durumda olmalarından ve kısmen bilgi, kaynak ve tarımsal arazi gibi zenginlik kaynakları konusundaki haklarından yararlanma konusundaki göreceli dezavantajlı durumlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin kadınların yeni mahsul türlerine ve tarımsal teknolojilere erişimleri sınırlı olmaktadır. Kadınların verimli geçim kaynaklarını değişen iklimin etkilerine uyumlu hale getirmek kapasiteleri görmezden gelinmektedir.²⁷

3.3.3 AB, Toplumsal Cinsiyet ve İklim Değişikliği²⁸

Avrupa Birliği'nin (AB) iklim değişikliğiyle ilgili politikalarında başlan-

²⁵ TALU, Nuran, Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti, Editör: İsmail Yılmaz, Phoenix Yayınevi, Ankara, Kasım 2015.

²⁶ TALU, Nuran, Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti, Editör: İsmail Yılmaz, Phoenix Yayınevi, Ankara, Kasım 2015.

²⁷ Integrating Climate Change Adaptation into Development Co-operation , Policy Qu- idance, OECD, Paris, 2009.

²⁸ Bu bölümde Ezgi Kovancı ve Duygu Yıldız Karakoç tarafından yazılan "İklim Ada- letsizliğine Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakış" başlıklı makaleden yararlanıl- mıştır 2017, Ankara, 2017.

gıçta toplumsal cinsiyet ve eşitliği konusunun çok fazla yer almadığı görülmektedir.²⁹ Ancak son zamanlardaki gelişmelerle birlikte, özellikle daha fazla kadın örgütünün iklim konusunda uluslararası alanda kendine yer edinmeye başlaması, kadın ve toplumsal cinsiyet konularının gündeme gelmesi iklim değişikliğine toplumsal cinsiyet açısından bakılmasını AB ülkelerinde dikkat çeken bir konu haline dönüştürmüştür.

Toplumsal cinsiyet eşitliği alanında çalışan bir AB kuruluşu olan Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE), 2012 yılında toplumsal cinsiyet eşitliği ve iklim değişikliği konusunda AB göstergelerini içeren “*Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve İklim Değişikliği*” başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Bu rapora göre; kadınların, iklim değişikliğinin etkilerinden daha fazla etkilenmesine karşın onların bakış açıları ve gereksinimlerinin yeterince dikkate alınmadığı vurgulanmaktadır.³⁰ Raporun sonuçları iklim değişikliğine karşı etkin önlemler alınabilmesi için iklim değişikliği karar verme sürecinde daha fazla kadına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.³¹

EIGE Raporuna göre kadınlar, AB üyesi devletlerin kamu sektöründeki iklimle ilgili karar verme görevlerinin sadece yaklaşık dörtte birinde bulunmaktadır. Üye devletler arasında iklim değişikliği politikalarına ilişkin yüksek düzeyde karar verme görevlerinde bulunan kadınların oranı, % 8 (İtalya) ile % 50 (İsveç ve Finlandiya) arasında değişiklik göstermektedir. Bu analizde, iklim değişikliği konusundaki uluslararası müzakerelerde ilerleme sağlanması konusunda AB'nin öncü rolüne karşın, Avrupa ve uluslararası düzeylerde politika girişimleri ve tartışmalarında toplumsal cinsiyet boyutu büyük ölçüde eksik kaldığı sonucuna varılmıştır. Bu durum doğal olarak AB iklim değişikliği politikaları ve çalışmalarını olumsuz etkilemektedir.

Avrupa Komisyonu DG Çevre kurumunda yüksek düzeydeki görevlerin sadece % 25'inde kadınlar bulunurken DG Dolaşım ve Ulaştırma kurumunda

²⁹ Anne Bonewit, The Gender Dimension of Climate Justice, European Parliament, Directorate General for Internal Policies Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Brussels, 2015, s. 12-13.

³⁰ EIGE (European Institute for Gender Equality), Review of the Implementation in the EU of area K of the Beijing Platform for Action: Women and the Environment Gender Equality and Climate Change Report, Luxembourg, 2012 (<http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/Gender-Equality-and-Climate-Change-Report.pdf>). Erişim: 29 Haziran 2017.

³¹ <http://eige.europa.eu/content/news-article/climate-needs-more-women-in-decision-making>. Erişim: 19 Haziran 2017.

bu rakam, % 13'e düşmektedir. Avrupa Komisyonu'nda genel veri örneklerinin göreceli olarak az olmasına karşın bu, ulaştırma sektöründeki ulusal bakanlıklarda çalışan kadınların yetki düzeyi düşüktür. EIGE, iklim değişikliğine karşı etkin önlem alabilmek için iklim değişikliği karar verme sürecinde daha fazla kadına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

EIGE araştırmaları yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde kadınların iklim değişikliğine dair karar alımına katılımının erkeklerle eşit olmadığını göstermektedir. Bu düşük katılım kadın ve erkek arasındaki geleneksel işbölümüne dayanan kurumsal ve kültürel yapılardan ve eğitim tercihinden kaynaklanmaktadır. Kadınların katılımının enerji, ulaşım, tarım, su, kentleşme gibi iklim değişikliğini doğrudan etkileyen sektörel/tematik politikalarda erkeklerle orantılı olması önemsenmesi gereken bir konudur. Ancak, EIGE araştırmaları kadınların çevresel politika yapımında daha yüksek oranda yer almalarına rağmen, enerji ya da ulaşım sektörlerine katılımın, bu sektörlerdeki erkek egemen iş kültürünün varlığından dolayı daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır.³²

3.4. Toplumsal Cinsiyet ve Paris İklim Anlaşması

Aralık 2015'de UNFCCC Taraf Devletlerin 21. Konferansında (Paris, COP21) kabul edilen ve 4 Kasım 2016 itibariyle onaylanan Paris İklim Anlaşmasında Tarafların, iklim değişikliğine karşı önlem alırken toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi ve nesiller arası eşitliğe saygı göstermeleri, teşvik etmeleri ve kendi yükümlülüklerini dikkate almaları gerektiği belirtilmektedir.

Anlaşmanın işlerliğe kavuşması için etkin politika mesajları veren Dibaçe bölümünde, iklim mücadelesinde cinsiyetler arası eşitlik ve kadınların bu alanda güçlendirilmesinin altı çizilmiştir:

“İklim değişikliğinin insanlığın ortak bir kaygısı olduğunu kabul ederek, Tarafların iklim değişikliğine müdahale amaçlı eyleme geçtiklerinde insan hakları, sağlık hakkı, yerli halkların, yerel toplulukların, göçmenlerin, çocukların, engellilerin ve hassas durumdaki kişilerin hakları, kalkınma hakkı ve ayrıca *cinsiyetler arası eşitlik, kadınların güçlendirilmesine* ve kuşaklararası adalet konularındaki yükümlülüklerine uygun hareket etmeli, bu hususlara saygılı olmalı ve onları geliştirmelidir”.³³

³² EIGE (European Institute for Gender Equality), Review of the Implementation in the EU of area K of the Beijing Platform for Action: Women and the Environment Gender Equality and Climate Change Report, Luxembourg, 2012, s.43.

³³ Paris Agreement (Preamble): “...Acknowledging that climate change is a common

Bu beyan, iklim değişikliğinin toplumsal cinsiyetle bağlantılı boyutlarının, uluslararası bir anlaşma düzeyinde ilk kez açıkça kabul edildiğini göstermektedir. Paris Anlaşması kadınların iklim politikaları ve çalışmalarının şekillendirilmesine tam, eşit ve etkin katılımlarının yanı sıra Sözleşme ve Paris Anlaşması kapsamındaki çalışmalara toplumsal cinsiyet perspektifinin sistemli olarak dahil edilmesi konusunda önemli bir yetki sunmaktadır. Bu durum aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadelede toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili yükümlülüklerin teşvik edilmesi anlamını taşımaktadır.

Sonuç

İklim değişikliği ile mücadele politikalarında cinsiyet eşitliğinin dikkate alınmasında atılan adımlar bugün için yeterli değildir. Her ne kadar birçok ülkede iklim değişikliğinin temel unsurlarından olarak sürdürülebilir kalkınma programlarına cinsiyet konularının entegrasyonu için çalışmalar artıyor olsa da, bu konuları eyleme dönüştürmek bir yana, cinsiyet eşitliğinin sosyal adalet meselesi olarak algılanmasında gelenekçi bakışlar halen hâkimiyetini sürdürmektedir.

İklim ve kadın bileşenlerini gözetilen uluslararası akitlere bakıldığında, ülkelerin yönetimlerinin hemen hepsinin iklim ve cinsiyet konulu küresel taahhütleri kabullendiği görülmektedir. Ancak bu anlaşmalar çerçevesinde oluşturulan politikalar, ulusal seviyelerde toplumsal cinsiyeti dikkate alan iklim politikalarının geliştirilmesine henüz yardımcı değildir. Oysa cinsiyet eşitlikçi iklim politikaları oluşturmak sadece iklim değişikliği ile mücadele için değil, aynı zamanda cinsiyet ayrımını azaltmak için önemli bir fırsat olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

BONEWIT, Anne, The Gender Dimension of Climate Justice, European Parliament, Directorate General for Internal Policies Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Brussels, 2015.

concern of humankind, Parties should, when taking action to address climate change, respect, promote and consider their respective obligations on human rights, the right to health, the rights of indigenous peoples, local communities, migrants, children, persons with disabilities and people in vulnerable situations and the right to development, as well as *gender equality, empowerment of women* and inter-generational equity...".

- EIGE (European Institute for Gender Equality), Review of the Implementation in the EU of area K of the Beijing Platform for Action: Women and the Environment Gender Equality and Climate Change Report, Luxembourg, 2012.
- KOVANCI, Ezgi, KARAKOÇ, Duygu Yıldız, İklim Adaletsizliğine Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakış Ankara, 2017.
- Integrating Climate Change Adaptation into Development Co-operation Policy Quidance, OECD, Paris, 2009.
- IPCC, Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability”, Working Group II Contribution to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, “Chapter 17: Assessment of Adaptation Practices, Options, Constraints and Capacity, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- REC Türkiye, A’dan Z’ye İklim Değişikliği, Ankara, 2015.
- TALU, Nuran, Türkiye’de İklim Değişikliği Siyaseti, Editör: İsmail Yılmaz, Phoenix Yayınevi, Ankara, Kasım 2015.
- WATKINS, Kevin, Director and Lead Author, Human Development Report 2007/2008, United Nations Development Programme, New York, 2008.

Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynaklar

- <http://unfccc.int/2860.php>
- <http://www.esrl.noaa.gov/gmd/ccgg/trends/>
- www.unfccc.int
- http://unfccc.int/paris_agreement/items/9485.php
- https://unfccc.int/files/meetings/lima_dec_2014/decisions/application/pdf/auv_cop20_gender.pdf.
- <http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/Gender-Equality-and-Climate-Change-Report.pdf>.
- <http://eige.europa.eu/content/news-article/climate-needs-more-women-in-decision-making>.
- <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2015/9/bangladesh-climate-change>.

YASAMA DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yasama Dergisi hakemli bir dergi olup Ocak-Şubat-Mart-Nisan, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.
2. Dergide, Anayasa Hukuku, Parlamento Hukuku, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Yönetim Bilimleri ve Yasama Süreci'ne ilişkin yazılar yayımlanır. Ayrıca kitap tanıtma yazılarına da yer verilebilir.
3. Dergiye gönderilen çalışmalar, Yayın Kurulunun ön incelemesinden sonra hakeme gönderilir. Hakemden/hakemlerden gelecek rapor çerçevesinde Yayın Kurulu, yazının basılmasına, yazardan düzeltme istenmesine veya geri çevrilmesine karar verir.
4. Dergiye gönderilecek yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
5. Yazılar elektronik ortamda word dosyası olarak ve tercihen e-posta yoluyla gönderilmelidir. Yazıyla birlikte yazarın unvanı, görev yaptığı kurum, haberleşme adresi, telefon numarası ve e-posta adresi bildirilmelidir.
6. Makalelerin uzunluğu tercihen 3000-20.000 kelime arasında olmalıdır.
7. Dergide yayımlanacak yazılar Yasama Derneğinin web sayfasında (www.yasader.org.tr) yer alan biçim kurallarına uygun olmalıdır.
8. Dergide yer alan yazıların içeriklerinden yazarlar sorumludur.
9. Dergide yayınlanması için gönderilen çalışmalar yayımlansın ya da yayımlanmasın geri gönderilmez.
10. Dergide yayınlanan yazılardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

